

ΔΗΜΗΤΡΗ ΚΩΝ. ΣΑΜΣΑΡΗ

**Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΠΟΙΚΙΑ ΤΗΣ ΦΩΤΙΚΗΣ
ΣΤΗ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ**

***Ιστορικογεωγραφική και επιγραφική
συμβολή***

ΓΙΑΝΝΙΝΑ 1994

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000130226

Δ Ο Ρ Ε Α
ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ
ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΠΟΙΚΙΑ ΤΗΣ ΦΩΤΙΚΗΣ
ΣΤΗ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

A 3 9 0 4
BY 211200
IN 011819 021

UNION
1900

Αριθ. Εργ. 10809/02

ΔΗΜΗΤΡΗ ΚΩΝ. ΣΑΜΣΑΡΗ

**Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΠΟΙΚΙΑ ΤΗΣ ΘΩΤΙΚΗΣ
ΣΤΗ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ**

***Ιστορικογεωγραφική και επιγραφική
συμβολή***

Δ Ο Ρ Ε Α
ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ
ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΓΙΑΝΝΙΝΑ 1994

1982

SECRET

SECRET

SECRET

SECRET

SECRET
SECRET
SECRET

SECRET

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11
----------	----

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΠΟΙΚΙΑ ΤΗΣ ΦΩΤΙΚΗΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ ΤΗΣ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ- ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ- ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΕΣ

I. Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ Η ΤΑΥΤΙΣΗ ΤΗΣ ΘΕΣΗΣ ΤΗΣ	17
II. ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΥΡΥΤΕΡΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	19
III. Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΠΟΙΚΙΑΣ	20
Το χρονολογικό πρόβλημα	20
Ο χαρακτήρας του αποικισμού	21
Η τύχη της αποικίας κατά τη βυζαντινή εποχή	22
IV. ΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΑΠΟΙΚΙΑΣ	23
Αξιολόγηση της θέσης	23
Ο οικιστικός χώρος	24
V. Η ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ (TERRITORIUM) ΤΗΣ ΑΠΟΙΚΙΑΣ	
Α. ΕΚΤΑΣΗ ΚΑΙ ΟΡΙΑ	27
Β. ΦΥΣΙΚΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	
1. Ορειογραφία	31
2. Υδρογραφία	33
α) Ποταμοί	33
β) Λίμνες	34

γ) Ακτογραφία	35
3. Εδαφομορφολογία (Πεδιάδες - κοιλάδες)	37
4. Κλίμα	39
5. Άγρια χλωρίδα και πανίδα	40
α) Χλωρίδα	40
β) Πανίδα	41
Γ. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ	41
Πυκνότητα και μέγεθος των οικισμών	42
Οικιστική διάταξη	43
Επιλογή θέσεων	44
Αμυντικό δίκτυο	45
VI. ΘΑΛΑΣΣΙΕΣ ΚΑΙ ΧΕΡΣΑΙΕΣ ΣΥΓΚΟΙΝΩΝΙΕΣ	
Α. Ο ΘΑΛΑΣΣΙΟΣ ΔΙΕΘΝΗΣ ΔΡΟΜΟΣ	47
Β. Ο ΧΕΡΣΑΙΟΣ ΔΙΕΘΝΗΣ ΔΡΟΜΟΣ	48
1. Το δυτικό σκέλος του δρόμου	50
2. Το ανατολικό σκέλος του δρόμου	51
3. Παρακλάδια του ρωμαϊκού δρόμου	52
VII. ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	
Α. ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	55
1. Εθνολογική σύνθεση	55
2. Πληθυσμιακή πυκνότητα	56
3. Αριθμητική εκτίμηση	58
Β. ΚΟΙΝΩΝΙΑ	60
VIII. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	
Α. ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	
Κτηνοτροφία	61
Άλλοι κλάδοι της αγροτικής οικονομίας	62
Δευτερογενής και τριτογενής οικονομία	63
Επαγγελματικές ασχολίες των κατοίκων	65
Β. ΔΗΜΟΣΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	65
IX. ΛΑΤΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ	
Α. ΛΑΤΡΕΙΕΣ	67

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

7

Αυτοκρατορολατρεία	67
Άρτεμη	68
Διόνυσος	68
Διώνη - Άδης	68
Άλλες ελληνικές λατρείες	69
Β. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ	70
Χ. ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΗΣ ΣΥΜΒΙΩΣΗΣ	71

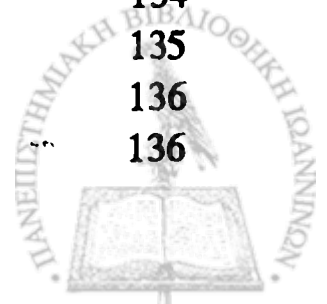
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟΣ, ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟΣ
ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Ι. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ (VICI) ΚΑΙ ΚΑΣΤΡΩΝ	
Α. ΠΕΡΙΟΧΗ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ - ΚΟΙΛΑΔΑ ΚΩΚΥΤΟΥ ΠΟΤΑΜΟΥ	
1. Παραμυθιά	79
2. Κρυσταλλοπηγή (Λάμποβο)	80
3. Αγία Κυριακή (Πόποβο)	80
4. Καριώτι (Χούβιανη)	80
5. ΕΛΕΑ- VELIA (σημ. Χρυσανυγή)	81
6. Γαρδίκι	82
Β. ΚΟΙΛΑΔΑ ΚΑΛΑΜΑ	
7. ΦΑΝΟΤΗ (σημ. Γεροπλάτανος)	83
8. Ρωμαϊκός σταθμός (mansio) AD DIONAM	84
9. Σαγιάδα (;)	85
10. Ασπροκκλήσι - Σμέρτος	86
11. Κεστρίνη (Τσιφλίκι)	87
12. ΤΟΡΩΝΗ (σημ. Λυγιά)	87
Γ. ΠΕΡΙΟΧΗ ΦΙΛΙΑΤΩΝ - ΤΣΑΜΑΝΤΑ	
13. Φιλιάτες	88
14. "Κασνέτσι" Μύλων	89
15. Πλαίσιο (Πλησιβίτσα)	90
16. Βαβούρι - Λια	91

17. Γαρδίκι - Κεφαλοχώρι	92
18. Κεραμίτσα (;)	93
19. Ριζό (Αράχωβα) (;)	93
Δ. ΠΕΡΙΟΧΗ ΗΓΟΥΜΕΝΙΤΣΑΣ - ΜΑΖΑΡΑΚΙΑΣ - ΠΛΑΤΑΡΙΑΣ	
20. Ηγουμενίτσα	94
21. Λαδοχώρι (Λέδεξα)	95
22. Κρυόβρουση (Πέστιανη) (;)	96
23. Βασιλικός (Μακροχώρα) - Νουνεσάτι	96
24. Μαζαρακιά - Μεσοβούνι (Κουρτέσι)	97
25. Πολυνέρι (Κούτσι)	98
26. Πεδιάδα Πλαταριάς: Φασκομηλιά (Νίστα)	99
Ε. ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΑΡΓΑΡΙΤΙΟΥ - ΠΑΡΓΑΣ	
27. Μαργαρίτι	100
28. Παλαιόκαστρο (Βράστανο)	101
29. ΤΟΥΡΥΝΗ (σημ. Πάργα)	102
30. Αγία Κυριακή (Σιντιέλα)	103
31. Ανθούσα (Ράπεζα;)	103
32. Αγιά	104
33. Πέροδικα(Αρπίτσα): "Δυμόκαστρο"(αρχ. ΕΛΙΝΑ)	104
ΣΤ. ΚΑΤΩ ΚΟΙΛΑΔΑ ΑΧΕΡΟΝΤΑ	
34. Ρωμαϊκός σταθμός GLICIS LIMEN (ΕΛΕΑΣ ΛΙΜΗΝ)	105
35. ΚΙΧΥΡΟΣ - ΕΦΥΡΑ (σημ. Μεσοπόταμο)	106
36. ΠΑΝΔΟΣΙΑ (σημ. Καστρί)	107
37. ΕΥΡΟΙΑ (σημ. Γλυκή)	108
II. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ	
A. ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΤΗΣ ΑΠΟΙΚΙΑΣ	113
B. ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ ΤΗΣ ΑΠΟΙΚΙΑΣ	
Χρυσαιγή (Βέλιανη)	130
Νουνεσάτι	132
Κρυόβρουση (Πέστιανη)	133
Λαδοχώρι (Λέδεξα)	133
Καριώτι(Χούβιανη)	134
Ζερβοχώρι	135
Γλυκή	136
Νάρκισσος	136

Βαλανιδούσσα	137
Νεκρομαντείο Εφύρας	137
Μαργαρίτι	138
Παλιόκαστρο (Βράστανο)	139
Αγιά	139
III. ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ	141
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	147
RÉSUMÉ	149
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	157
ΠΗΓΕΣ	169
I. ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ	
Α. Ελληνικές	169
Β. Λατινικές	170
II. ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΕΣ	170

101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200

[The main body of the document contains several paragraphs of text that are almost entirely illegible due to extreme noise and low contrast. Some faint words like "SECRET" and "CONFIDENTIAL" are visible in various locations.]

[The right margin contains a vertical column of numbers, likely page numbers, ranging from 101 to 200. Some numbers are partially obscured by the document's noise.]

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η Φωτική παρέμενε ως τώρα μια από τις πιο άγνωστες αποικίες του Ρωμαϊκού κράτους, παρά το γεγονός ότι ήταν μια αρκετά αξιόλογη ρωμαϊκή αποικία και η μελέτη της παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Το όνομά της λείπει από τους καταλόγους ρωμαϊκών αποικιών που απαντούν στη διεθνή βιβλιογραφία¹· κι αυτό βέβαια, γιατί η πόλη δεν αποτέλεσε ως τώρα αντικείμενο συστηματικής έρευνας και ειδικής μελέτης (μονογραφίας) από Έλληνες ή ξένους ιστορικούς².

Αυτό είχε ως συνέπεια να παραμείνει σχεδόν άγνωστη και η ρωμαϊκή ιστορία της ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής, δηλ. της Θεσπρωτίας, η οποία αποτέλεσε τον ζωτικό αγροτικό χώρο (*territorium*) της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής (βλ. πιο κάτω, σ. 27). Πράγματι, πέρα από ορισμένα καθαρά αρχαιολογικά και τοπογραφικά στοιχεία που βρίσκει κανείς σε ειδικές ή γενικές

1. Βλ. π.χ. Fr. Vittinghoff, "Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus", *Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes und Sozialwissenschaftlichen Klasse*, αρ. 14, Wiesbaden 1951, σσ. 1301-1303, 1342-1346. E.T. Salmon, *Roman Colonization under the Republic*, London 1969.

2. Βασικό παρέμενε ως τώρα το άρθρο του E. Oberhummer, *Photike*, στη RE XXI 1(1941)660-662· ενώ ένα μικρό άρθρο του M. Hatzopoulos, "Photicè-Colonie romaine en Thesprotie et les destinées de la latinité épirote", *Balkan Studies* 21(1980), τευχ. 1, σσ. 97-105, θα έπρεπε μάλλον να καταγραφεί στη βιβλιογραφία για το κουτσοβλαχικό ζήτημα παρά σε αυτή που αφορά το θέμα μας· στο άρθρο αυτό διατυπώνονται μερικές σκέψεις για την ενδεχόμενη σχέση μεταξύ του λατινόφωνου πληθυσμού της Φωτικής και των βλάχων της Ηπείρου. Τέλος, σ' ένα δισέλιδο άρθρο του Παν. Χρήστου, "Φωτική, μια αρχαία πόλις της Ηπείρου", *Ηπειρ. Εστία* 1(1952)119-120, που αναφέρεται στη βυζαντινή πόλη της Φωτικής, γίνεται μνεία της θέσης της ρωμαϊκής πόλης.

μελέτες¹, η Θεσπρωτία δεν μελετήθηκε μέχρι στιγμής από κανέναν ερευνητή ως *ager publicus (territorium)* της αποικίας της Φωτικής, με την οποία συνδέθηκε, κατά συνέπεια, στενά και η ιστορική της πορεία· έλειπε δηλαδή με άλλα λόγια η μελέτη της δυναμικής σχέσης πόλης-υπαίθρου στα πλαίσια όλων των λειτουργιών και αλληλεξαρτήσεών τους (διοικητικών, οικονομικών, πολιτιστικών κλπ.). Έτσι όμως παρέμεινε επιπλέον ασαφής και προβληματική η τύχη των θεσπρωτικών πόλεων, κατά τη ρωμαϊοκρατία. Υποθετικά είχε βέβαια συνδεθεί παλιότερα η τύχη τους με το "συννοικισμό" της Νικόπολης²: από την παρούσα όμως μελέτη προκύπτει ότι θα πρέπει αυτή να συνδεθεί με την ίδρυση της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής, οπότε οι αρχαίες θεσπρωτικές πόλεις- όσες επέζησαν μετά τη ρωμαϊκή καταστροφή του 167 π.Χ.- είχαν υποβαθμιστεί σε κώμες (*vici*) εξαρτώμενες (διοικητικά, οικονομικά κλπ.) από την αποικία αυτή.

Για τους λόγους λοιπόν αυτούς μας ήταν άγνωστη η ιστορία του μοναδικού αυτού τμήματος της σημ. Ελληνικής Ηπείρου, στο οποίο είχαμε δημογραφική και οικονομική διείσδυση Ρωμαίων με την εγκατάσταση αποίκων. Κι αυτό, με τη σειρά του, είχε σαν αποτέλεσμα να είναι ελλιπείς οι γνώσεις μας γύρω από το γενικότερο πρόβλημα της ρωμαϊκής παρουσίας και πολιτικής στην Ήπειρο³.

Το κενό αυτό στην ιστορική έρευνα της Ηπείρου το είχα επισημάνει από παλιά και γι αυτό, αμέσως μετά την εκλογή μου

1. Βλ. H. Treidler, *Epirus im Altertum. Studien zur historischen Topographie*, Leipzig 1917 (Dissert.). Hammond, *Epirus* (βλ. συντομογραφίες). Δάκαρη, *Θεσπρωτία* (βλ. συντομογραφίες)· του ίδιου, *Cassopaia and the Elean Colonies (polycor.)*, Athens 1971 ("Ancient Greek Cities Series", αρ. 4). Μουσελίμη, *Θεσπρωτία* (βλ. συντομογραφίες).

2. Πρβ. π.χ. Δάκαρη, *ό.π.*, 196: "Αγνοούμε την τύχη των Θεσπρωτικών πόλεων μετά την ίδρυση της Νικόπολης...".

3. Η εξαιρετική μελέτη του St. I. Oost, *Roman Policy in Epirus and Acarnania in the Age of the Roman Conquest of Greece*, Dallas 1954 (ανατύπ. 1975), αναφέρεται, όπως δηλώνει και ο τίτλος της, στη ρωμαϊκή πολιτική ως την κατάκτηση της Ηπείρου (167 π.Χ.).

(1985) στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, άρχισα τη συστηματική έρευνα της Φωτικής και της επικράτειάς της, δηλ. της Θεσπρωτίας. Τα πρώτα πορίσματα της έρευνάς μου τα είχα ανακοινώσει το 1986 σ' ένα επιστημονικό διήμερο αφιερωμένο στην έρευνα της Ηπείρου, που το είχαν διοργανώσει από κοινού το Πανεπιστήμιο και ο Δήμος Ιωαννίνων¹.

Οι βασικοί άξονες, γύρω από τους οποίους περιστράφηκε κυρίως η έρευνά μου σε όλη αυτή την οκταετία (1985-1993), ήταν δυο: 1) η συγκέντρωση και μελέτη του δημοσιευμένου επιγραφικού υλικού, το οποίο ήταν διάσπαρτο σε διάφορα περιοδικά· 2) η επιτόπια ιστοριογεωγραφική έρευνα στη Θεσπρωτία, η οποία να σημειωθεί ότι πραγματοποιήθηκε κάτω από συνθήκες μη ευνοϊκές λόγω του ορεινού εδάφους και της έλλειψης ανασκαφικών αρχαιολογικών δεδομένων.

Εξάλλου, λόγω της ανεπάρκειας στοιχείων, η παρούσα μελέτη έχει αναγκαστικά τον περιοριστικό χαρακτήρα μιας πρώτης συμβολής στην ιστορία της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής και γενικότερα της επαρχίας Ηπείρου. Έτσι, μεταξύ των άμεσων στόχων της είναι ακριβώς η αξιοποίηση όλων των γνωστών ως τώρα στοιχείων (γεωγραφικών, αρχαιολογικών, επιγραφικών κ.ά.) και η επισήμανση διαφόρων προβλημάτων, τα οποία θα μπορούσαν να επιλυθούν μόνο με τη διενέργεια συστηματικών ανασκαφών στη Θεσπρωτία.

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Τμήμα Ιστορίας
και Αρχαιολογίας

Σεπτ. 1993

1. Η ανακοίνωση δημοσιεύτηκε σε συνοπτική μορφή στην *Ηπειρωτική Εστία* 36(1987), τεύχ. 420-422, σσ. 197-198 και στην πλήρη μορφή της στα *Ιστοριογεωγραφικά* 2(1987-88)23-31 (βλ. συντομογραφίες).

11

The first part of the document is a letter from the Secretary of the State to the Governor, dated 10th March 1877. The letter is addressed to the Governor and is signed by the Secretary of the State. The letter is dated 10th March 1877 and is signed by the Secretary of the State. The letter is dated 10th March 1877 and is signed by the Secretary of the State.

The second part of the document is a letter from the Governor to the Secretary of the State, dated 11th March 1877. The letter is addressed to the Secretary of the State and is signed by the Governor. The letter is dated 11th March 1877 and is signed by the Governor.

The third part of the document is a letter from the Secretary of the State to the Governor, dated 12th March 1877. The letter is addressed to the Governor and is signed by the Secretary of the State. The letter is dated 12th March 1877 and is signed by the Secretary of the State.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

**Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΠΟΙΚΙΑ ΤΗΣ ΦΩΤΙΚΗΣ
ΚΑΙ Η ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ ΤΗΣ : ΠΟΛΙΤΙΚΗ- ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ-ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΕΣ**

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΑΙ Η ΕΠΙΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ
ΚΑΙ Η ΕΠΙΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ
ΚΑΙ Η ΕΠΙΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

I. Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ Η ΤΑΥΤΙΣΗ ΤΗΣ ΘΕΣΗΣ ΤΗΣ

Όνομασία. Η πόλη μνημονεύεται με το όνομα Φωτική σε φιλολογικές πηγές¹· ενώ σε μια από αυτές απαντά και ο σπανιότερος τύπος Φωτιστική². Επίσης, σε επιγραφές αναφέρεται το εθνικό Φωτική(ν)σιοι και *Photicenses*³.

Το όνομα Φωτική είναι άγνωστο στην αρχαία τοπωνυμολογία· θα μπορούσε όμως να συσχετιστεί ετυμολογικά και ιστορικά με την ονομασία Φωτίναιον, που έφερε μια θεσσαλική πόλη⁴, αφού μας είναι γνωστοί οι ιστορικοί δεσμοί μεταξύ Ηπείρου και Θεσσαλίας⁵ και η ύπαρξη κοινών τοπωνυμίων στις δυο αυτές περιοχές. Δεν χωρεί αμφιβολία ότι το τοπωνύμιο ετυμολογείται από το ελληνικό ρήμα φωτίζω (= λάμπω)⁶ και σχετίζεται με τις λέξεις φωτικόν (=

1. Προκοπ., *Περί κτισμ.*, IV, 1, 37-38: 'Ανευέασατο δέ (Ιουστινιανός) Νικόπολιν τε καί Φωτικήν καί τήν Φοινίκην ὠνομασμένην· αἱ δύο αὐται πόλιναι, ἢ τε Φωτική καί ἡ Φοινίκη, ἐν τῷ χθαμαλῷ τῆς γῆς ἔκειντο, ὕδασι περιρροέμεναι τῆδε λιμνάζουσι..., IV, 4: 'Ανευέθη δέ τάδε... Καί ἀπό Ἰουστινιανουπόλεως καί Φωτικῆς φρούρια δύο τοῦ Ἁγίου Δονάτου... Ιεροκλ., *Συνέκδ.*, 652, 5: 'Επαρχία Παλαιᾶς Ἡπείρου ὑπὸ ἡγεμόνα, πόλεις δώδεκα... Φοινίκη, Ἀγχιασμός, Βουτρντός, Φωτική..., appendix 37a: *Φωτιστική ἢ νῦν Βελᾶ*. Γεωργ. Κυπρ., 1666: ὁ Φωτικῆς ἦτοι Βελᾶς.

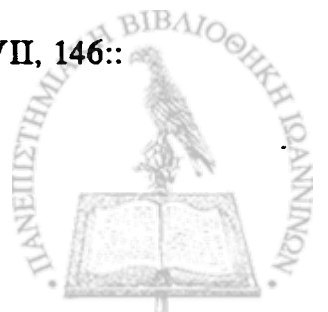
2. Βλ. Oberhammer, *Photike*, στη RE XXI 1(1941)662.

3. Βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 1, 2, 3.

4. Στεφ. Βυζ., στη λ. Πρβ. Fr. Stählin, *Das Hellenische Thessalien (Landeskundliche und geschichtliche Beschreibung Thessaliens in der hellenischen und römischen zeit)*, Stuttgart 1924 (Amsterdam 1967²), σ. 228.

5. Για τις σχέσεις μεταξύ Θεσπρωτών και Θεσσαλών πρβ. Ηροδ. VII, 146:: 'Επεὶ Θετταλοὶ ἦλθον ἐκ Θεσπρωτῶν οἰκήσαντες γῆν τὴν Αἰολίδα....

6. Βλ. Liddel-Scott, στη λ.

λαμπάδα)¹ και φωτιστικός (= αυτός που έχει την ιδιότητα να φωτίζει)². Το πρόβλημα όμως είναι γιατί δόθηκε στην πόλη η ονομασία αυτή;

Αν η αρχαία (πελασγική) πόλη, που βρισκόταν στη θέση της σημ. Παραμυθιάς, ταυτίζεται πράγματι με την πόλη Έλλα (ή Σέλλα)³ και ο κοντινός ποταμός Κωκυτός με τον Σελλήεντα ποταμό, τότε θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι η Φωτική όφειλε τ' όνομά της σε ρωμαϊκή παρετυμολογία του πελασγικού τοπωνυμίου Σέλ(λ)α, αφού σέλας σήμαινε φως και σελάω = λάμπω, φωτίζω⁴. Αλλιώς, έχοντας υπόψη την ύπαρξη πολλών νερών γύρω από τη Φωτική⁵, νομίζουμε ότι οι Ρωμαίοι έδωσαν στη Φωτική (ή Φωτιστική) τ' όνομα αυτό από τις ανταύγειες που έκανε το σεληνόφως, καθώς έπεφτε στις πλούσιες πηγές νερού και στα νερά του ποταμού και της κοντινής λίμνης της Χότκοβας.

Η θέση της. Αν και η ύπαρξη της πόλης Φωτικής ήταν από παλιά γνωστή, αφού τ' όνομά της αναφέρεται από βυζαντινές πηγές, η θέση της όμως παρέμενε αταύτιστη. Μόνο στα τέλη του περασμένου αιώνα, χάρη στην ανεύρεση επιγραφών που μνημονεύουν το εθνικό των κατοίκων της⁶, έγινε δυνατή η ταύτισή της με τα αρχαία ερείπια στις τοποθεσίες "Λιμπόνι" και "Λαμποβήθρα", περίπου 4 χλμ. ΒΔ από τη σημ. Παραμυθιά, όπου βρέθηκαν οι επιγραφές.

Παρά το γεγονός ότι η ταύτιση αυτή δεν αμφισβητήθηκε από κανέναν ερευνητή, δεν μπορεί κανείς να μην επισημάνει την επιβεβαίωσή της κι από την τοπωνυμολογία, πράγμα που διέφυγε ως τώρα της προσοχής των ερευνητών. Συγκεκριμένα πιστεύουμε ότι το όνομα της Φωτικής θα πρέπει να συσχετιστεί με το νεότερο τοπωνύμιο "Λαμποβήθρα" (λαμπο+βήθρα = ο τόπος που λάμπει), το οποίο φαίνεται πως διέσωσε ως τα νεότερα χρόνια την ονομασία της ρωμαϊκής πόλης· κι αυτό, γιατί το αρχαίο τοπωνύμιο προέρχεται,

1. Liddel-Scott, Λεξικόν - Συμπλήρωμα, στη λ.

2. Liddel-Scott, στη λ.

3. Βλ. Μουσελίμη, Θεσπρωτία, 90- 91.

4. Βλ. Liddel- Scott, στη λ.

5. Προκοπ., Περί κτισμ. IV, 1, 37-38.

6. Βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 1, 2, 3.

όπως είδαμε παραπάνω, από το ρήμα φωτίζω και το νεότερο τοπωνύμιο από το ταυτόσημο ρήμα λάμπω. Εξάλλου με το ρήμα λάμπω ίσως να σχετίζεται και το άλλο τοπωνύμιο "Λιμπόνι". Τέλος, αξίζει να σημειωθεί εδώ και το παρεμφερές αρχαίο τοπωνύμιο Φανοτή (= αυτή που φωτίζει, φέγγει· από το ρήμα φαίνω = φωτίζω), που έφερε η αρχαία πόλη - και αργότερα vicus της Φωτικής - που τα ερείπιά της σώζονται κοντά στο σημ. χωριό Γεροπλάτανος (Ντόλιανη) (βλ. πιο κάτω, σ. 83).

II. ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΥΡΥΤΕΡΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η Φωτική είχε το νομικό καθεστώς (status) της ρωμαϊκής αποικίας (colonia romana). Αυτό συμπεραίνεται από επιγραφές της που αναφέρουν τον οικότο Photicensium και τον αντίστοιχο του ελληνικό όρο Συνέδριον Φωτικη(ν)σίων¹. Άλλοι ρωμαϊκοί θεσμοί της αποικίας δεν μας είναι, προς το παρόν τουλάχιστον, γνωστοί. Ωστόσο, η άποψη αυτή τεκμηριώνεται κι από τη χρήση της λατινικής γλώσσας σε δημόσια ψηφίσματα της πόλης.

Από το 167 π.Χ., με τη μεγάλη καταστροφή των πόλεων της Ηπείρου από τους Ρωμαίους, φαίνεται πως δεν υπήρχε πια κανένα αστικό κέντρο στη Θεσπρωτία, τουλάχιστον ως τα μέσα περίπου του 1ου π.Χ. αιώνα που ιδρύθηκε η ρωμαϊκή αποικία της Φωτικής, της οποίας το territorium συμπεριέλαβε μέσα στα όριά του ολόκληρη τη Θεσπρωτία. Ως το 27 π.Χ. η Φωτική και γενικά η Θεσπρωτία ανήκαν, όπως και ολόκληρη η Ηπειρος, στην αχανή ρωμαϊκή επαρχία Μακεδονία. Από το 27 π.Χ., με την ίδρυση της επαρχίας Αχαΐας, είχαν υπαχθεί στη νέα αυτή ρωμαϊκή επαρχία. Από τις αρχές πάλι του 2ου μ.Χ. αιώνα, με την ίδρυση της αυτόνομης

1. Βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 1, 2, 3.

ρωμαϊκής επαρχίας Ηπείρου¹, υπάγονταν στη ρωμαϊκή αυτή επιτροπική επαρχία που είχε πρωτεύουσα τη γειτονική Νικόπολη. Τέλος, από τα χρόνια του Διοκλητιανού, με τις διοικητικές του μεταρρυθμίσεις, υπάγονταν στην επαρχία της Παλαιάς Ηπείρου (Epirus Vetus)².

III. Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΠΟΙΚΙΑΣ

Το χρονολογικό πρόβλημα. Η χρονολογία ίδρυσης της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής δεν μας είναι γνωστή, αφού λείπουν οι σχετικές φιλολογικές και νομισματικές μαρτυρίες. Ορισμένες ενδείξεις όμως μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι ιδρυτής της υπήρξε ο Καίσαρας. Μια τέτοια ένδειξη προσφέρει η στρατιωτική και αποικιακή δραστηριότητα του Καίσαρα στην Ήπειρο. Συγκεκριμένα, είναι γνωστό ότι η γειτονική ρωμαϊκή αποικία του Βουθρωτού - στο έδαφος της Βόρειας Ηπείρου - είχε ιδρυθεί από τον Καίσαρα³ και ότι, κατά το ρωμαϊκό εμφύλιο πόλεμο, ολόκληρη η Ήπειρος είχε ταχθεί με το μέρος του⁴. Επομένως στα πλαίσια του αποικιακού του προγράμματος (48- 45 π.Χ.) στην Ήπειρο και γενικά στον ελλαδικό χώρο θα πρέπει να είχε ενταχθεί και η Φωτική, η οποία θα ιδρύθηκε μαζί με τις αποικίες του Βουθρωτού, της Δύμης και της Κορίνθου⁵.

Δεν αποκλείεται επί Αυγούστου να έγινε και δεύτερος αποικισμός (deductio) στη ρωμαϊκή αποικία της Φωτικής. Στην υπόθεση αυτή οδηγεί η γνωστή αποικιακή δραστηριότητα του

1. Σχετικά με το χρονολογικό πρόβλημα της ίδρυσης της επαρχίας αυτής, βλ. Θ. Σαδικάκη, "Συμβολή εις την ιστορίαν της Ήπείρου κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους", *Ελληνικά* 19(1966), τευχ. 2, σσ. 195- 200.

2. Βλ. Σαδικάκη, ό.π., 213- 214.

3. Βλ. Vittinghoff, ό.π., 1301- 1302.

4. Caes., *De bello civ.*, III, 12, 4: *Hos sequuntur Byllidenses et Amantini et reliqui finitimae civitates totaque Epirus et legatis ad Caesarem missis imperaret, facturos pollicentur.*

5. Για τις αποικίες της Δύμης και Κορίνθου, βλ. Vittinghoff, ό.π., 1302- 1303.

Οκταβιανού Αυγούστου, μετά τη νίκη του στο Άκτιο, στα πλαίσια της οποίας είχε κάνει δεύτερη deductio στις ρωμαϊκές αποικίες του Δίου, της Κασσάνδρειας και των Φιλίππων¹. Συνεπώς, αφού η δραστηριότητά του αυτή είχε επεκταθεί ως το ανατολικότερο ακόμη σημείο της επαρχίας Μακεδονίας, θα ήταν παράδοξο να είχε εξαιρεθεί η ρωμαϊκή αποικία της Φωτικής, η οποία βρισκόταν τόσο κοντά στον τόπο της ιστορικής ναυμαχίας και στην πόλη (Νικόπολη) που έχτισε σε ανάμνηση της νίκης του. Αντίθετα μάλιστα η παρουσία μερικών Αντώνιων στην προσωπογραφία της Φωτικής (βλ. προσωπ. αρ. 2, 3, 4, 5) ενισχύει μια τέτοια άποψη· κι αυτό, γιατί είναι γνωστό ότι ο Αύγουστος στο δεύτερο αποικισμό είχε αποστείλει ως αποίκους κυρίως απόμαχους λεγεωνάριους του Λέπιδου και του Αντώνιου, καθώς και Ιταλούς πολίτες, οπαδούς του τελευταίου².

Ο χαρακτήρας του αποικισμού. Η επιλογή ενός κεντρικού σημείου της Θεσπρωτίας για την ίδρυση της Φωτικής ήταν αποκαλυπτική των προθέσεων των Ρωμαίων για δημογραφική και οικονομική διείσδυση σε ολόκληρη τη Θεσπρωτία. Το εκτεταμένο πάλι territorium της αποικίας και η μορφολογία του θεσπρωτικού εδάφους με το συνδυασμό ορεινών και πεδινών τμημάτων, κατάλληλων για κτηνοτροφία, κυνήγι και διάφορες αγροτικές καλλιέργειες, δείχνουν ότι ο ρωμαϊκός αποικισμός της Φωτικής είχε αγροτικό (colonia agraria) και ιδιαίτερα κτηνοτροφικό χαρακτήρα· αποσκοπούσε δηλαδή κυρίως στην οικονομική αποκατάσταση των αποίκων με τη διανομή γεωργικών κλήρων και στην εκμετάλλευση των πλούσιων βοσκοτόπων της. Αυτό επιβεβαιώνεται από την οικιστική διάταξη κι από τη διασπορά ρωμαίων αποίκων σε όλη την έκταση της επικράτειάς της· τέτοιες εγκαταστάσεις μαρτυρούν οι λατινικές επιγραφές που βρέθηκαν στα σημ. χωριά Μαργαρίτι, Παλαιόκαστρο και Αγιά (βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 32, 33, 34).

Άλλωστε καθοριστικό ρόλο στην προσέλκυση του αποικιακού ενδιαφέροντος των Ρωμαίων γενικά για τη Θεσπρωτία θα έπαιξε η σπουδαία γεωγραφική της θέση, χάρη στην οποία ασκούσε έλεγχο στις θαλάσσιες και χερσαίες συγκοινωνίες μεταξύ Ιταλίας,

1. Βλ. Σαμσάρη, "Η ρωμαϊκή αποικία της Κασσάνδρειας", 358- 359.

2. Βλ. Σαμσάρη, ό.π., 358 και σημ. 5.

δαλματικών ακτών και Ελλάδας. Παρόμοιο ενδιαφέρον θα είχε προσελκύσει εδώ νωρίτερα τους Μυκηναίους αποίκους (140- 130 π.Χ. αι.), καθώς και τους έλληνες αποίκους (Ηλείους) από τη Νότια Ελλάδα (7ο π.Χ. αι.)¹.

Η τύχη της αποικίας κατά τη βυζαντινή εποχή. Από την πρωτοβυζαντινή κιόλας περίοδο η ρωμαϊκή αποικία της Φωτικής παύει να έχει την αίγλη και την ακμή που γνώρισε στο παρελθόν. Φαίνεται πως οι βαρβαρικές κυρίως επιδρομές είχαν ως συνέπεια την οικονομική και δημογραφική παρακμή της αποικίας.

Έτσι, από τις βυζαντινές πηγές πληροφορούμαστε ότι, κατά την πρωτοβυζαντινή εποχή, η Φωτική υποβαθμίστηκε σε πολίχνη². Παρά την υποβάθμισή της, διατήρησε όμως το νομικό καθεστώς της πόλης (civitas), όπως φαίνεται από τη μνεία της στον κατάλογο των πόλεων της επαρχίας Παλαιάς Ηπείρου (Epirus Vetus)³ κι από το γεγονός ότι στις αρχές του 5ου αιώνα αναφέρεται ως έδρα επισκόπου⁴. Είναι πιθανό ότι επέζησε σε όλη τη βυζαντινή εποχή, αφού στις πηγές μνημονεύεται ως τον 11ο τουλάχιστον αιώνα⁵.

1. Σχετικά με τους αποικισμούς αυτούς, βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 56 κ.ε.

2. Προκοπ., *Περί κτισμ.*, IV, 1, 37- 38.

3) Ιεροκλ., *Συνέκδ.*, 625. Περισσότερα για τον κατάλογο του Συνέκδημου βλ. του Ευάγγ. Χρυσού, "Συμβολή στην ιστορία της Ηπείρου κατά την πρωτοβυζαντινή εποχή (Δ'- ΣΤ' αι.)" *Ηπειρωτικά Χρονικά* 23(1981)13-14 και σημ. 1.

4. Για τον κατάλογο επισκόπων, βλ. Oberhammer, *Photike*, RE, όπου και οι σχετικές πηγές.

5. Oberhammer, ό.π.

IV. ΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΑΠΟΙΚΙΑΣ

Αξιολόγηση της θέσης. Η Φωτική ήταν χτισμένη στους νότιους πρόποδες του Κορίλα, πλάι στις πηγές του Κωκυτού ποταμού και πολύ κοντά στην αποξηραμένη σήμερα λίμνη της Χότκοβας. Η θέση αυτή εξασφάλιζε στην πόλη πολλά φυσικά πλεονεκτήματα (οικονομικά και στρατηγικά). Πρώτα πρώτα είχε άφθονα νερά χάρη στις πλούσιες πηγές που υπήρχαν γύρω της· ενώ το βουνό Κορίλας, που υψωνόταν σαν πέτρινο τείχος πάνω από την πόλη, την προστάτευε τον χειμώνα από τους ψυχρούς βοριάδες. Έπειτα, ο καθαρός και αναζωογονητικός αέρας, που ερχόταν, με κατεύθυνση ΒΑ- ΝΔ, ανάμεσα από τη Χιονίστρα και τα βουνά της Παραμυθιάς, εξασφάλιζε υγιεινές συνθήκες διαβίωσης στους κατοίκους της· ενώ ο εύφορος κάμπος που εκτείνεται προς Ν παρείχε τις δυνατότητες για διάφορες γεωργικές καλλιέργειες. Τα ίχνη πάλι λατόμευσης στη νότια πλαγιά του Κορίλα δείχνουν ότι το βουνό αυτό είχε εξασφαλίσει στους κατοίκους το κυριότερο οικοδομικό υλικό· ενώ σε πολλά γειτονικά σημεία υπάρχει άφθονος άργιλος που χρησίμευε ως πρώτη ύλη στα κεραμικά εργαστήρια της πόλης (ακόμη και σήμερα λειτουργεί, πλάι στον αρχαιολογικό χώρο, κεραμοποιείο)· επίσης τα γύρω βουνά με τα πλούσια βοσκοτόπια τους προσφέρονταν για την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας.

Τέλος, η θέση της είχε μεγάλη στρατηγική και ιδιαίτερα γεωσυγκοινωνιακή σημασία, γιατί ασκούσε τον έλεγχο σε μια σπουδαία φυσική διάβαση που σχηματιζόταν ανάμεσα στη λίμνη της Χότκοβας και στις δυτικές υπώρειες του βουνού Κορίλας· από τη διάβαση αυτή περνούσε υποχρεωτικά ο χερσαίος ρωμαϊκός δρόμος που εξασφάλιζε την επικοινωνία ανάμεσα στις κοιλάδες του Καλαμά και του Αχέροντα μέσω της κοιλάδας του Κωκυτού ποταμού. Ακόμη έλεγχε και μια άλλη, μικρότερης σημασίας, διάβαση (Σκάλα Παραμυθιάς), η οποία οδηγούσε στη Μολοσσία περνώντας από τα σημ. χωριά Αγία Κυριακή και Πετούσι.

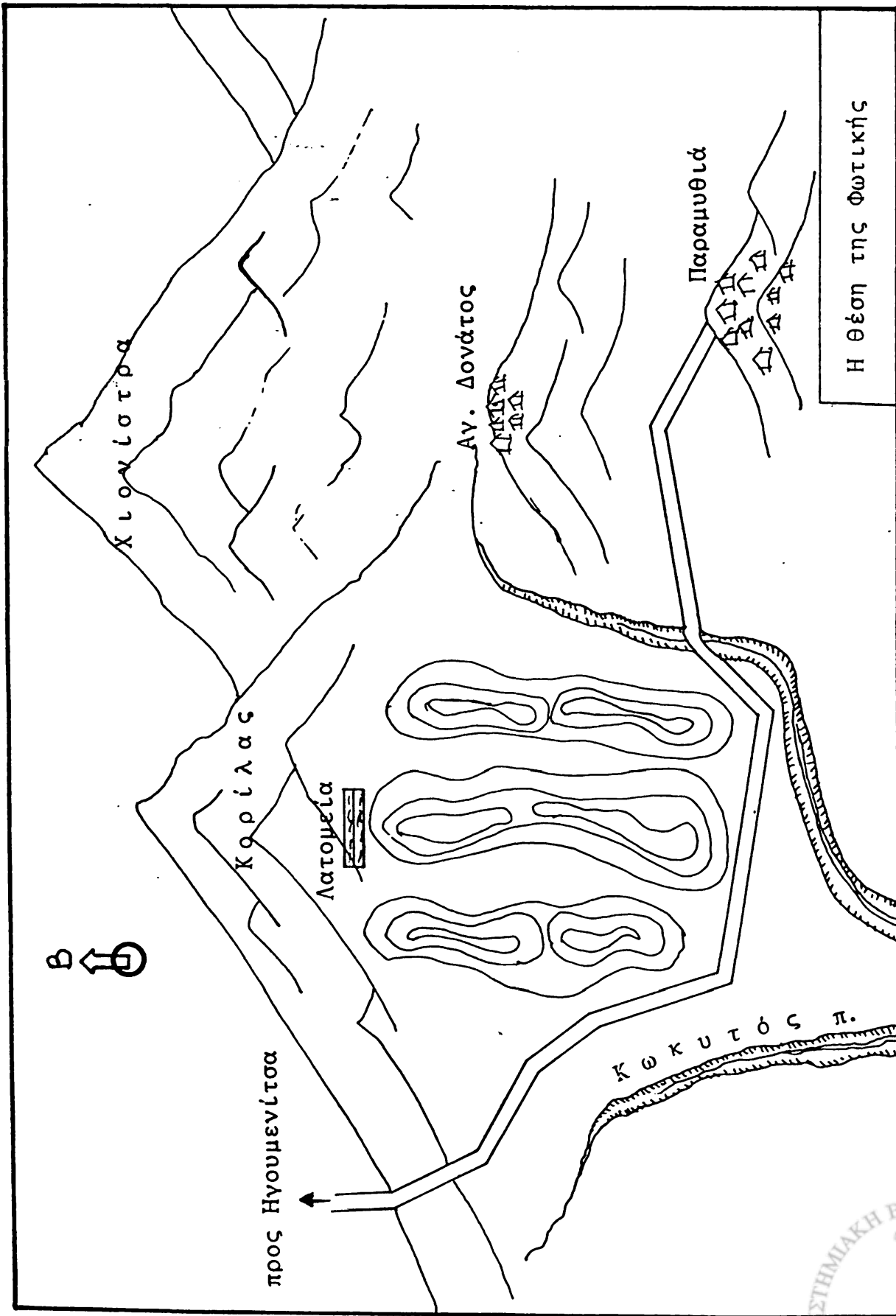
Εξάλλου τη διαχρονική αξία της θέσης μαρτυρεί η εδώ συνεχής και αδιάλειπτη παρουσία αστικού κέντρου από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Συγκεκριμένα, φαίνεται πως η ρωμαϊκή και βυζαντινή πόλη της Φωτικής είχε διαδεχτεί κάποια πολύ γειτονική αρχαία πόλη, χτισμένη στο κοντινό ύψωμα της σημ. Παραμυθιάς, που ήταν από τη φύση του οχυρό και απρόσβλητο από τους εχθρούς¹. Στη συνέχεια, μετά την καταστροφή της Φωτικής, ιδρύεται κοντά στα ερείπιά της και ακμάζει από τα μεταβυζαντινά χρόνια και μέχρι σήμερα ένα άλλο αστικό κέντρο της περιοχής, η Παραμυθιά, πρωτεύουσα της ομώνυμης σημερινής επαρχίας, η οποία και σήμερα ελέγχει το μοναδικό δρόμο που οδηγεί από την κοιλάδα του Καλαμά στη λεκάνη του Αχέροντα ποταμού.

Ο οικιστικός χώρος. Από τα επιφανειακά (in situ) αρχαιολογικά ευρήματα (πέτρινα θεμέλια, κομμάτια από κεραμίδες στέγης κ.ά.), καθώς κι από άλλα ευρήματα που ήρθαν τυχαία ως τώρα στο φως, συνάγεται το συμπέρασμα ότι η πόλη ήταν χτισμένη πάνω στα τρία τραπεζοειδή μακρόστενα και σχετικά χαμηλά υψώματα που προβάλλουν σαν αντερείσματα από τους νότιους πρόποδες του βουνού Κορίλας και που τα άκρα τους σχεδόν εγγίζουν σήμερα τα βόρεια κράσπεδα του δρόμου Παραμυθιάς- Ηγουμενίτσας. Αν τα τρία αυτά υψώματα φιλοξενούσαν τον κύριο οικιστικό πυρήνα της πόλης, τότε θα πρέπει ολόκληρος ο οικιστικός χώρος, συμπεριλαμβανομένων και των νεκρουπόλεων, να εκτεινόταν (από Α προς Δ) περίπου ανάμεσα στα σημ. χωριά Κεφαλόβρυσο και Άγιος Δονάτος και συγκεκριμένα μέσα στην καμπύλη που σχηματίζει ο σημερινός δρόμος μεταξύ των δυο αυτών χωριών· ενώ στα υψώματα προς Α και Δ του αστικού χώρου θα βρίσκονταν διάφορα ιερά της πόλης.

Μερικά τμήματα λιθόστρωτου δρόμου, με κατεύθυνση Δ-Α, που διασώθηκαν στον αρχαιολογικό χώρο της Φωτικής, μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι ο διεθνής ρωμαϊκός δρόμος διέσχισε με την κατεύθυνση αυτή (Δ-Α) την πόλη χρησιμεύοντας και ως *cardo decumanus*. Στο σημείο συνάντησής του με το νοητό *cardo maximus* -

1. Βλ. Μουσελίμη, *Θεσπρωτία*, 90-91. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 64-65.

ίσως στο μεσαίο ύψωμα - θα βρισκόταν, σύμφωνα με τις αρχές της ρωμαϊκής πολεοδομίας, το forum, στο οποίο θα ήταν στημένα τα διάφορα τιμητικά μνημεία (ανδριάντες κλπ.), από τα οποία βρέθηκαν μερικά ενεπίγραφα βάθρα τους· επίσης, στο forum θα βρίσκονταν το capitolium, κέντρο της επίσημης θρησκείας, η curia (= βουλευτήριο) κ.ά. Τα δυο άκρα του cardo decumanus όριζαν την αφετηρία των δυο νεκροταφείων (ανατολικού και δυτικού)· σε δρόμο που ανοίχτηκε πρόσφατα από μηχανήμα εκσκαφής στο πρώτο (δυτικό) ύψωμα αποκαλύφθηκαν αρκετοί κεραμοσκεπείς τάφοι που δηλώνουν τη θέση του δυτικού νεκροταφείου· ενώ ένα τρίτο νεκροταφείο θα εκτεινόταν νότια από το αστικό κέντρο. Κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο, η πόλη όχι μόνο δεν επεκτάθηκε αλλά αντίθετα φαίνεται πως συρρικνώθηκε, αφού υποβαθμίστηκε σε πολίχνη.

Σε όλη την έκταση του οικιστικού χώρου της Φωτικής δεν είναι ορατό κανένα ίχνος οχύρωσης. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό και με το ότι η Φωτική είχε ιδρυθεί περίπου στην περίοδο της pax Romana, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η πόλη ήταν ατείχιστη ως τα υστερορωμαϊκά χρόνια. Μόνον αργότερα, κατά τον 6ο αιώνα, όπως πληροφορούμαστε από τις πηγές¹, ο Ιουστινιανός έχτισε κοντά στη Φωτική ένα φρούριο που χρησίμευε ως καταφύγιο για τους κατοίκους της σε περίπτωση κινδύνου. Τα ερείπια του φρουρίου αυτού (κάστρο Αϊ- Δονάτου) σώζονται μέχρι σήμερα στον οχυρό λόφο που υψώνεται βόρεια από τη σημ. Παραμυθιά².

¹ Βλ. πιο πάνω, σ. 17, σημ. 1.

² Μουσελίμη, Θεσπρωτία, 154.

V. Η ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ (TERRITORIUM) ΤΗΣ ΑΠΟΙΚΙΑΣ

A. ΕΚΤΑΣΗ ΚΑΙ ΟΡΙΑ

Δεν υπάρχουν άμεσες φιλολογικές ή επιγραφικές μαρτυρίες (π.χ. οροθετικές επιγραφές κ.ά.) σχετικά με την έκταση και τα όρια της επικράτειας (territorium) της Φωτικής. Θα μπορούσε ωστόσο κανείς εύκολα να τα καθορίσει στηριζόμενος στο γεγονός ότι η Φωτική βρισκόταν ανάμεσα στη ρωμαϊκή αποικία του Βουθρωτού¹ και στη Νικόπολη², δηλαδή συνόρευε αντίστοιχα στα βόρεια και στα νότια με τις επικράτειές τους· δυστυχώς όμως ούτε τα όρια της επικράτειας των δυο αυτών πόλεων μας είναι γνωστά με ακρίβεια και βεβαιότητα³. Συνεπώς μόνο υποθετικά και κατά προσέγγιση μπορεί κανείς να καθορίσει την έκταση και τα όρια που μας ενδιαφέρουν αξιοποιώντας ορισμένες επιγραφικές ενδείξεις και κυρίως βασιζόμενος στη μελέτη του εδαφικού ανάγλυφου και σε καθαρά ιστοριογεωγραφικά κριτήρια.

Σύμφωνα λοιπόν με τις αρχικές εκτιμήσεις μας⁴, που δεν αναθεωρήθηκαν αλλά τροποποιήθηκαν ελαφρά μόνο ύστερα από πολυετή επιτόπια έρευνα στην περιοχή, η επικράτεια (territorium)

1. Σχετικά με την αποικία αυτή (colonia Buthrotum), βλ. Στραβ. VII, 7, 5. Plin. HN, IV, 4. Πρβ. Ugolini, *Albania Antica, III. L' acropoli di Butrinto*, Roma 1942, 209 κ.ε. A. Philippson - E. Kirsten, *Die griechische Landschaften, II*, Frankfurt 1956, 224.

2. Αν και ορισμένες λατινικές πηγές (Plin. HN, IV, 45. Tacit. Ann., V, 10) μνημονεύουν τη Νικόπολη ως *Romana colonia*, ωστόσο αποδείχτηκε τελικά ότι ήταν *civitas libera*, βλ. Th. Sarikakis, "Nicomolis d' Epire était- elle une colonie romaine ou une ville grecque ? ", *Balkan studies* 11(1970), τευχ. 1, 91- 96.

3. Bl. U. Kahrstedt, "Die Territorien von Patrai und Nikopolis in der Kaiserzeit", *Historia* 1(1950)549 κ.ε., ο οποίος όμως δεν αναφέρεται στα βόρεια και βορειοδυτικά όρια της επικράτειας της Νικόπολης.

4. Βλ. Σαμσάρη, "Η ρωμαϊκή αποικία της Φωτικής", 25 κ.ε.

της Φωτικής θα πρέπει να εκτεινόταν (από Β προς Ν) ανάμεσα στις κοιλάδες του Κάτω Θύαμη (Καλαμά) και Κάτω Αχέροντα· ανατολικά θα έφτανε ως τη βουνοσειρά του Σουλίου και δυτικά ως τις ακτές του Ιονίου πελάγους. Με άλλα λόγια είχε συμπεριλάβει μέσα στα όριά της το έδαφος της αρχαίας Θεσπρωτίας, η οποία, σύμφωνα με τη σύγχρονη διοικητική διαίρεση, καταλάμβανε σχεδόν ολόκληρο το σημερινό ομώνυμο νομό, καθώς και το βορειοδυτικό τμήμα του σημερινού νομού Πρέβεζας (δηλ. την κοιλάδα του Κάτω Αχέροντα και την επαρχία Πάργας)¹.

Στην οριοθέτηση αυτή οδηγείται κανείς με βάση όχι μόνο τα ιστοριογεωγραφικά κριτήρια αλλά και τη ρωμαϊκή πρακτική στις οριοθετήσεις, σύμφωνα με την οποία γίνονταν συνήθως σεβαστά τα όρια παλιών φυλετικών περιοχών (χωρών). Έτσι π.χ. παρατηρεί κανείς ότι η επικράτεια της ρωμαϊκής αποικίας των Φιλίππων είχε περιλάβει μέσα στα όριά της σχεδόν ολόκληρη τη φυλετική περιοχή της Ηδωνίδας², η επικράτεια της Πέλλας την αρχαία Βοττιαία και εκείνη της ρωμαϊκής αποικίας του Δίου την αρχαία Πιερία.

Εξετάζοντας με μεγαλύτερη ακρίβεια τα όρια της επικράτειας της Φωτικής, παρατηρεί κανείς ότι τα νότια όριά της θα πρέπει να ορίζονταν από τα βουνά του Ζαλόγγου, τα οποία χωρίζουν τις κοιλάδες του Αχέροντα και του Λούρου ποταμού· δηλαδή θα περιλάμβανε μέσα στα όριά της ολόκληρη την κοιλάδα του Κάτω Αχέροντα. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγεί η μελέτη του εδαφικού ανάγλυφου και η ανεύρεση ρωμαϊκής κεραμικής (terra sigillata) στην Εφύρα και την Εύροια (σημ. Γλυκή)³, καθώς και η ανεύρεση πήλινων δίσκων με έντυπες λατινικές σφραγίδες στο νεκρομαντείο του Αχέροντα και πωμάτων με λατινικές επιγραφές στην Εύροια (σημ. Γλυκή) (βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 25α), που μαρτυρούν εγκαταστάσεις ρωμαίων αποίκων στην κοιλάδα του Κάτω Αχέροντα.

Το Ιόνιο πέλαγος όριζε τα δυτικά της σύνορα . Το γεγονός ότι η επικράτειά της έφτανε ως τις ακτές του Ιονίου πελάγους μαρτυρείται

1. Για τα όρια της αρχαίας Θεσπρωτίας βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 3 κ.ε.

2. Βλ. Δ. Σαμσάρη, *Ιστορική γεωγραφία της Ανατολικής Μακεδονίας κατά την αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 1976, 81- 84.

3. Βλ. ΠΑΕ 1958, 112.

από λατινική επιγραφή που βρέθηκε στο σημ. χωριό Αγιά (περιοχή Πάργας) και η οποία μνημονεύει ένα ρωμαίο άποικο (βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 34). Όσο για τα ανατολικά της όρια, είναι δύσκολο αυτά να καθοριστούν με μεγαλύτερη ακρίβεια και ασφάλεια. Ωστόσο, αν λάβουμε υπόψη ότι σε παρόμοιες περιπτώσεις αγροτικών εγκαταστάσεων οι Ρωμαίοι επιδίωκαν, εφόσον βέβαια ευνοούσε η εδαφομορφολογία, να υπάρχει στη διάθεση των αποίκων και μια ορεινή ενδοχώρα, κατάλληλη για κυνήγι, τότε θα πρέπει να υπολογίσει κανείς μέσα στα όρια της επικράτειας της Φωτικής και ολόκληρη τη βουνοσειρά της Παραμυθιάς. Έτσι, είναι πολύ πιθανό ότι τα ανατολικά της σύνορα ορίζονταν από την κορυφογραμμή των βουνών του Σουλίου, δηλαδή θα συνέπιπταν με τα ανατολικά όρια του σημ. νομού Θεσπρωτίας. Κι αυτό, γιατί, όπως είναι γνωστό, καθοριστικό ρόλο στην οριοθέτηση έπαιζαν οι υδροκρίτες, δηλ. η γραμμή διαχωρισμού των νερών της βροχής, και γι' αυτό η οροθετική γραμμή, κατά κανόνα, ακολουθούσε την κορυφογραμμή (ζυγό) των βουνών¹. Όσον αφορά το βόρειο τμήμα των ανατολικών συνόρων της (με τη Μολοσσία), αυτό οριζόταν από τη Λαγκαβίτσα (Κουσοβίτικο ποτάμι) κι από τη φυσική διάβαση που σχηματίζουν τα βουνά ανάμεσα στα σημ. χωριά Κοκκινιά και Πέντε Εκκλησιές, όπου και ερείπια ελληνιστικού κάστρου· έτσι, το κάστρο της Βροσίνας θα βρισκόταν στο έδαφος της Μολοσσίας.

Με βάση τα παραπάνω γεωγραφικά κριτήρια οριοθέτησης, συνάγεται το συμπέρασμα ότι τα βόρεια όρια της επικράτειας, που είναι και τα πιο προβληματικά, ορίζονταν πιθανώς από τα βουνά των Φιλιατών και του Τσαμαντά, δηλ. θα συνέπιπταν με τη σημερινή ελληνοαλβανική μεθόριο. Παλιότερα, στις αρχικές εκτιμήσεις μας γύρω από το θέμα αυτό, είχαμε θέσει το πρόβλημα αν η περιοχή της νότιας Κεστρίνης, που εκτεινόταν ανάμεσα στη σημ. Σαγιάδα και στις σημ. εκβολές του Καλαμά, ανήκε στην επικράτεια της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής ή σ' εκείνη της γειτονικής ρωμαϊκής αποικίας του Βουθρωτού· και είχαμε καταλήξει τότε στην υπόθεση ότι αυτή

1. Βλ. Δ. Σαμσάρη, *Ιστορική γεωγραφία της ρωμαϊκής επαρχίας Μακεδονίας (Το τμήμα της σημερινής Δυτικής Μακεδονίας)*, Θεσσαλονίκη 1989, 42- 43.

ανήκε στο *territorium* της δεύτερης αποικίας¹. Οι κυριότεροι λόγοι που μας είχαν οδηγήσει στην υπόθεση αυτή ήταν: 1) ότι η περιοχή αυτή αποτελούσε τμήμα της αρχαίας Κεστρίνης, η οποία μετά το 167 π.Χ. είχε αποσπαστεί από τη Θεσπρωτία και προσαρτήθηκε στη Χαονία· 2) αν υπολόγιζε κανείς την περιοχή αυτή ως τμήμα της επικράτειας της Φωτικής, τότε θα περιόριζε σε αφύσικο βαθμό την έκταση της επικράτειας της γειτονικής ρωμαϊκής αποικίας του Βουθρωτού. Κατά τη μακρόχρονη όμως έρευνά μας γύρω από το θέμα αυτό διαπιστώσαμε τα εξής: 1) οι Κεστρίνοι σε ορισμένες αρχαίες πηγές χαρακτηρίζονται ως Χάονες και σε άλλες ως Θεσπρωτοί· επίσης σε άλλες πηγές η Κεστρινία μνημονεύεται ως *μοῖρα τῆς Θεσπρωτίας*². 2) δεν ήταν απίθανο να έχει μια ρωμαϊκή αποικία μικρό *territorium*, αν λάβει κανείς υπόψη του το παράδειγμα της αποικίας των Κομάνων, της οποίας το *territorium* είχε έκταση μόλις 56 τετρ. μίλια³. Για τους λόγους αυτούς πιστεύουμε τελικά ότι η αμφισβητούμενη αυτή περιοχή αποτελούσε πιθανώς τμήμα της επικράτειας της Φωτικής· συνεπώς τα σύνορά της με την επικράτεια του Βουθρωτού θα ορίζονταν από την κορυφογραμμή των βουνών των Φιλιατών.

Σύμφωνα με την οριοθέτηση που προτείνουμε πιο πάνω, η επικράτεια (*territorium*) της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής θα είχε συνολική έκταση περίπου 1700 χλμ² (= 640 τετρ. μίλια), εφόσον περιλάμβανε στο έδαφός της ολόκληρο το σημ. νομό Θεσπρωτίας (έκτασης 1515 χλμ²), καθώς και το βορειοδυτικό τμήμα του σημ. νομού Πρέβεζας (έκτασης περίπου 150 χλμ²). Επομένως, μια σύγκριση με την έκταση της επικράτειας των ρωμαϊκών αποικιών της Κασσάνδρειας (περίπου 300 τετρ. μίλια)⁴ και των Φιλίππων (730 τετρ. μίλια)⁵ οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η Φωτική ήταν μια από τις σημαντικότερες ρωμαϊκές αποικίες στον ελλαδικό χώρο. Αν πάλι

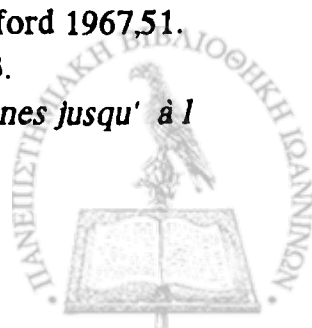
1. Βλ. Σαμσάρη, "Η ρωμαϊκή αποικία της Φωτικής", 27.

2. Στεφ. Βυζ., στη λ. *Καμμανία*.

3. Βλ. B. Levick, *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Oxford 1967, 51.

4. Βλ. Σαμσάρη, "Η ρωμαϊκή αποικία της Κασσάνδρειας", 863.

5. Βλ. P. Collart, *Philippes, ville de Macédoine depuis ses origines jusqu' à l'époque romaine*, Paris 1937, 276 κ.ε.

συγκρίνει κανείς την έκταση της επικράτειάς της με τα γνωστά territoria άλλων ρωμαϊκών αποικιών του Ρωμαϊκού κράτους, διαπιστώνει ότι η Φωτική ήταν μια κανονική σε μέγεθος ρωμαϊκή αποικία. Κι αυτό, γιατί μας είναι γνωστό ότι στην Gallia Cisalpina ο μέσος όρος έκτασης των territoria ήταν γύρω στα 600 τετρ. μίλια¹, στη Μ. Ασία πάνω από 600 τετρ. μίλια² και στις κοιλάδες της Βενετίας και Λομβαρδίας γύρω στα 400 τετρ. μίλια³.

Η επικράτεια της Φωτικής είχε σχήμα ορθογώνιου τετράπλευρου, του οποίου οι μεγάλες πλευρές του είχαν μήκος 60 περίπου χλμ. και οι μικρότερες 20-30 χλμ. Το αστικό κέντρο της αποικίας δεν βρισκόταν στο κέντρο ακριβώς του τετράπλευρου, αλλά απείχε 20 περίπου χλμ. (σε ευθεία γραμμή) από τα βόρεια όρια της επικράτειάς της, 30 περίπου χλμ. από τα νότια, 10 χλμ. από τα ανατολικά και 22 χλμ. από τα δυτικά.

Β. ΦΥΣΙΚΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Το εδαφικό ανάγλυφο της επικράτειας της Φωτικής παρουσιάζει εκπληκτική ποικιλία από γεωμορφολογικά και υψομετρικά στοιχεία, καθώς περιλαμβάνει από τη μια μεριά ψηλά βουνά και υψώματα κι από την άλλη χαμηλές κοιλάδες και πεδιάδες. Από τα 1700 συνολικά χλμ² του Ηπειρωτικού εδάφους που είχαν περιληφθεί μέσα στα όρια της επικράτειάς της τα 1100 χλμ² περίπου (δηλ. το 65%) είναι ορεινά, τα 350 χλμ² (δηλ. το 20%) ημιορεινά και τα 250 χλμ² (δηλ. το 15%) πεδινά. Ως προς τη χρήση του, τα 300 χλμ² περίπου είναι καλλιεργήσιμη γη, τα 1100 χλμ² βοσκοτόπια και τα 200 χλμ² δασικές εκτάσεις, από τις οποίες οι περισσότερες βρίσκονται βόρεια από την κοιλάδα του Καλαμά.

1. Ορειογραφία

Η επικράτεια της Φωτικής, έτσι καθώς περιβάλλεται απ' όλες τις μεριές της από βουνοσειρές, παρουσιάζει την όψη ενός απέραντου

1. G. F. Chilver, *Cisalpine Gaul*, Oxford 1941, 46.

2. Levick, *ό.π.*, 45.

3. Chilver, *ό.π.*, 48.

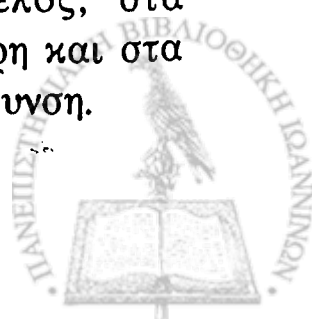

φυσικού φρουρίου. Το εσωτερικό της διατέμνεται κι αυτό από παράλληλα επιμήκη ορεινά συγκροτήματα με δυναρική κατεύθυνση, τα οποία αποτελούνται από ασβεστολιθικά και γυψολιθικά πετρώματα και διαχωρίζονται μεταξύ τους από χαμηλές κοιλάδες. Η επικοινωνία της με τη θάλασσα και την υπόλοιπη Ήπειρο είναι γενικά δυσχερής και γίνεται μόνο χάρη στις οριζόντιες ποταμολεκάνες και σε ορισμένες φυσικές ορεινές διαβάσεις.

Τα σπουδαιότερα βουνά, που διαμορφώνουν το εδαφικό ανάγλυφο της επικράτειάς της, είναι τα παρακάτω οκτώ, των οποίων οι αρχαίες ονομασίες είναι άγνωστες κι έτσι μνημονεύονται εδώ με τα σύγχρονα ονόματά τους.

Στο ανατολικό τμήμα των βορείων ορίων της υψώνεται ο ορεινός όγκος του Τσαμαντά, που ορίζει τη σημερινή ελληνοαλβανική μεθόριο· στο ελληνικό έδαφος δεσπόζει η ψηλότερη κορυφή του, η Μουργκάνα (1806 μ.)· η νοτιότερη απόληξη του Τσαμαντά είναι γνωστή με το όνομα Μεγάλη Ράχη (861 μ.). Νοτιότερα υψώνονται τα βουνά των Φιλιατών (1064 μ.), που δεσπόζουν στην ομώνυμη σημερινή επαρχία· ψηλότερη κορυφή τους είναι το Φαρμακοβούνι (1240 μ.). Τα βουνά αυτά απολήγουν στις ακτές του Ιονίου, ορίζοντας το δυτικό τμήμα της ελληνοαλβανικής μεθορίου· ανατολικά, με τη βουνοκορυφή της Κεραμίτσας (1202 μ.), φτάνουν περίπου ως τα σημερινά όρια των νομών Θεσπρωτίας- Ιωαννίνων.

Περίπου στο κέντρο των ανατολικών ορίων της υψώνεται το βουνό Χιονίστρα (1644 μ.), που δεσπόζει σε όλη σχεδόν την επικράτεια της Φωτικής. Λίγο νοτιότερα είναι οι βουνοσειρές της Παραμυθιάς με ψηλότερη κορυφή τον Κορίλα (1658 μ.) και του Σουλίου, οι οποίες έχουν παράλληλη δυναρική κατεύθυνση και ενώνονται στα βόρεια άκρα τους με μια ψηλή ράχη (1200 μ.). Δυτικά από τα βουνά της Παραμυθιάς βρίσκονται τα βουνά του Μαργαριτίου με ψηλότερες κορυφές τη Μεγάλη Ράχη (745 μ.) και βορειότερα το Μάλι Κλιάδι (957 μ.)· δυτικότερα είναι τα βουνά της Πάργας (927 μ.), που υψώνονται κι αυτά με δυναρική κατεύθυνση κατά μήκος των ακτών του Ιονίου πελάγους. Τέλος, στα νοτιοανατολικά της όρια υψώνονται τα Θεσπρωτικά όρη και στα νότια τα βουνά του Ζαλόγγου (773 μ.) με οριζόντια κατεύθυνση.

2. Υδρογραφία

α) Ποταμοί

Καλαμάς (αρχ. Θύαμις) ¹. Ο ποταμός αυτός πηγάζει από το βουνό Δούσκο (Μερόπη) - στην επαρχία Πωγωνίου - και λίγο νοτιότερα τροφοδοτείται από τις πηγές των Δολιανών και της Βελάς. Στη συνέχεια διασχίζει τις κοιλάδες του Παρακάλαμου και του Μαζαρακιού και, αφού δέχεται τα νερά του παραποτάμου του Τίρια, εισέρχεται στο έδαφος της Θεσπρωτίας από τη βαθιά χαράδρα της Βροσίνας, Ραβενής, Πέντε Εκκλησιών και Πλακωτής. Μετά τη διέλευση της χαράδρας αυτής διασχίζει την πεδιάδα της Νεραΐδας σχηματίζοντας ένα μεγάλο φυσικό τόξο ως τη χαράδρα της Σκάλας Φιλιατών. Λίγο δυτικότερα συμβάλλει με τον Καλπακιώτικο ποταμό και, αφού διατέμνει τη νότια απόληξη των βουνών των Φιλιατών, διασχίζει την πεδιάδα και εκβάλλει στη θάλασσα - βόρεια από τη Λυγιά. Η βαθιά κοίτη του και η ομαλότητα του εδάφους δείχνουν ότι ο Καλαμάς ήταν, κατά τη ρωμαϊκή εποχή, πλωτός ως το σημερινό φράγμα του· ενώ, κατά την προρωμαϊκή εποχή, τα πλοιάρια θα έφταναν πιθανώς κι ως τη συμβολή του με τον Καλπακιώτικο, όπου βρισκόταν η αρχαία Τιτάνη (Γκούμανη).

Παραπόταμοι του Καλαμά. Δύο είναι οι κυριότεροι παραπόταμοι του Καλαμά στο θεσπρωτικό έδαφος, ο Κουσοβίτικος (Λαγκαβίτσα) και ο Καλπακιώτικος. Ο πρώτος έχει τις πηγές του στο νομό Ιωαννίνων και με κατεύθυνση Β-Ν συμβάλλει στον Καλαμά, λίγο δυτικότερα από τα στενά της Βροσίνας- Ραβενής, ορίζοντας το βόρειο τμήμα των ανατολικών ορίων της επικράτειας της Φωτικής.

Ο δεύτερος ποταμός, ο Καλπακιώτικος, πηγάζει από τις νότιες υπώρειες της Μεγάλης Ράχης (του Τσαμαντά) και με κατεύθυνση Β-Ν διασχίζει τη λεκάνη των Φιλιατών. Λίγο νοτιότερα από τους Φιλιάτες δέχεται τα νερά του ρέματος Τρύφωνας (ή Δάφνης), το οποίο πηγάζει από την Κεραμίτσα, και κατόπιν στρέφεται προς Δ ως τη συμβολή του στο Καλαμά.

1. Θουκ. I, 46, 4. Στραβ. VII, 7, 5. Πτολ. III, 13, 3. Πaus. I, 11, 2. Αθην. III, 73b. Plin. HN, IV, 4. Cic. *Ad Att.*, VII, 2, 3. Πρβ. Phillippon- Kirsten 2, 93 κ.ε., 96 κ.ε.

Αχέροντας (κοινώς Μαυροπόταμος ή Φαναριώτικος)¹. Ο ποταμός αυτός πηγάζει από το ΒΔ άκρο της βουνοσειράς του Σουλίου και με νότια κατεύθυνση διαρρέει τη Λάκκα Σουλίου, απ' όπου τροφοδοτείται από διάφορα ρέματα. Στη συνέχεια, αφού ρέει για μερικά χιλιόμετρα ανάμεσα από τα βουνά του Σουλίου και τα Θεσπρωτικά όρη, αλλάζει κατεύθυνση και στρέφεται προς Δ. Αφού διατέμνει το νότιο άκρο της βουνοσειράς της Παραμυθιάς, περνώντας από ένα βαθύ κι απόκρημνο φαράγγι, εισέρχεται στην πεδιάδα του Φαναριού με νότια κατεύθυνση. Λίγο πιο κάτω δεχόταν τα νερά του Κωκυτού ποταμού και, περνώντας πλάι από την αρχαία Πανδοσία, διέρρεε την Αχερουσία λίμνη και χυνόταν στη θάλασσα.

Κωκυτός². Ο κυριότερος παραπόταμος του Αχέροντα είναι ο Κωκυτός ποταμός, που έχει τις πηγές του στο βουνό Κορίλας, κοντά στη Φωτική. Ο ποταμός αυτός αποχετεύει όλα τα νερά της πεδιάδας της Παραμυθιάς στον Αχέροντα, με τον οποίο συμβάλλει σ' ένα σημείο κοντά στο σημ. χωριό Μεσοπόταμο, όπου το νεκρομαντείο της Εφύρας.

β) Λίμνες

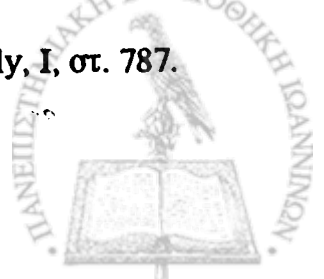
Αχερουσία. Η λίμνη αναφέρεται με το όνομα αυτό από τις αρχαίες ελληνικές πηγές, ενώ στις λατινικές πηγές απαντά με το όνομα *Ύορνος* (*Avernus*)³. Εκτεινόταν ανάμεσα στα σημ. χωριά Καστρί (αρχ. Πανδοσία), Μεσοπόταμο (αρχ. Εφύρα), Τσουκνίδα, Καναλάκι και Αχερουσία. Η άμεση γειτνίασή της με το νεκρομαντείο της Εφύρας, η πυκνή ομίχλη και τα πολυάριθμα έλη με τους πυκνούς καλαμώνες, που από τη σήψη τους αναδίδονταν αναθυμιάσεις, έκαμαν τους αρχαίους να πιστεύουν ότι η Αχερουσία αποτελούσε την είσοδο του Άδη⁴. Η λίμνη αποξηράθηκε το 1950 με τεχνικά έργα και μεταβλήθηκε σε εύφορη καλλιεργήσιμη γη.

1. Ομ., *Οδ.* 11, 14. *Δ.* 10, 513. 23, 72. Πινδ., *Πυθ.* 11, 21. *Νεμ.* 4, 85. Πλατ., 112 e. Απολλ. I, 5, 3. Liv. VIII, 24, 2. Verg., *Aen.* VI, 295. Ovid., *Met.* V, 539. Πρβ. Philippson - Kirsten 2, 105. 697.

2. Ομ., *Οδ.* 10, 514. Πλατ., *Φαιδ.* 61. Πaus. I, 17, 5. Πιθανώς ταυτίζεται με τον ποταμό Πυριφλεγέθοντα του Άδη, βλ. Kl.- Pauly, IV, στ. 790.

3. Έτσι ονομαζόταν και μια λίμνη της Καμπανίας, βλ. Kl.- Pauly, I, στ. 787.

4. Βλ. Kl.- Pauly, I, 45, στο λ. *Acheron*.

Άλλες λίμνες. Εκτός από την Αχερουσία, στο έδαφος της Θεσπρωτίας υπήρχαν κι άλλες μικρότερες λίμνες, όπως ήταν εκείνη της Χότκοβας, που βρισκόταν δυτικά της Φωτικής, και μια μικρή λίμνη βόρεια από τη σημ. Αμπελιά, οι οποίες ως τα τελευταία ακόμη χρόνια παρείχαν αλιεύματα. Τέλος, μια τρίτη μικρή λίμνη υπήρχε κοντά στο σημ. χωριό Μόρφι, από την οποία τροφοδοτείται, πιθανώς υπόγεια, η πηγή νερού στον όρμο του Αϊ- Γιαννάκη.

γ) Ακτογραφία

Εξαιτίας των προσχώσεων των δυο μεγάλων ποταμών (Αχέροντα και Καλαμά) και των συνεχών κατακρημνίσεων δεν είναι δυνατό να έχει κανείς σήμερα μια ακριβή εικόνα των ακτών της Θεσπρωτίας κατά την αρχαιότητα. Ωστόσο, οι λιγοστές φιλολογικές μαρτυρίες, καθώς και τα ερείπια αρχαίων οικισμών κοντά σε ορισμένους όρμους, επιτρέπουν τη γενική εκτίμηση ότι οι θεσπρωτικές ακτές - ειδικότερα οι βόρειες - ήταν ευλίμενες¹, χάρη στην ύπαρξη πολλών φυσικών όρμων.

Συγκεκριμένα ανάμεσα στα ακρωτήρια Στύλος και Καλαμάς υπάρχουν τέσσερις μικροί όρμοι: του Αετού, της Παγανιάς, της Χαλκιάς και της Σαγιάδας. Τα ερείπια της αρχαίας Κεστρίας², που βρέθηκαν στο βουνό Αετός, μαρτυρούν τη χρήση των δυο πρώτων όρμων ως λιμανιών της. Αυτό μας επιτρέπει να θεωρήσουμε ως βέβαιη την προσόρμιση πλοίων στον όρμο της Σαγιάδας, που ήταν μεγαλύτερος και πιο προσιτός.

Ανάμεσα πάλι στα ακρωτήρια Καλαμάς και Βατάτσας βρίσκεται ο όρμος του Βάλτου (ή της Λυγιάς), ο οποίος στην αρχαιότητα ήταν κατάλληλος για την προσόρμιση πολλών πλοίων· τη σπουδαιότητά του μαρτυρούν οι αρχαίοι οικισμοί στη χερσόνησο της Λυγιάς και στον Πύργο· σήμερα έχει μεταβληθεί σε μια στενόμακρη αβαθή λιμνοθάλασσα.

Λίγο νοτιότερα βρίσκεται ο μεγαλύτερος όρμος της Ηγουμενίτσας (ο αρχαίος έρημος λιμνή των Συβότων)³, ο οποίος

1. Ψευδο- Σκυλ. 30.

2. Plin., HN IV, 1, 4.

3. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 31, όπου η επιχειρηματολογία για την ταύτιση αυτή.

χωρίζεται από τον προηγούμενο όρμο με τη χερσόνησο της Λυγιάς. Τα λείψανα ρωμαϊκού οικισμού που βρέθηκαν στη θέση της σημ. Ηγουμενίτσας (βλ. πιο κάτω, σ.94) μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι από τη ρωμαϊκή (αυτοκρατορική) τουλάχιστον εποχή το λιμάνι αποκτά τη σπουδαιότητα που έχει και σήμερα, αφού λειτουργούσε πιθανώς ως επίγειο της Φωτικής. Κατάλληλος για αγκυροβόληση ήταν επίσης και ο νοτιότερος όρμος της Πλαταριάς, που θα εξυπηρετούσε τις εμπορικές ανάγκες των αρχαίων οικισμών της ομώνυμης πεδιάδας, καθώς και της πεδιάδας Μαργαριτίου.

Νοτιότερα, ως το ακρωτήριο Βαρλαάμ, υπάρχουν δυο μικροί όρμοι, του Μούρτου και της Πέρδικας (Αρπίτσας): ο δεύτερος, γνωστός και με το όνομα Καραβοστάσι, ήταν σχετικά πιο ευρύχωρος και προσφερόταν για αγκυροβόλι, όπως εξάλλου δηλώνει και το χαρακτηριστικό του όνομα. Λίγο νοτιότερα βρισκόταν ένα μικρό λιμάνι, η Σκάλα (= λιμάνι) του Ελληνικού, το οποίο εξαφανίστηκε σήμερα λόγω των κατακρημνίσεων της βραχώδους ακτής. Από την ίδια αιτία εξαφανίστηκε κι ένα άλλο λιμάνι που υπήρχε στον σχετικά πιο ευρύχωρο και ασφαλή όρμο του Αρίλλα, που βρίσκεται ανάμεσα στο Καραβοστάσι και τη Σκάλα του Ελληνικού.

Μετά το ακρωτήριο Βαρλαάμ οι βραχώδεις ακτές στρέφονται προς ΝΑ· ενώ από το ακρωτήριο Τροφαλί ακολουθούν ανατολική κατεύθυνση ως τον όρμο του Αϊ- Γιαννάκη. Στο τμήμα αυτό των θεσπρωτικών ακτών βρίσκεται η Πάργα (αρχαία Τορύνη), χτισμένη πάνω σε μια μικρή βραχώδη χερσόνησο μεταξύ δυο όρμων, του Βάλτου και του Κρουνερίου. Ο πρώτος από αυτούς προστατεύεται από το ακρωτήριο της Παναγίας, εσωτερικά του οποίου σώζονται λείψανα λιμενοβραχίονα (ενετικού στη θέση αρχαίου): ενώ ο δεύτερος όρμος είναι πιο ασφαλής, προστατεύεται από μερικά βραχονήσια. Λίγο πιο ανατολικά και ακριβώς κάτω από το σημ. χωριό Αγία Κυριακή βρίσκεται ο ορμίσκος του Λιχνού. Τέλος, ανατολικότερα είναι ο βαθύς όρμος του Αϊ- Γιαννάκη. Ο όρμος αυτός, αν και ασφαλισμένος από τους ανέμους, δεν μπορούσε να φιλοξενήσει πλοία, γιατί οι βραχώδεις ακτές του είναι απρόσιτες. Η πηγή γλυκού νερού που αναβλύζει από τον πυθμένα της θάλασσας, κοντά στις βόρειες ακτές του όρμου, ταυτίζεται πιθανώς με εκείνη

που αναφέρει ο Πausανίας κοντά στο ακρωτήριο Χειμέριο¹, το οποίο σχηματίζει τις ανατολικές ακτές του όρμου.

Νότια από το ακρωτήριο Χειμέριο, στις εκβολές του Αχέροντα ποταμού, βρίσκεται ο ασφαλής όρμος της Αμμουδιάς, όπου το αρχαίο λιμάνι της Ελέας, γνωστό κατά τη ρωμαϊκή εποχή ως *Γλυκός λιμήν*². τ' όνομά του από τα γλυκά νερά του Αχέροντα που χυνόταν στο λιμάνι αυτό. Στον όρμο υπάρχουν σήμερα δυο αγκυροβόλια, το λιμάνι της Σπλάντζας (ή Φαναριού) και το λιμάνι της Κερέντζας. Κατά την ελληνική όμως και ρωμαϊκή αρχαιότητα υπήρχε εδώ ένα μεγάλο και πολύ βαθύτερο λιμάνι αλλά με την πάροδο του χρόνου γέμισε από τις προσχώσεις του Αχέροντα. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγούν οι φιλολογικές μαρτυρίες για την προσόρμιση στο λιμάνι αυτό 150 κορινθιακών πλοίων (5ο π.Χ αι.)³, στη συνέχεια 250 πλοίων του Οκταβιανού (λίγο πριν από τη ναυμαχία του Άκτιου)⁴ και αργότερα πολυάριθμων νορμανδικών πλοίων (11ο μ.Χ. αι.)⁵. Εξάλλου το μεγάλο βάθος του λιμανιού αυτού επιβεβαιώνεται κι από τη σημερινή μορφολογία του εδάφους στην περιοχή της Αμμουδιάς.

3. Εδαφομορφολογία (Πεδιάδες- κοιλάδες)

Η σπουδαιότερη πεδιάδα στην επικράτεια της Φωτικής είναι εκείνη της Παραμυθιάς, γνωστή στην αρχαιότητα με το όνομα *Έλαιατις*⁶ από την αρχαία αποικία της Ελαίας κι από την αφθονία της ελιάς. Πρόκειται για μια μακρόστενη πεδιάδα, μήκους 20 περίπου χλμ., που εκτείνεται ανάμεσα στα βουνά της Παραμυθιάς και του Μαργαριτίου με κατεύθυνση αρχικά νότια- νοτιοανατολική και ύστερα νότια- νοτιοδυτική. Στη δυτική μεριά της πεδιάδας και

1. Πaus. VIII, 7, 2.

2. Θουκ. I, 46, 3. Ψευδο- Σκυλ. 30. Στραβ. VII, 7, 5. Πaus. I, 17, 5. Πτολ. III, 14, 5.

3. Θουκ. I, 46.

4. Δίων Κασσ. L, 12, 2.

5. Άνν. Κομν., Αλεξ. IV, 33.

(6) Θουκ. I, 46, 4.

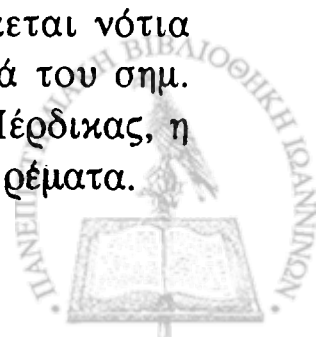
παράλληλα με τα κράσπεδα του βουνού κυλάει τα νερά του ο Κωκυτός ποταμός ως τη συμβολή του στον Αχέροντα.

Αξιόλογες είναι επίσης οι πεδιάδες του Μαργαριτίου και της λεκάνης του Καλαμά. Η πεδιάδα του Μαργαριτίου σχηματίζεται ανάμεσα στα ομώνυμα βουνά και σ' εκείνα της Πάργας. Είναι στενόμακρη κι έχει κατεύθυνση νοτιοανατολική, απολήγοντας προς Ν σ' ένα αποξηραμένο σήμερα έλος κοντά στο χωριό Μόρφι. Δεν αρδεύεται από κανένα αξιόλογο ποτάμι αλλά μόνο από μερικά ρέματα, όπως π.χ. εκείνο που περνάει πλάι από το ύψωμα "Μόρφι" Παλαιοκάστρου.

Από τις δυο κυριότερες πεδιάδες της λεκάνης του Καλαμά η μια βρίσκεται στη δεξιά όχθη του και συγκεκριμένα στο εσωτερικό του τόξου που σχηματίζει ο ποταμός από το σημ. Παλαιοχώρι ως τη Σκάλα Φιλιατών (ή Ζωριάννου). Έχει κυκλικό περίπου σχήμα και ορίζεται βόρεια από τα κράσπεδα των βουνών όπου είναι χτισμένα τα σημ. χωριά Αετός, Παλιοκλήσι και Γολά. Η πεδιάδα αυτή θα αποτελούσε, κατά την προρωμαϊκή εποχή, το ζωτικό χώρο (territorium) της αρχαίας Φανοτής.

Η δεύτερη πεδιάδα εκτείνεται δυτικά από το σημερινό φράγμα του ποταμού Καλαμά ως τις εκβολές του. Υποδιαιρείται σε δυο τμήματα, από τα οποία το ένα εκτείνεται από τη δεξιά όχθη του Καλαμά ως τα κράσπεδα των βουνών των Φιλιατών, όπου τα σημ. χωριά Σαγιάδα, Ασπροκλήσι και Σμέρτος· το άλλο τμήμα (γνωστό ως πεδιάδα του Ραγιού) εκτείνεται από την αριστερή όχθη του Καλαμά ως τον Πύργο της Λυγιάς (ή Ραγιού) και τον όρμο της Ηγουμενίτσας.

Εκτός από αυτές, υπάρχουν κι άλλες μικρότερες πεδιάδες που σχηματίζονται είτε ανάμεσα στα βουνά είτε στις λεκάνες των ποταμών. Έτσι, μια τέτοια πεδιάδα σχηματίζεται στην περιοχή της συμβολής του Καλπακιώτικου ποταμού με το ρέμα Δάφνης και μια άλλη μεγαλύτερη στην αριστερή όχθη του Καλαμά, στην περιοχή του σημ. χωριού Νεράιδα (Μενίνα). Άλλες παρόμοιες μικρές πεδιάδες είναι: η πεδιάδα που εκτείνεται ανατολικά της σημ. Ηγουμενίτσας ως το Γραικοχώρι, η πεδιάδα των "Μύλων", που βρίσκεται νότια από το ρωμαϊκό κάστρο στο "Κασνέτσι" και ανατολικά του σημ. χωριού Σμέρτος, οι πεδιάδες της Μαζαρακιάς και της Πέρδικας, η πεδιάδα της Πλαταριάς κ.ά., που αρδεύονται από διάφορα ρέματα.

4. Κλίμα

Οι αρχαίες πηγές δεν διέσωσαν πληροφορίες σχετικά με το κλίμα της Θεσπρωτίας. Δεδομένου όμως ότι δεν έχουν σημειωθεί σημαντικές κλιματολογικές μεταβολές από τη ρωμαϊκή αρχαιότητα μέχρι σήμερα, φαίνεται πως το κλίμα της θα ήταν το ίδιο περίπου με το σημερινό¹.

Συγκεκριμένα στην παραλιακή ζώνη της Θεσπρωτίας το κλίμα είναι ήπιο μεσογειακό, το οποίο επιτρέπει την ελαιοκαλλιέργεια και γενικά τη μεσογειακή βλάστηση. Προς το εσωτερικό της παρουσιάζει αποκλίσεις προς το ηπειρωτικό κλίμα, εξακολουθεί όμως να δέχεται την επίδραση της θάλασσας ως τις δυτικές πλαγιές της βουνοσειράς της Παραμυθιάς. Ανατολικότερα από τη βουνοσειρά αυτή, προς την ενδοχώρα, το κλίμα γίνεται ολοένα και πιο ηπειρωτικό.

Η Θεσπρωτία είναι το πιο βροχερό τμήμα όχι μόνο της Ηπείρου αλλά και ολόκληρης της Δυτικής Ελλάδας. Ιδιαίτερα μάλιστα αυξημένες είναι οι βροχοπτώσεις στην Παραμυθιά, κοντά στην οποία βρισκόταν το αστικό κέντρο της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής. Το καιρικό αυτό φαινόμενο οφείλεται στο γεγονός ότι τα βουνά Χιονίστρα και Κορίλας λειτουργούν σαν πραγματικό ορεινό τείχος, το οποίο συγκρατεί τις μεγαλύτερες μάζες από τα υδροφόρα σύννεφα που έρχονται από τη θάλασσα.

Από άποψη υγειονομικών συνθηκών, δεν χωρεί αμφιβολία ότι το πιο υγιεινό κλίμα εξασφάλιζαν οι ορεινές περιοχές του εσωτερικού και όχι οι προσχωματικές πεδιάδες του Αχέροντα και του Καλαμά, εξαιτίας των ελών που σχηματίζονταν στις εκβολές των ποταμών αυτών. Παρόλα αυτά, κατά την προρωμαϊκή εποχή, οι πεδιάδες αυτές παρουσιάζουν σημαντική οικιστική πυκνότητα. Από την άλλη μεριά όμως η ίδρυση του αστικού κέντρου της αποικίας στο εσωτερικό, δείχνει ότι η επιλογή της θέσης της ίσως να επηρεάστηκε κι από προβλήματα ελονοσίας που θα είχαν αρχίσει να εμφανίζονται από τότε στις πεδιάδες που προαναφέραμε.

1. Πρβ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 18- 21.

5. Άγρια χλωρίδα και πανίδα

α) Χλωρίδα

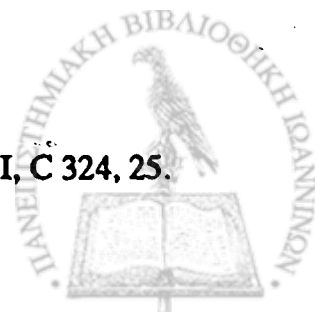
Παρά την παντελή σχεδόν έλλειψη αρχαίων ειδήσεων σχετικά με την άγρια χλωρίδα της αρχαίας Θεσπρωτίας, θα μπορούσε ωστόσο κανείς να σχηματίσει, μια ιδέα λαμβάνοντας υπόψη του τη σημερινή πραγματικότητα του φυτικού της κόσμου· κι αυτό, γιατί οι ευνοϊκότεροι τουλάχιστον παράγοντες για την ανάπτυξη π.χ. των δασών, δηλαδή το ορεινό έδαφος και οι κλιματολογικές της συνθήκες (πολύ βροχερό κλίμα), δεν έχουν μεταβληθεί από τη ρωμαϊκή αρχαιότητα¹. Μεγάλες όμως μεταβολές έγιναν μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση, εξαιτίας της ανθρώπινης επέμβασης, που είχαν ως αποτέλεσμα την απογύμνωση αρκετών βουνών από τα δάση. Η κοπή και καταστροφή των δασών αρχίζει ακόμη από το 167 π.Χ., δηλ. αμέσως μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση. Το φαινόμενο αυτό κορυφώνεται μετά τη ναυμαχία του Άκτιου (31 π.Χ.) και την ίδρυση της Νικόπολης, που για την ανοικοδόμηση των κτηρίων της χρειάστηκαν μεγάλες ποσότητες οικοδομήσιμης ξυλείας. Τα μεγάλα πάλι ναυπηγεία της, που απαιτούσαν διαρκώς τον εφοδιασμό τους με ναυπηγήσιμη ξυλεία, προκάλεσαν βαθμιαία την απογύμνωση αρκετών γειτονικών βουνών. Την καταστροφή τέλος ενός μέρους των δασών προκάλεσαν και οι βαρβαρικές επιδρομές (3ο μ.Χ. αι. κ.ε.).

Μερικές αιωνόβιες βαλανιδιές ή λείψανα από δάση βαλανιδιών μας επιτρέπουν να φανταστούμε τους εκτεταμένους δρυμούς κατά την αρχαιότητα², που πρόσφεραν ένα βασικό είδος κτηνοτροφής. Επίσης, φαίνεται πως δεν έλειπαν τα έλατα, τα πλατάνια και προπάντων τα πευκόδεντρα. Ωστόσο, αν κρίνει κανείς από τις φιλολογικές μαρτυρίες, εκείνο για το οποίο θα ξεχώριζε η αρχαία Θεσπρωτία και γενικά η Ήπειρος ήταν τα άριστα λιβάδια, οι έξοχοι λοφώδεις αγελαδότοποι και τα πλούσια ορεινά βοσκοτόπια της, όπου έβροσκαν πολυάριθμα κοπάδια από πρόβατα και βόδια³.

1. Βλ. Philippson- Kirsten II, 1(1956)41- 44.

2. Βλ. Δάκαρη, Θεσπρωτία, 22.

3. Πινδ., Νεμεον. IV, 52. Ησιόδ., Ἠοῖαι, απόσπ. 240. Στραβ. VI, C 324, 25.

β) Πανίδα

Η αρχαία γραπτή παράδοση δεν διέσωσε πληροφορίες για την άγρια πανίδα της αρχαίας Θεσπρωτίας· δεν πρέπει όμως αυτή να διέφερε αισθητά από την πανίδα της υπόλοιπης Ηπείρου, για την οποία υπάρχουν μερικές τουλάχιστον αρχαίες μαρτυρίες¹.

Έτσι, αρχαίες πηγές αναφέρουν λιοντάρια, πάνθηρες, λεοπαρδάλεις, λύγκους, αρκούδες, αγριογούρουνα και ελάφια στα βουνά της Ηπείρου. Τις φιλολογικές αυτές μαρτυρίες επιβεβαιώνουν και τα αρχαιολογικά ευρήματα, όπως π.χ. τα κόκαλα από αρκούδες, αγριογούρουνα και ελάφια που βρέθηκαν στις ανασκαφές του νεκρομαντείου του Αχέροντα και της Κασσώπης². Άλλες πηγές μνημονεύουν ένα είδος αγριοπεριστεριού, την αρχαία πέλεια³, που η παρουσία της ήταν συχνή στην Ήπειρο και ασφαλώς και στη Θεσπρωτία. Επίσης, ορισμένες πηγές αναφέρουν κοπάδια από κέφαλους στις ακτές της⁴· ενώ πλούσια αλιεύματα θα υπήρχαν στους μεγάλους ποταμούς Αχέροντα και Καλαμά. Τέλος, θα μπορούσε εδώ να γίνει μνεία των περίφημων για το μέγεθός τους ηπειρωτικών (ή μολοσσικών) σκύλων (ποιμενικών και κυνηγετικών)⁵.

Γ. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Όπως διαπιστώνει κανείς από τον κατάλογο ρωμαϊκών οικισμών και κάστρων (βλ. πιο κάτω, σ. 79), σε ολόκληρη τη Θεσπρωτία, η οποία αποτέλεσε το territorium της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής, έχουν επισημανθεί 34 συνολικά θέσεις ρωμαϊκών οικισμών και τα ερείπια τριών ρωμαϊκών κάστρων (Πολυνέρι, Πλαίσιο, "Κασνέτσι" Μύλων). Από τους οικισμούς αυτούς μας είναι γνωστά τα ονόματα των εξής εννιά: *Ad Dionem*, *Glicis limen*, *Ελίνα*, *Εύροια-Ομφάλιο*, *Κίχυρος-Εφύρα*, *Πανδοσία*, *Τορύννη*, *Τορώνη* και *Φανοτή*.

1. Plin. HN, VIII, 48. Αιλιαν., Ποικ. ιστ. XII, 40.

2. Βλ. Dakaris, *Cassopaia*, 25.

3. Πίνδ., απόσπ. 58. Ηροδ. II, 55. Πανσ. VII, 21, 2. X, 12, 10.

4. Αιλιαν., *Περί ζώων*, XIII, 19.

5. Varro, *De re rust.* II, 9. Lucr. V, 1060 κ.ε. Hor., *Sat.* II, 6, 114. Lucan. IV, 440. Mart. XII, 1. Verg., *Georg.* III, 404.

Αν εξαιρέσει κανείς μερικούς μόνο νέους αγροτικούς οικισμούς, που ιδρύθηκαν ex nihilo στην αυτοκρατορική περίοδο - προφανώς μετά την ίδρυση της ρωμαϊκής αποικίας Φωτικής -, όλοι οι άλλοι οικισμοί είναι αρχαίοι (κλασικοί και ελληνιστικοί), οι οποίοι επιβίωσαν ή καλύτερα αναβίωσαν κατά την αυτοκρατορική εποχή είτε στην ίδια ακριβώς θέση τους είτε σε κάποια κοντινή θέση - συνήθως σε χαμηλότερο υψόμετρο. Έχοντας υπόψη τη μεγάλη έκταση καταστροφής της Ηπείρου από τους Ρωμαίους (167 π.Χ.) καταλήγει κανείς αβίαστα στο συμπέρασμα ότι η ίδρυση της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής είχε τονώσει, χωρίς αμφιβολία, την αγροτική ζωή στην ύπαιθρο της Θεσπρωτίας και φυσικά είχε αναβιώσει την αστική ζωή στην περιοχή αυτή.

Πυκνότητα και μέγεθος των οικισμών. Σχετικά με την πυκνότητα του οικιστικού δικτύου, διαπιστώνεται ότι, σε συνολική έκταση 1700 χλμ² που είχε το territorium της Φωτικής, υπήρχαν 34 οικισμοί· δηλαδή σε κάθε 50 χλμ² αναλογούσε ένας οικισμός¹. Μια σύγκριση με το μεγάλο αριθμό των ελληνιστικών οικισμών της Θεσπρωτίας² δεν αφήνει καμιά αμφιβολία ότι το οικιστικό δίκτυο των ρωμαϊκών χρόνων υπολείπεται κατά πολύ σε πυκνότητα· είναι όμως αυτό ασφαλώς πολύ πιο πυκνό από εκείνο του ενάμιση περίπου αιώνα που επακολούθησε μετά την καταστροφή του 167 π.Χ. Οι συγκρίσεις αυτές θέτουν οπωσδήποτε σε αμφισβήτηση την πληροφορία του Στράβωνα (VII, 7, 9) για την ερήμωση της Ηπείρου (στα χρόνια του): *Τότε μὲν οὖν... εὐάνδρει ἢ τε Ἡπειρος πᾶσα καὶ ἡ Ἄλφυρις. Νῦν δὲ τὰ πολλὰ μὲν ἐρημία κατέχει, τὰ δ' οἰκούμενα κωμηδὸν καὶ ἐν ἐρειπίοις λείπεται.* Από τη σύγχρονη έρευνα γίνεται φανερό ότι στο σημείο αυτό ο Στράβωνας υπερβάλλει και τραγικοποιεί την οικιστική φυσιογνωμία της Ηπείρου στην εποχή του. Η πληροφορία του γίνεται κατανοητή μόνο αν υποθέσει κανείς ότι στην περιγραφή που δίνει είχε στο νου του ως μέτρο σύγκρισης

1. Στη Δυτική Μακεδονία είχαμε, κατά τη ρωμαϊκή εποχή, έναν οικισμό σε κάθε 41,2 χλμ² (βλ. Δ. Σαμσάρη, *Ιστορική γεωγραφία της ρωμαϊκής επαρχίας Μακεδονίας [Το τμήμα της σημ. Δυτικής Μακεδονίας]*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 213) και στο territorium της ρωμαϊκής αποικίας της Κασσάνδρειας έναν οικισμό σε κάθε 25 χλμ² (βλ. Σαμσάρη, "Η ρωμαϊκή αποικία της Κασσάνδρειας", 387).

2. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 132.

την οικιστική εικόνα της Ηπείρου κατά την ελληνιστική περίοδο της μεγάλης ακμής· εκτός αν πρόκειται για αναχρονιστική αναφορά στην οικιστική εικόνα της Ηπείρου κατά τον ενάμιση αιώνα που επακολούθησε μετά την καταστροφή του 167 π.Χ.

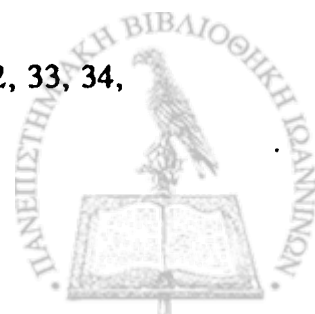
Εκτός από την πυκνότητα του οικιστικού δικτύου, μεγάλη διαφορά διαπιστώνεται επίσης, από τη μια εποχή στην άλλη, στα οικιστικά και δημογραφικά μεγέθη. Συγκεκριμένα τους ακμαίους ελληνιστικούς οικισμούς, ανάμεσα στους οποίους υπήρχαν αρκετές πόλεις και πολίσματα, τους διαδέχτηκαν, κατά την αυτοκρατορική εποχή, μικροί (ατείχιστοι) οικισμοί (vici), ενώ εξαφανίστηκαν οικισμοί αντίστοιχοι, στο μέγεθος, με τις ελληνιστικές πολίχνες. Λόγω έλλειψης συστηματικών αρχαιολογικών ανασκαφών, δεν υπάρχουν στοιχεία για την ύπαρξη ρωμαϊκών αγροτικών επαύλεων (villae rusticae) στο territorium της Φωτικής, παρόλο που δεν λείπουν οι μαρτυρίες (επιγραφικές) για τη διασπορά ρωμαίων αποίκων στη Θεσπρωτική ύπαιθρο (βλ. πιο κάτω, σ. 56).

Οικιστική διάταξη. Όσον αφορά την οικιστική διάταξη, διαπιστώνεται ότι από τους 34 συνολικά ρωμαϊκούς οικισμούς ένας σημαντικός αριθμός, που ανέρχεται σε δεκαπέντε (δηλ. περίπου το 44%), είναι παραλιακοί¹· οι υπόλοιποι δεκαεννιά οικισμοί (δηλ. περίπου το 56%) είναι μεσογειακοί. Από τους παραλιακούς οικισμούς οι οκτώ είναι χτισμένοι πλάι ακριβώς στη θάλασσα και οι άλλοι επτά στην ευρύτερη παραλιακή ζώνη της Θεσπρωτίας. Από τους μεσογειακούς πάλι οικισμούς οι επτά είναι ορεινοί², ενώ από τους υπόλοιπους οι περισσότεροι είναι χτισμένοι στις κοιλάδες των τριών μεγάλων ποταμών, δηλ. του Καλαμά, του Αχέροντα και του Κωκυτού.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι όλοι οι αρχαίοι (κλασικοί και ελληνιστικοί) παραλιακοί οικισμοί της Θεσπρωτίας όχι μόνο επιβίωσαν ή αναβίωσαν ως τα υστερορωμαϊκά ακόμη χρόνια αλλά επιπλέον ιδρύθηκαν από τους Ρωμαίους και νέοι παραλιακοί οικισμοί (πρβ. π.χ. τους οικισμούς στην Ηγουμενίτσα και το

1. Βλ. κατάλ. ρωμ. οικ., αρ. 9, 10, 11, 12, 20, 21, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36.

2. Βλ. κατάλ. ρωμ. οικ., αρ. 3, 16, 17, 18, 19, 22, 23.

Λαδοχώρι). Δεν συνέβη όμως το ίδιο και με τους μεσογειακούς οικισμούς: από αυτούς οι περισσότεροι, ιδιαίτερα οι ορεινοί, δεν επιβίωσαν κατά την αυτοκρατορική περίοδο. Το υψηλό ποσοστό των παραλιακών οικισμών από τη μια μεριά και το πολύ χαμηλό ποσοστό των ορεινών από την άλλη μεριά μαρτυρούν καθαρά, νομίζουμε, τη μεταστροφή του οικιστικού ενδιαφέροντος από τα ορεινά και ασφαλή μέρη προς τα χαμηλότερα πεδινά και ιδιαίτερα προς τη θάλασσα. Επειδή μάλιστα η ορεινή Θεσπρωτία δεν διέθετε πολλές πεδινές εκτάσεις, οι Ρωμαίοι, στα πλαίσια της οικιστικής οργάνωσης του *territorium* της Φωτικής, εκμεταλλεύτηκαν και τον παραμικρό ακόμη κάμπο που προσφερόταν για γεωργικές καλλιέργειες.

Επιλογή θέσεων. Καθοριστικό ρόλο στην επιλογή των θέσεων των ρωμαϊκών οικισμών φαίνεται πως έπαιξαν τα γεωσυγκοινωνιακά και γεωοικονομικά κριτήρια. Το συμπέρασμα αυτό συνάγεται πρώτα πρώτα από τη στενότερη σχέση του οικιστικού δικτύου με το οδικό, αφού όλοι σχεδόν οι οικισμοί είναι χτισμένοι πάνω στους δυο διεθνείς ρωμαϊκούς δρόμους (θαλάσσιο και χερσαίο) και στα οδικά παρακλάδια τους: έπειτα από την άμεση συνάρτηση της οικιστικής διάταξης με τους φυσικούς πόρους ή με τις δυνατότητες οικονομικής εκμετάλλευσης που πρόσφερε το έδαφος. Έτσι, βασικά κριτήρια επιλογής των θέσεων των οικισμών ήταν: 1) για τους παραλιακούς οικισμούς η ύπαρξη φυσικού όρμου· 2) για τους μεσογειακούς οικισμούς η ύπαρξη καλλιεργήσιμων εκτάσεων και λιβαδιών· 3) ειδικότερα για τους ορεινούς οικισμούς η ύπαρξη πλούσιων βοσκοτόπων και δασών για κτηνοτροφία, υλοτομία και κυνήγι.

Αναφορικά με την επιλογή των οικιστικών πεδίων σημαντικό ρόλο φαίνεται πως έπαιξε η στρατηγική εκτίμηση του εδαφικού ανάγλυφου και ιδιαίτερα του ορεογραφικού και υδρογραφικού συστήματος. Έτσι, παρατηρεί κανείς ότι οι παραλιακοί οικισμοί είναι χτισμένοι είτε σε ακρωτήρια (πρβ. την Τορώνη και την Τορύνη) είτε στον μυχό φυσικών όρμων (πρβ. την Ηγουμενίτσα, το Λαδοχώρι και τη Φασκομηλιά). Οι μεσογειακοί πάλι οικισμοί είναι χτισμένοι σπανιότερα σε μεμονωμένα υψώματα και συχνότερα σε παρυφές βουνοσειρών και συγκεκριμένα σε αντερείσματά τους που εξασφάλιζαν οπτικό έλεγχο σε μεγάλη απόσταση. Τα υψώματα

βρίσκονταν συνήθως είτε πλάι στην όχθη κάποιου ποταμού ή ρέματος είτε μέσα σε φυσικά υδάτινα τόξα ποταμών είτε στο δέλτα της συμβολής ποταμών ή ρεμάτων· τα αντερείσματα πάλι βρίσκονταν πλάι σ' ένα ρέμα ή συχνότερα ανάμεσα σε δυο ρέματα. Αξιοσημείωτο είναι ότι λείπουν παντελώς από τη Θεσπρωτία οικισμοί χτισμένοι σε απλά εδαφικά εξάρματα ή σε πεδινές (επίπεδες) θέσεις.

Αμυντικό δίκτυο. Η ρωμαϊκή κατάκτηση και καταστροφή της Ηπείρου στάθηκε πραγματικός σταθμός στην ιστορία των θεσπρωτικών οχυρώσεων, αφού σήμανε την αναστολή κάθε οχυρωματικής δραστηριότητας για μια περίοδο τεσσάρων περίπου αιώνων (από το 167 π.Χ.). Το γεγονός αυτό γίνεται εύκολα αντιληπτό από την εικόνα εγκατάλειψης που παρουσιάζουν όλα τα αρχαία κάστρα και οι ακροπόλεις της Θεσπρωτίας. Εξάλλου η ίδρυση της ατείχιστης αποικίας Φωτικής και η μετακίνηση του πληθυσμού από τα ορεινά προς τα πεδινά και παραθαλάσσια μέρη αποκαλύπτουν το αίσθημα ασφάλειας που διακατείχε τους κατοίκους κατά την περίοδο αυτή της *raex Romana*.

Όπως σε ολόκληρη τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, έτσι και στη Θεσπρωτία η αμυντική οργάνωση του *territorium* της Φωτικής φαίνεται πως απασχόλησε τους Ρωμαίους μόνο στην ύστερη αυτοκρατορική περίοδο εξαιτίας των βαρβαρικών επιδρομών. Έτσι, κατά την περίοδο αυτή και συγκεκριμένα από την εποχή του Διοκλητιανού, που αλλάζει και η αμυντική στρατηγική των Ρωμαίων με την καθιέρωση της λεγόμενης "άμυνας σε βάθος", χτίζονται κάστρα σε επίκαιρα στρατηγικά σημεία για την ασφάλεια των χερσαίων και θαλάσσιων δρόμων και την αποτροπή τυχόν βαρβαρικής εισβολής στη θεσπρωτική ενδοχώρα, όπου και το αστικό κέντρο της Φωτικής· τέτοια είναι τα κάστρα στο Πολυνέρι, στο "Κασνέτσι" Μύλων και στο Πλαίσιο (βλ. πιο κάτω, σ. 89, 90, 98). Επίσης, κατά την ίδια περίοδο, στα πλαίσια της έντονης αυτής οχυρωματικής δραστηριότητας, επισκευάζονται τα τείχη ορισμένων αρχαίων περιτειχισμένων οικισμών· πρόκειται για οικισμούς που είχαν επιβιώσει κατά την αυτοκρατορική περίοδο και βρίσκονταν σε στρατηγικά σημεία της Θεσπρωτίας (όπως π.χ. Φανοτή, Ελίνα, Πανδοσία).

VI. ΘΑΛΑΣΣΙΕΣ ΚΑΙ ΧΕΡΣΑΙΕΣ ΣΥΓΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Η Θεσπρωτία, λόγω της επίκαιρης γεωγραφικής της θέσης στον ευρύτερο Ιόνιο, Αδριατικό και Βαλκανικό χώρο, φαίνεται πως είχε, κατά τη ρωμαϊκή εποχή, την ίδια συγκοινωνιακή σπουδαιότητα που έχει και σήμερα χάρη στο λιμάνι της Ηγουμενίτσας. Λόγω της θέσης της αυτής και της άμεσης γειτνίασής της με τη θάλασσα (Ιόνιο πέλαγος), ασκούσε έλεγχο σε δυο πολύ σημαντικούς διεθνείς δρόμους (ένα θαλάσσιο κι ένα χερσαίο), οι οποίοι εξασφάλιζαν τη συγκοινωνιακή σύνδεση της Ελλάδας και γενικότερα της Ανατολής με τη Ρώμη, την Ιταλία και την υπόλοιπη Δύση.

Η μορφολογία του θεσπρωτικού εδάφους καθόριζε, χωρίς αμφιβολία, διαχρονικά τις φυσικές δυνατότητες συγκοινωνιακής αξιοποίησής του και υπαγόρευε τη δομή του οδικού δικτύου. Συγκεκριμένα η δυναρική κατεύθυνση των βουνοσειρών της Θεσπρωτίας διευκολύνει την κάθετη μόνο επικοινωνία (από ΒΔ προς ΝΑ), επιβάλλοντας αντίστοιχη κατεύθυνση στις κυριότερες οδικές αρτηρίες με την υποχρεωτική διέλευσή τους μέσω των φυσικών ορεινών διαβάσεων. Αντίθετα με το ορειογραφικό, το υδρογραφικό της σύστημα διευκολύνει την οριζόντια επικοινωνία (από Δ προς Α) της παραλιακής ζώνης με την ενδοχώρα της Ηπείρου. Πράγματι τα δυο μεγάλα ποτάμια της (Αχέροντας και Καλαμάς), μαζί με τους παραποτάμους τους, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη συγκοινωνιακή της ιστορία, καθώς σχηματίζουν φυσικές συγκοινωνιακές αρτηρίες στο πέρασμά τους ανάμεσα από τα βουνά. Τη σημασία τους για το οδικό δίκτυο μαρτυρούν εξάλλου και οι γέφυρες, που λείψανά τους βρέθηκαν στις όχθες διαφόρων ποταμών¹ στις περισσότερες

1. Βλ. Plin. HN, IV, 1. Hammond, *Epirus*, 66, 236. Δάκαρη, Θεσπρωτία, 186-187.

περιπτώσεις πρόκειται βέβαια για αρχαίες γέφυρες, οι οποίες όμως θα πρέπει να ήταν σε χρήση και κατά τη ρωμαϊκή εποχή.

Έτσι, παρά την αναβάθμιση του συγκοινωνιακού ρόλου της Θεσπρωτίας, η γεωμορφολογία της δεν άφησε στους Ρωμαίους περιθώρια για πολλές επιλογές· η συγκοινωνιακή τους πολιτική περιορίστηκε στην καλύτερη οργάνωση και τεχνική βελτίωση του οδικού δικτύου, χωρίς να προχωρήσει σε πρακτικότερες λύσεις συγκοινωνιακών προβλημάτων, αφού οι διαδρομές των προχαραγμένων δρόμων ήταν καθορισμένες από το εδαφικό ανάγλυφο¹.

Α. Ο ΘΑΛΑΣΣΙΟΣ ΔΙΕΘΝΗΣ ΔΡΟΜΟΣ

Από τα λιμάνια των θεσπρωτικών ακτών περνούσε ο κυριότερος θαλάσσιος διεθνής δρόμος που εξασφάλιζε την επικοινωνία μεταξύ Ρώμης και Ελλάδας και γενικότερα μεταξύ Δύσης και Ανατολής. Ο δρόμος αυτός, έχοντας αφετηρία το Βρινδήσιο, διέσχισε την Αδριατική και έφερε στο λιμάνι του Δυρράχιου. Από κει, διερχόμενος από τα λιμάνια της Απολλωνίας και του Βουθρωτού και ακολουθώντας περίπου τη διαδρομή της σημερινής ακτοπλοϊκής γραμμής Βrindisi- Κέρκυρας- Ηγουμενίτσας - Πάτρας, οδηγούσε στα λιμάνια της Νικόπολης, αφού προηγουμένως παρέπλεε τις ακτές της Θεσπρωτίας. Μετά τη Νικόπολη, ακολουθώντας τις ακτές της Ακαρνανίας, έφερε στο λιμάνι της Πάτρας και στη συνέχεια μέσω του Πατραϊκού κόλπου οδηγούσε στα λιμάνια της Κορίνθου, όπου συναντώνταν σπουδαίοι θαλάσσιοι δρόμοι.

Παραπλέοντας τις θεσπρωτικές ακτές, ο δρόμος περνούσε από τους όρμους της Σαγιάδας και του Βάλτου, από το λιμάνι των Συβότων (σημ. Ηγουμενίτσας), από τον όρμο της Πλαταριάς κι από το λιμάνι της αρχαίας Ελίνας (σημ. Δυμόκαστρου), όπου βρέθηκαν λείψανα αρχαίων λιμενικών εγκαταστάσεων². Παρακάτω συνέχιζε

1. Το ίδιο είχε συμβεί και στην ορεινή επίσης Δυτική Μακεδονία, βλ. Δ. Σαμσάρη, *Ιστορική γεωγραφία της ρωμαϊκής επαρχίας Μακεδονίας*, 21- 22.

2. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 188.

την πορεία του περνώντας από τον όρμο του Βάλτου (Πάργας), όπου σώζονται λείψανα ενετικού και αρχαίου(;) λιμενοβραχίονα¹. έπειτα από το λιμάνι της αρχαίας Τορύνης (σημ. Πάργας), στο οποίο είχε σταθμεύσει ο Οκταβιανός με τον στόλο του², λίγο πριν από τη ναυμαχία στο Άκτιο, και τέλος από το Γλυκύ λιμένα (βλ. πιο κάτω, σ. 105).

Παρακλάδια του θαλάσσιου αυτού δρόμου θα μπορούσαν να θεωρηθούν οι ποταμίσιοι δρόμοι του Καλαμά και του Αχέροντα, που ήταν πλωτοί στον κάτω ρου τους κι έτσι διευκόλυναν την επικοινωνία των ακτών με το εσωτερικό της Θεσπρωτίας. Ο Καλαμάς θα ήταν πλωτός από τις εκβολές του ως το σημερινό φράγμα του, όπου ο ρωμαϊκός σταθμός Ad Dionem· ο Αχέροντας πάλι από τις εκβολές του ως την Αχερουσία λίμνη, δηλαδή ως την αρχαία Πανδοσία (σημ. Καστρί)³. Τέλος, για ποταμοπλοία θα προσφερόταν και το τμήμα του Καλαμά από τη σημ. Νεράιδα ως τη "Σκάλα Φιλιατών". έτσι, το εκεί κάστρο⁴ θα έλεγχε και τον ποταμίσιω αυτόν δρόμο.

B. Ο ΧΕΡΣΑΙΟΣ ΔΙΕΘΝΗΣ ΔΡΟΜΟΣ

Ο χερσαίος διεθνής δρόμος, που συνέδεε τις ακτές της Αδριατικής με τη Θεσπρωτία και την υπόλοιπη Ελλάδα, μας είναι γνωστός από ρωμαϊκές πηγές (Tabula Peutingeriana, Itinerarium Antoninianum, Guidonis Geographia, Ανώνυμος γεωγράφος της Ραβέννας)⁵ και μυλιάρια των χρόνων της Τετραρχίας (βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 18 και 19). Ήταν παρακλάδι της Εγνατίας οδού, το οποίο

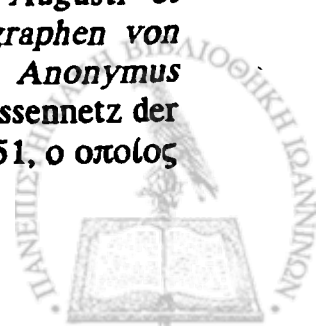
1. Βλ. Δάκαρη, *ό.π.*, 188.

2. Πλουτ., *Άντώνιος*, 62, 3.

3. Βλ. Dakaris, *Cassopaia*, 9. 3

4. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 152.

5. Βλ. K. Miller, *Itineraria Romana*, Stuttgart 1916, 559 και χάρτες 117, 148-50. O. Cuntz, *Itineraria Romana, I. Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense*, Lipsiae 1929. J. Schnez, *Untersuchungen zum Geographen von Ravenna*, München 1919. B. Stolte, *De Cospographie van den Anonymus Ravennas*, Amsterdam 1949. Πρβ. G. Stadtmüller, "Das römische Strassennetz der Provinzen Epirus Nova und Epirus Vetus", *Historia* 3(1954- 55)236-251, ο οποίος όμως αναφέρεται κυρίως στο σημ. αλβανικό έδαφος

αποσπώταν από το νότιο σκέλος της που είχε αφετηρία την Απολλωνία¹. Επρόκειτο για έναν πολυσύχναστο λιθόστρωτο (αμαξήλατο) δρόμο, που είχε επισκευαστεί στα χρόνια της Τετραρχίας λόγω της φθοράς του από τη μακροχρόνια και συχνή χρήση του.

Ο δρόμος στην πορεία του προς Ν ακολουθούσε, σύμφωνα με τα ρωμαϊκά οδοιπορικά, την παράκτια ζώνη. Έτσι, αφού περνούσε από τους ρωμαϊκούς σταθμούς Aulona, Acroceraunio, Phenice (Φοινίκη) και Buthrotion (Βουθρωτό), διέσχιζε το έδαφος της Θεσπρωτίας και οδηγούσε στη Νικόπολη, εξασφαλίζοντας την επικοινωνία ανάμεσα στις κοιλάδες των ποταμών Πάβλα, Καλαμά, Αχέροντα και Λούρου. Από τη Νικόπολη, ακολουθώντας περίπου τη διαδρομή του σημ. εθνικού δρόμου Πρέβεζας - Άρτας - Αθήνας, συνέχιζε την πορεία του προς τη Νότια Ελλάδα· ενώ μια διακλάδωσή του, που αποσπώταν από την Αμβρακία (σημ. Άρτα), οδηγούσε στη Θεσσαλία και πιο συγκεκριμένα στη σημ. Καρδίτσα.

Δεν μας είναι γνωστό από τις πηγές το σημείο εισόδου του ρωμαϊκού δρόμου στο θεσπρωτικό έδαφος. Η παρουσία όμως ρωμαϊκού κάστρου στο "Κασνέτσι", στην έξοδο δηλαδή μιας φυσικής ορεινής διάβασης που σχηματίζεται από έναν παραπόταμο του Καλαμά, μαρτυρεί ότι ο δρόμος άφηνε το σημ. αλβανικό έδαφος στο χωριό Βερβέρα και έμπαινε στο έδαφος της Θεσπρωτίας από το σημ. χωριό Κώντσικας, όπου η είσοδος της παραπάνω διάβασης.

Για την παραπέρα πορεία του δρόμου διαφωτιστικά στοιχεία παρέχουν τα ρωμαϊκά οδοιπορικά και η μελέτη της μορφολογίας του εδάφους. Έτσι, είναι πολύ πιθανό ότι ο δρόμος, μετά το ρωμαϊκό κάστρο ("Κασνέτσι"), ακολουθούσε την όχθη του ποταμιού ως τη

1. Το νότιο σκέλος της Εγνατίας μνημονεύεται από τον Πολύβιο (XXXIV, 12, 2α): *Ἐκ δὲ τῆς Ἀπολλωνίας εἰς Μακεδονίαν ἢ Ἐγνατία ἐστὶν ὁδὸς πρὸς ἑω... συμβαίνει δ' ἀπὸ ἴσου διαστήματος συμπύπτειν εἰς τὴν αὐτὴν ὁδὸν τοὺς τ' ἐκ τῆς Ἀπολλωνίας ὀρμηθέντας καὶ τοὺς ἐξ Ἐπιδάμνου. Ἡ μὲν οὖν πᾶσα Ἐγνατία καλεῖται* Στραβ. VII, 7, 4: *Ἐκ δὲ τῆς Ἀπολλωνίας εἰς Μακεδονίαν ἢ Ἐγνατία ἐστὶν ὁδὸς πρὸς ἑω ... Συμβαίνει δ' ἀπὸ ἴσου διαστήματος συμπύπτειν εἰς τὴν αὐτὴν ὁδὸν τοὺς τ' ἐκ τῆς Ἀπολλωνίας ὀρμηθέντας καὶ τοὺς ἐξ Ἐπιδάμνου. Ἡ μὲν οὖν πᾶσα Ἐγνατία καλεῖται....* Πρβ. καὶ Tabula Imperii Romani K 34 Sofia, Ljubljana 1976, χάρτη.

συμβολή του στον Καλαμά· εκεί κοντά βρίσκεται το ύψωμα 59, όπου τοποθετείται ο ρωμαϊκός σταθμός Ad Dianam (βλ. πιο κάτω, σ. 84), που διορθώθηκε από τους ερευνητές σε Ad Dionem (από το εκεί ιερό της Διώνης)¹. Στο ρωμαϊκό αυτό σταθμό φαίνεται πως ο δρόμος διακλαδιζόταν σε δυο σκέλη, τα οποία διέσχιζαν (από Β προς Ν) αντίστοιχα το δυτικό (παραλιακό) και το ανατολικό (μεσογειακό) τμήμα της Θεσπρωτίας. Την ύπαρξη των δυο αυτών οδικών αρτηριών μαρτυρούν από τη μια μεριά η παρουσία του ρωμαϊκού σταθμού Glicis limen, που ταυτίζεται με το σημ. όρμο της Αμμουδιάς (βλ. πιο κάτω, σ. 84), κι από την άλλη μεριά η ανεύρεση ρωμαϊκών μυριαρίων κοντά στο σημ. χωριό Χρυσαιγή (βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 18 και 19).

1. Το δυτικό σκέλος του δρόμου

Το δυτικό σκέλος του ρωμαϊκού δρόμου, μετά το ρωμαϊκό σταθμό Ad Dionem και αφού περνούσε τον ποταμό Καλαμά από μια αρχαία γέφυρα που λείψανά της σώζονται περίπου 500 μ. ανατολικότερα του σημερινού φράγματος², συνέχιζε την πορεία του, με νότια κατεύθυνση, ως τον ρωμαϊκό vicus που βρισκόταν στη θέση της σημ. Ηγουμενίτσας (βλ. πιο κάτω, σ. 94). Από κει άλλαζε κατεύθυνση, γιατί ο ορεινός όγκος που υψώνεται μεταξύ Λαδοχωρίου και Πλαταριάς καθιστούσε αδύνατη τη διάβασή του³. Έτσι, κατευθυνόταν υποχρεωτικά προς Α-ΝΑ, όπως και ο παλιός εθνικός δρόμος Ηγουμενίτσας - Πρέβεζας, ακολουθώντας την παρόχθια ζώνη ενός μεγάλου ρέματος που εκβάλλει στον όρμο της Ηγουμενίτσας. Αφού διερχόταν από τα σημ. χωριά Γραικοχώρι, Κρυόβρυση, Βασιλικό - Νουνεσάτι, έφερε στη σημ. Μαζαρακιά κι από κει, μέσω μιας φυσικής ορεινής διάβασης, στο Παλαιόκαστρο και το Μαργαρίτι, οδεύοντας πλάι από τους πρόποδες της Μεγάλης Ράχης ως το αποξηραμένο σήμερα έλος κοντά στο σημ. Μόρφι. Στη συνέχεια, μετά τη διάβαση του βουνού, περνούσε από τον ρωμαϊκό σταθμό Glicis limen κι από το νεκρομαντείο της Κιχύρου - Εφύρας και έφερε στην αρχαία Πανδοσία (σημ. Καστρί). Κοντά σε αυτή

1. Βλ. Hammond, *Epirus*, 667, 692- 694.

2. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 186.

3. Να σημειωθεί ότι ο σημερινός δρόμος Ηγουμενίτσας- Λαδοχωρίου- Πλαταριάς είναι νεότερη διάνοιξη και αποτέλεσμα εργασιών εκβραχισμού.

υπήρχε μια μεγάλη διπλή γέφυρα¹, μήκους χιλίων ποδιών, από την οποία ο δρόμος διάβαινε τον Αχέροντα και στη συνέχεια, διερχόμενος πλάι από τα σημ. χωριά Λούτσα, Λυγιά, Ριζά και Καστροσυκιά, έφερνε στη Νικόπολη.

2. Το ανατολικό σκέλος του δρόμου

Το ανατολικό σκέλος του διεθνούς ρωμαϊκού δρόμου, μετά τον ρωμαϊκό σταθμό Ad Dionem, ακολουθούσε τη δεξιά όχθη του Καλαμά και έφερνε στην περιοχή των σημ. χωριών Βρυσέλλα και Ελαία, αφού περνούσε από τον Καλπακιώτικο ποταμό και από τα ερείπια της αρχαίας Τιτάνης - Gitana (Γκούμανης). Την πορεία του αυτή επιβεβαιώνουν τα λείψανα αρχαίας γέφυρας, που βρέθηκαν κοντά στη συμβολή του Καλπακιώτικου στον Καλαμά, καθώς κι από τη διαδρομή που είχαν ακολουθήσει παλιότερα ο ρωμαίος ύπατος Hostilius (το 170 π.Χ.)² και ο ρωμαίος πραίτορας Apicius Gallus (το 168 π.Χ.)³.

Στη συνέχεια, ακολουθώντας πάλι την όχθη του Καλαμά, διερχόταν από τη "Σκάλα Φιλιατών" και οδηγούσε στην αρχαία Φανοτή (Ντόλιανη). Λίγο παρακάτω διάβαινε τον Καλαμά από κάποια γέφυρα που υπήρχε λίγο ανατολικότερα από τον σημ. Κυπάρισσο, όπου και σήμερα είναι ορατά λείψανα παλιάς γέφυρας - σε απόσταση 200-300 μ. δυτικά από τη σημερινή γέφυρα στο δρόμο Νεράιδας- Κυπάρισσου- Φιλιατών. Μετά τη διάβαση του Καλαμά έφερνε στην πεδιάδα της Νεράιδας κι από κει οδηγούσε στη Φωτική, ακολουθώντας την κατεύθυνση του σημερινού δρόμου Ηγουμενίτσας- Νεράιδας- Νεοχωρίου- Παραμυθιάς.

Από τη Φωτική ο δρόμος συνέχιζε την πορεία του προς Ν και έφερνε στη σημ. Γλυκή, ακολουθώντας τις ανατολικές παρυφές της κοιλάδας του Κωκυτού ποταμού και περίπου τη διαδρομή του σημερινού δρόμου Παραμυθιάς- Πρέβεζας. Στο δρόμο αυτόν, που η ύπαρξή του μαρτυρείται από την ανεύρεση δυο ρωμαϊκών μιλιαρίων κοντά στη σημ. Χρυσαιγή (βλ. πιο κάτω, σ. 130), ανήκει πιθανώς

1. Η γέφυρα μνημονεύεται από τον Πλίνιο (HN, IV, 1). Πρβ. και Hammond, *Epirus*, 66.

2. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 186.

3. Liv. XLV, 26.

κι ένα τμήμα λιθόστρωτου δρόμου, πλάτους τριών μέτρων και με κράσπεδα από πλάκες, που είχε εντοπιστεί ανατολικά από τη σημ. Χρυσουγή (Βέλιανη)¹.

Από τη Γλυκή, που βρίσκεται κοντά στο σημείο εξόδου του Αχέροντα από τη χαράδρα, ο ρωμαϊκός δρόμος διάβαινε τον ποταμό από κάποια γέφυρα και έφερνε στο σημ. Καναλάκι, όπου συναντιόταν με το δυτικό σκέλος του. Από κει, ακολουθώντας τη διαδρομή του σημερινού δρόμου Καναλακίου- Πρέβεζας, οδηγούσε στη Νικόπολη, αφού περνούσε πλάι από τα σημ. χωριά Βαλανιδούσσα και Αρχάγγελος. Τη διαδρομή του πάνω από τα βουνά του Ζαλόγγου μαρτυρεί σαφώς βυζαντινό μιλιάριο (361/3 μ.Χ.) που βρέθηκε στην Κασσώπη².

3. Παρακλάδια του ρωμαϊκού δρόμου

Από τον προηγούμενο ρωμαϊκό δρόμο Απολλωνίας - Βουθρωτού- Φωτικής- Νικόπολης αποσπώνταν, τόσο στο σημ. αλβανικό όσο και στο θεσπρωτικό έδαφος, αρκετά οδικά παρακλάδια, τα οποία διευκόλυναν την επικοινωνία του Βουθρωτού και της Φωτικής με τους διάφορους νίκους τους, καθώς και με την υπόλοιπη Ήπειρο (κυρίως Μολοσσία).

Ένα τέτοιο παρακλάδι φαίνεται πως αποσπώταν από τον ρωμαϊκό δρόμο μετά τη διάβαση του ποταμού Πάβλα- στο σημ. αλβανικό έδαφος- και έφερνε στη χερσόνησο της Λυγιάς, αφού περνούσε από τη φυσική ορεινή διάβαση ανάμεσα στην Κονίσπολη και τη Σαγιαδάκι από τους ρωμαϊκούς οικισμούς στις "Γκράβες" και στη "Μασκλινίτσα" (βλ. κατάλ. ρωμ. οικισμών)³. Ένα άλλο παρακλάδι αποσπώταν λίγο νοτιότερα από το Βουθρωτό και, ακολουθώντας την κοιλάδα του Πάβλα και του παραποτάμου του Ξάνθου, έμπαινε στη Θεσπρωτία μέσω της φυσικής ορεινής διάβασης που βρίσκεται λίγο νοτιότερα από τον Τσαμαντά - στον οικισμό της Καμίτσανης- και την οποία έλεγχε, κατά την ελληνική αρχαιότητα, η

1. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 187.

2. Βλ. Hammond, *Epirus*, 740, αρ. 29. SEG 24(1969)159, αρ. 437.

3. Σύμφωνα με τον Hammond, *Epirus*, 700, χάρτη (αρ. 18), ο δρόμος αυτός ήταν η κύρια οδική αρτηρία κι όχι παρακλάδι.

ακρόπολη του "Λημικού"¹. Στην Καμίτσανη ο δρόμος διακλαδιζόταν σε δυο οδικούς βραχίονες, από τους οποίους ο ένας, με ανατολική κατεύθυνση, οδηγούσε στο Γαρδίκι (σημ. Άγιος Γεώργιος), αφού διερχόταν από τα σημ. χωριά Λια και Λίστα· στη συνέχεια, διασχίζοντας τη λεκάνη του ποταμιού Λαγκαβίτσα, έφερνε στη σημ. Βροσίνα κι από κει στο εσωτερικό της Μολοσσίας, όπου συναντιόταν μ' ένα άλλο παρακλάδι της Εγνατίας οδού που ερχόταν από την περιοχή της σημ. Κόνιτσας. Ο άλλος οδικός βραχίονας έφερνε από την Καμίτσανη κοντά στους Φιλιάτες, διασχίζοντας τη στενή κοιλάδα του Καλπακιώτικου ποταμού ως τη συμβολή του με το ρέμα Δάφνης (ή Τρύφωνας), όπου συνδεόταν με το ανατολικό σκέλος του ρωμαϊκού δρόμου που μελετούμε. Την ύπαρξη του οδικού αυτού βραχίονα μαρτυρούν τα λείψανα αρχαίας γέφυρας που σώζονται κοντά στο σημ. Μαυρονέρι², όπου το στενότερο σημείο της κοιλάδας του Καλπακιώτικου ποταμού.

Πολλά ήταν όμως τα παρακλάδια που αποσπώνταν από το ρωμαϊκό δρόμο μέσα στο θεσπρωτικό έδαφος. Ένα τέτοιο παρακλάδι ξεκινούσε από τον κάμπο της σημ. Μαζαρακιάς και με ανατολική κατεύθυνση οδηγούσε στη Φωτική, περνώντας από τα σημ. χωριά Μεσοβούνι, Αμπελιά και Σεβαστό. Επρόκειτο δηλαδή στην ουσία για μια δευτερεύουσα οδική αρτηρία που συνέδεε τα δυο σκέλη του ρωμαϊκού δρόμου Βουθρωτού- Φωτικής- Νικόπολης και επιπλέον πρόσφερε στη Φωτική ευκολότερη πρόσβαση στη θάλασσα (όρμο Ηγουμενίτσας).

Όσον αφορά τα υπόλοιπα οδικά παρακλάδια, διαπιστώνει κανείς ότι άλλα από αυτά αποσπώνταν από το δυτικό κι άλλα από το ανατολικό σκέλος του ρωμαϊκού δρόμου. Συγκεκριμένα δυο ήταν τα κύρια παρακλάδια που αποσπώνταν από το δυτικό σκέλος. Το πρώτο από αυτά ξεκινούσε από το σημ. Καρτέρι και έφερνε στον όρμο της Πλαταριάς, περνώντας κάτω από το κάστρο του Πολυνεριού (βλ. κατάλ. ρωμ. οικ., αρ. 25), το οποίο έλεγχε τα στενά που οδηγούσαν στην πεδιάδα της Πλαταριάς. Το δεύτερο παρακλάδι αποσπώταν από ένα σημείο κοντά στο σημ. χωριό Ελευθέρι και οδηγούσε στο

1. Σχετικά με την ακρόπολη αυτή, βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 159.

2. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 186.

κι ένα τμήμα λιθόστρωτου δρόμου, πλάτους τριών μέτρων και με κράσπεδα από πλάκες, που είχε εντοπιστεί ανατολικά από τη σημ. Χρυσουγή (Βέλιανη)¹.

Από τη Γλυκή, που βρίσκεται κοντά στο σημείο εξόδου του Αχέροντα από τη χαράδρα, ο ρωμαϊκός δρόμος διάβαινε τον ποταμό από κάποια γέφυρα και έφερε στο σημ. Καναλάκι, όπου συναντιόταν με το δυτικό σκέλος του. Από κει, ακολουθώντας τη διαδρομή του σημερινού δρόμου Καναλακίου- Πρέβεζας, οδηγούσε στη Νικόπολη, αφού περνούσε πλάι από τα σημ. χωριά Βαλανιδούσσα και Αρχάγγελος. Τη διαδρομή του πάνω από τα βουνά του Ζαλόγγου μαρτυρεί σαφώς βυζαντινό μιλιάριο (361/3 μ.Χ.) που βρέθηκε στην Κασσώπη².

3. Παρακλάδια του ρωμαϊκού δρόμου

Από τον προηγούμενο ρωμαϊκό δρόμο Απολλωνίας - Βουθρωτού- Φωτικής- Νικόπολης αποσπώνταν, τόσο στο σημ. αλβανικό όσο και στο θεσπρωτικό έδαφος, αρκετά οδικά παρακλάδια, τα οποία διευκόλυναν την επικοινωνία του Βουθρωτού και της Φωτικής με τους διάφορους νίκους τους, καθώς και με την υπόλοιπη Ήπειρο (κυρίως Μολοσσία).

Ένα τέτοιο παρακλάδι φαίνεται πως αποσπώταν από τον ρωμαϊκό δρόμο μετά τη διάβαση του ποταμού Πάβλα- στο σημ. αλβανικό έδαφος- και έφερε στη χερσόνησο της Λυγιάς, αφού περνούσε από τη φυσική ορεινή διάβαση ανάμεσα στην Κονίσπολη και τη Σαγιαδάκι από τους ρωμαϊκούς οικισμούς στις "Γκράβες" και στη "Μασκλινίτσα" (βλ. κατάλ. ρωμ. οικισμών)³. Ένα άλλο παρακλάδι αποσπώταν λίγο νοτιότερα από το Βουθρωτό και, ακολουθώντας την κοιλάδα του Πάβλα και του παραποτάμου του Ξάνθου, έμπαινε στη Θεσπρωτία μέσω της φυσικής ορεινής διάβασης που βρίσκεται λίγο νοτιότερα από τον Τσαμαντά - στον οικισμό της Καμίτσανης- και την οποία έλεγχε, κατά την ελληνική αρχαιότητα, η

1. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 187.

2. Βλ. Hammond, *Epirus*, 740, αρ. 29. SEG 24(1969)159, αρ. 437.

3. Σύμφωνα με τον Hammond, *Epirus*, 700, χάρτη (αρ. 18), ο δρόμος αυτός ήταν η κύρια οδική αρτηρία κι όχι παρακλάδι.

ακρόπολη του "Λημικού"¹. Στην Καμίτσανη ο δρόμος διακλαδιζόταν σε δυο οδικούς βραχίονες, από τους οποίους ο ένας, με ανατολική κατεύθυνση, οδηγούσε στο Γαρδίκι (σημ. Άγιος Γεώργιος), αφού διερχόταν από τα σημ. χωριά Λια και Λίστα· στη συνέχεια, διασχίζοντας τη λεκάνη του ποταμιού Λαγκαβίτσα, έφερνε στη σημ. Βροσίνα κι από κει στο εσωτερικό της Μολοσσίας, όπου συναντιόταν μ' ένα άλλο παρακλάδι της Εγνατίας οδού που ερχόταν από την περιοχή της σημ. Κόνιτσας. Ο άλλος οδικός βραχίονας έφερνε από την Καμίτσανη κοντά στους Φιλιάτες, διασχίζοντας τη στενή κοιλάδα του Καλπακιώτικου ποταμού ως τη συμβολή του με το ρέμα Δάφνης (ή Τρύφωνας), όπου συνδεόταν με το ανατολικό σκέλος του ρωμαϊκού δρόμου που μελετούμε. Την ύπαρξη του οδικού αυτού βραχίονα μαρτυρούν τα λείψανα αρχαίας γέφυρας που σώζονται κοντά στο σημ. Μαυρονέρι², όπου το στενότερο σημείο της κοιλάδας του Καλπακιώτικου ποταμού.

Πολλά ήταν όμως τα παρακλάδια που αποσπώνταν από το ρωμαϊκό δρόμο μέσα στο θεσπρωτικό έδαφος. Ένα τέτοιο παρακλάδι ξεκινούσε από τον κάμπο της σημ. Μαζαρακιάς και με ανατολική κατεύθυνση οδηγούσε στη Φωτική, περνώντας από τα σημ. χωριά Μεσοβούνι, Αμπελιά και Σεβαστό. Επρόκειτο δηλαδή στην ουσία για μια δευτερεύουσα οδική αρτηρία που συνέδεε τα δυο σκέλη του ρωμαϊκού δρόμου Βουθρωτού- Φωτικής- Νικόπολης και επιπλέον πρόσφερε στη Φωτική ευκολότερη πρόσβαση στη θάλασσα (όρμο Ηγουμενίτσας).

Όσον αφορά τα υπόλοιπα οδικά παρακλάδια, διαπιστώνει κανείς ότι άλλα από αυτά αποσπώνταν από το δυτικό κι άλλα από το ανατολικό σκέλος του ρωμαϊκού δρόμου. Συγκεκριμένα δυο ήταν τα κύρια παρακλάδια που αποσπώνταν από το δυτικό σκέλος. Το πρώτο από αυτά ξεκινούσε από το σημ. Καρτέρι και έφερνε στον όρμο της Πλαταριάς, περνώντας κάτω από το κάστρο του Πολυνεριού (βλ. κατάλ. ρωμ. οικ., αρ. 25), το οποίο έλεγχε τα στενά που οδηγούσαν στην πεδιάδα της Πλαταριάς. Το δεύτερο παρακλάδι αποσπώταν από ένα σημείο κοντά στο σημ. χωριό Ελευθέρι και οδηγούσε στο

1. Σχετικά με την ακρόπολη αυτή, βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 159.

2. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 186.

Δυμόκαστρο Πέρδικας, κοντά στον ορμίσκο του Αρίλλα, αφού περνούσε προηγουμένως από τους ρωμαϊκούς οικισμούς κοντά στη σημ. Αγία Κυριακή (Πάργας), στην Πάργα και στην Αγία (θέση "Οξινή")· ο δρόμος αυτός διευκόλυνε την επικοινωνία της θεσπρωτικής ενδοχώρας με τους φυσικούς όρμους και τα λιμάνια της περιοχής.

Από το ανατολικό σκέλος του ρωμαϊκού δρόμου αποσπώνταν τρία παρακλάδια. Το πρώτο από αυτά είχε αφετηρία ένα σημείο κοντά στη συμβολή του Καλπακιώτικου ποταμού με το ρέμα Δάφνης (Τρύφωνας) και κατευθυνόταν προς ΒΑ ακολουθώντας τη στενή κοιλάδα του ρέματος αυτού ως τη σημ. Κεραμίτσα και περνώντας από τα σημ. χωριά Δάφνη, Ριζό και Μαλούνι. Από την Κεραμίτσα στρεφόταν προς Α, περνούσε από τη σημ. Ραβενή και μετά τη διάβαση του ποταμού Καλαμά- κοντά στη σημ. Βροσίνα, όπου και λείψανα αρχαίας γέφυρας¹- συνδεόταν μ' ένα άλλο οδικό παρακλάδι, το οποίο οδηγούσε στη Μολοσσία.

Το δεύτερο παρακλάδι ξεκινούσε από την κοιλάδα της Νεράιδας και, ακολουθώντας την αριστερή όχθη του Καλαμά και περίπου τη διαδρομή του σημερινού δρόμου Ηγουμενίτσας-Ιωαννίνων, έφερε κι αυτό στη Βροσίνα, σπουδαίο συγκοινωνιακό κόμβο της Ηπείρου, όπου συνδεόταν με άλλα οδικά παρακλάδια, αφού προηγουμένως περνούσε από τις σημ. Πέντε Εκκλησιές, όπου ερείπια αρχαίου κάστρου και λείψανα αρχαίας γέφυρας². Τον δρόμο αυτόν είχε ακολουθήσει και ο ρωμαίος πραιτορας Anicius Gallus (το 168 π.Χ.) κατευθυνόμενος από τη Φανοτή προς τη Μολοσσία³. Τέλος, το τρίτο παρακλάδι είχε αφετηρία τη Φωτική και με βορειοανατολική κατεύθυνση οδηγούσε, μέσω της "Σκάλας Παραμυθιάς", στο σημ. χωριό Αγία Κυριακή και στις πηγές του Ντάλα, παραπόταμου του Αχέροντα· κι από κει έφερε στη Δωδώνη. Ήταν προφανώς ένας δρόμος για βοσκούς και προσκυνητές του ιερού της Δωδώνης⁴.

1. Βλ. Δάκαρη, *ό.π.*, 186.

2. Βλ. Δάκαρη, *ό.π.*, 187.

3. Liv. XLV, 26, 4.

4. Σχετικά με τη διαδρομή των διαφόρων δρόμων βλ. πιο κάτω τον χάρτη με τις θέσεις των ρωμαϊκών οικισμών.

VII. ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

A. ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ

1. Εθνολογική σύνθεση

Εφόσον η ρωμαϊκή αποικία της Φωτικής δεν είχε ιδρυθεί στη θέση αρχαιότερης θεσπρωτικής πόλης (βλ. πιο πάνω, σ. 20), ήταν φυσικό να μην υπήρχε, αρχικά τουλάχιστον, ελληνικός πληθυσμός (incolae) εγκαταστημένος στο αστικό της κέντρο. Αργότερα όμως, με τους συχνούς μικτούς γάμους (μεταξύ Ελλήνων και Ρωμαίων) και τη συνεχώς αυξανόμενη τάση αστυφιλίας, φαίνεται πως έγιναν αθρόες εγκαταστάσεις ελληνικού πληθυσμού· το δημογραφικό αυτό φαινόμενο μαρτυρείται έμμεσα από την κυριαρχία της ελληνικής γλώσσας και των ελληνικών λατρειών στην πόλη της Φωτικής (βλ. πιο κάτω, σ. 67 και 71 κ.ε.).

Εκτός από τα δυο αυτά εθνικά στοιχεία (ελληνικό και ρωμαϊκό), που αποτελούσαν την πλειοψηφία του αστικού πληθυσμού, θα μπορούσε κανείς, με βάση τα δεδομένα της ανθρωπωνυμολογίας, να συμπεράνει επίσης την ύπαρξη κι άλλων εθνικών ομάδων, φυσικά πολύ πιο ολιγάριθμων. Έτσι, η επιγραφική μαρτυρία μιας οικογένειας με ιλλυρικά ονόματα (βλ. προσωπ., αρ. 14) μας επιτρέπει να συμπεράνουμε την παρουσία μιας τρίτης εθνικής ομάδας- άγνωστης αριθμητικής σπουδαιότητας-, της ιλλυρικής· άλλωστε το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται κι από την άμεση γειτνίαση της Θεσπρωτίας με την Ιλλυρία, που ευνοούσε τις πληθυσμιακές σχέσεις μεταξύ των δυο περιοχών. Τέλος, θα μπορούσε ίσως να υπολογιστεί και μια τέταρτη εθνική ομάδα, πολύ πιο ολιγάριθμη από την προηγούμενη, που θα αποτελείτο από Θράκες (δούλους;). Στην υπόθεση αυτή οδηγεί η επιγραφική παρουσία μιας

απελεύθερης με το χαρακτηριστικό θρακικό όνομα Rhodope (= Ροδόπη), καθώς και η μαρτυρημένη ύπαρξη θρακικής "διασποράς" στις επαρχίες της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας¹.

Αντίθετη εθνολογική εικόνα παρουσίαζε, από την αρχή κιόλας της ίδρυσης της Φωτικής, η θεσπρωτική ύπαιθρος, δηλ. το *territorium* της αποικίας. Εκεί ο αγροτικός πληθυσμός ήταν, στην πλειοψηφία του, αμιγής ελληνικός, αφού η διασπορά των ρωμαίων αποίκων στο *territorium* φαίνεται πως δεν είχε προσλάβει μεγάλες διαστάσεις. Ο ελληνικός αυτός πληθυσμός αποτελείτο από ένα ντόπιο υπόστρωμα Θεσπρωτών² κι από ένα άλλο πληθυσμιακό στρώμα από απογόνους αρχαίων ελλήνων αποίκων· οι τελευταίοι κατοικούσαν κυρίως στην παραλιακή ζώνη και στην περιοχή των εκβολών του Αχέροντα και του Καλαμά³.

Συνεπώς, με εξαίρεση το αστικό κέντρο της αποικίας, ο ρωμαϊκός αποικισμός δεν επέφερε σοβαρές μεταβολές στην εθνική δομή του πληθυσμού της Θεσπρωτίας. Οι ρωμαίοι άποικοι γενικά αποτελούσαν μια εθνική μειονότητα σε σύγκριση με τον πολλαπλάσιο ελληνικό πληθυσμό της περιοχής. Έτσι, το κύριο γνώρισμα της εθνολογικής σύνθεσης του πληθυσμού της Θεσπρωτίας ήταν η φανερή αριθμητική υπεροχή του ελληνικού στοιχείου. Κι αυτό φαίνεται καθαρά από την κυριαρχία και τελική επικράτηση- στο γραπτό τουλάχιστον λόγο- της ελληνικής γλώσσας και ονοματολογίας (τοπωνυμίας). Εξάλλου, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ακόμη και στην ίδια την αποικία είχε δοθεί ελληνικό όνομα (Φωτική)· αντίθετα, αυτό μπορεί να ερμηνευτεί σαν έμμεση αναγνώριση, από μέρους των Ρωμαίων, της σπουδαιότητας και κυριαρχίας του ελληνικού πληθυσμού και πολιτισμού στην περιοχή αυτή της Ηπείρου.

2. Πληθυσμιακή πυκνότητα

Είναι αλήθεια ότι η έλλειψη αριθμητικών δημογραφικών δεδομένων δεν επιτρέπει τη συναγωγή ασφαλών συμπερασμάτων

1. Πρβ. D.C. Samsaris, *Les Thraces dans l' Empire romain d' Orient (Le territoire de la Grèce actuelle)*, Jannina 1993, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

2. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 54, 81 κ.ε.

3. Σχετικά με τις αρχαίες ελληνικές αποικίες στην περιοχή αυτή, βλ. Δάκαρη, *ό.π.*, 28 κ.ε.

σχετικά με το πρόβλημα της πληθυσμιακής πυκνότητας στη Θεσπρωτία. Ωστόσο, νομίζουμε πως θα μπορούσε κανείς να επιχειρήσει μια πρώτη προσέγγιση του προβλήματος βασισμένος σε προηγούμενους- λιγότερο ή περισσότερο επισφαλείς- υπολογισμούς, που έχουν γίνει είτε για την ελληνιστική Θεσπρωτία είτε για διάφορες άλλες περιοχές ή αποικίες του Ρωμαϊκού κράτους. Χρήσιμα είναι ακόμη και τα σύγχρονα δημογραφικά δεδομένα, αφού πρόκειται για μια περιοχή που δεν έχει υποστεί πολύ σοβαρές οικονομικές και δημογραφικές μεταβολές από τη ρωμαϊκή αρχαιότητα ως τα νεότερα χρόνια· αντίθετα παραμένει ακόμη και σήμερα μια από τις πιο φτωχές και αραιοκατοικημένες περιοχές της Ελλάδας.

Όσον αφορά λοιπόν την ελληνιστική εποχή (3ο π.Χ. αι.), κατά την οποία η Θεσπρωτία βρισκόταν στη μεγαλύτερη δημογραφική της ανάπτυξη (πρβ. την επισήμανση 70 οικισμών στο έδαφός της)¹, η πληθυσμιακή της πυκνότητα έχει υπολογιστεί σε 34- 43 κατοίκους κατά τετραγων. χιλιόμετρο - συνυπολογίζοντας και τη σημ. επαρχία Πάργας που υπάγεται σήμερα στο νομό Πρέβεζας². Αντίθετα, ο σημ. νομός Θεσπρωτίας έχει 165 οικισμούς (τρεις κωμοπόλεις και 162 χωριά) και η πυκνότητά του, με βάση τα απογραφικά στοιχεία του 1971, εγγίζει τους 30 κατοίκους κατά τετραγωνικό χιλιόμετρο.

Οι καταστροφές που είχαν υποστεί, μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση, οι πόλεις της Ηπείρου και ο εξανδραποδισμός των κατοίκων της³ είχαν ασφαλώς καταφέρει σοβαρό δημογραφικό πλήγμα και στη Θεσπρωτία· έτσι ώστε επιτρέπεται να υποθέσει κανείς μια μείωση του θεσπρωτικού πληθυσμού (στο 2ο και 1ο π.Χ. αι.) τουλάχιστον της τάξης του 50%. Εξάλλου και ο αριθμός των ρωμαϊκών οικισμών της αυτοκρατορικής περιόδου είναι μειωμένος κατά 50% περίπου σε σύγκριση μ' εκείνον της ελληνιστικής περιόδου. Με βάση τα δεδομένα αυτά, η πυκνότητα του πληθυσμού της Θεσπρωτίας, κατά την αυτοκρατορική περίοδο, θα έπρεπε να υπολογιστεί σε 15 περίπου κατοίκους κατά τετραγων. χιλιόμετρο.

1. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 132 κ.ε.

2. Δάκαρη, *ό.π.*, 164.

3. Δάκαρη, *ό.π.*, 192-194.

Ωστόσο, από υπολογισμούς διαφόρων άλλων περιοχών του Ρωμαϊκού κράτους μας είναι γνωστό ότι η πληθυσμιακή πυκνότητα στη Βαλκανική χερσόνησο ήταν έντεκα κάτοικοι κατά τετραγων. χιλιόμετρο¹· στη ρωμαϊκή πάλι αποικία της Κασσάνδρειας, που ήταν αναμφισβήτητα πιο πλούσια και πυκνοκατοικημένη από τη Φωτική, η πληθυσμιακή πυκνότητα υπολογίστηκε σε 12,5 κατοίκους κατά τετραγων. χιλιόμετρο². Συνεπώς, όσον αφορά τη φτωχή περιοχή της Θεσπρωτίας, καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα ότι η πυκνότητα του πληθυσμού της δεν θα πρέπει να υπερβαίνει τους έντεκα κατοίκους κατά τετραγων. χιλιόμετρο και το πιθανότερο είναι ότι κυμαινόταν γύρω στους εννιά κατοίκους κατά τετραγωνικό χιλιόμετρο.

3. Αριθμητική εκτίμηση

Είναι γνωστό ότι κάθε προσπάθεια για την αριθμητική εκτίμηση ενός αρχαίου πληθυσμού θεωρείται γενικά παρακινδυνευμένη³· ωστόσο προσωπικά νομίζουμε πως ακόμη και η υποθετική προσέγγιση του ενδιαφέροντος αυτού θέματος θα ήταν πιο χρήσιμη από την ανώδυνη αποσιώπησή του.

Έτσι, παρόλο που δε γνωρίζουμε ακριβή δημογραφικά μεγέθη για τους ρωμαϊκούς οικισμούς της Θεσπρωτίας, θα μπορούσαμε όμως να βασιστούμε σε άλλα στοιχεία για την αριθμητική εκτίμηση του συνολικού της πληθυσμού. Ένα τέτοιο στοιχείο είναι η εδαφική της έκταση, που είναι πιθανό ότι εξέφραζε αντίστοιχο δημογραφικό μέγεθος. Συγκεκριμένα, εφόσον έχουμε υπολογίσει την έκταση του *territorium* της Φωτικής σε 1700 χλμ² και την πυκνότητα οίκησης του σε εννιά κατοίκους κατά τετραγων. χιλιόμετρο, οδηγούμαστε στην υπόθεση ότι ο αγροτικός πληθυσμός της θα κυμαινόταν γύρω στους 15 χιλιάδες κατοίκους (1700 x 9 = 15.300). Ο αριθμός όμως αυτός θα είχε μειωθεί βαθμιαία τουλάχιστον κατά πέντε χιλιάδες με τις αθρόες εγκαταστάσεις αγροτικού πληθυσμού στο αστικό κέντρο της αποικίας.

1. Βλ. K.- J. Beloch, *Die Bevölkerung der griechisch- römischen Welt*, Leipzig 1886, 507.

2. Βλ. Σαμσάρη, "Η ρωμαϊκή αποικία της Κασσάνδρειας", 396.

3. Βλ. Σαμσάρη, ό.π., 394.

Μεγαλύτερες δυσκολίες παρουσιάζει η αριθμητική εκτίμηση του αστικού πληθυσμού της Φωτικής. Κι αυτό, γιατί δεν μας είναι γνωστός ούτε ο αριθμός των ρωμαίων αποίκων που είχαν λάβει μέρος στον αποικισμό της Φωτικής ούτε ο αριθμός των Ελλήνων που εγκαταστάθηκαν βαθμιαία στην πόλη ούτε τέλος η έκταση των ερειπίων της, αφού δεν έχει γίνει ακόμη καμιά συστηματική ανασκαφική έρευνα. Συνεπώς, οποιαδήποτε αριθμητική προσέγγιση του αστικού πληθυσμού αναπόφευκτα δεν μπορεί παρά να έχει υποθετικό μόνο χαρακτήρα, καθώς βασίζεται σε αναλογικά κυρίως παραδείγματα άλλων ρωμαϊκών αποικιών.

Όσον αφορά λοιπόν τα ερείπια της Φωτικής, η έκτασή τους είναι, κατά την προσωπική μας εκτίμηση, οπωσδήποτε μικρότερη από εκείνη των Φιλίππων (67 εκτάρια)¹ αλλά λίγο μεγαλύτερη από την άλλη της Κασσάνδρειας (20 - 30 εκτάρια)². επομένως, θα ήταν πιθανότερος ο υπολογισμός της έκτασης των ερειπίων της Φωτικής σε 30- 40 εκτάρια. Αν είναι έτσι, τότε ο αστικός πληθυσμός της υπολογίζεται σε δέκα χιλιάδες περίπου (9.000-12.000) κατοίκους, αφού, σύμφωνα με τη μέθοδο υπολογισμού του Beloch, σε κάθε κατοικούμενο εκτάριο αναλογούσαν 300 κάτοικοι³.

Ο αριθμητικός αυτός υπολογισμός των κατοίκων της Φωτικής φαίνεται αρκετά πιθανός για την περίοδο τουλάχιστον της μεγάλης δημογραφικής της ανάπτυξης (20- 30 μ.Χ. αι.)· δηλαδή ύστερα από τις εγκαταστάσεις ελληνικού πληθυσμού στην πόλη. Κι αυτό, γιατί ο αρχικός αντρικός πληθυσμός της πόλης, που αποτελείτο από ρωμαίους μόνο αποίκους, δεν πρέπει να υπερέβαινε τις τρεις χιλιάδες, αν κρίνει κανείς από άλλα παραδείγματα που προσφέρει η ιστορία του ρωμαϊκού αποικισμού⁴. Επομένως, στον αστικό πληθυσμό (10 χιλ.) της Φωτικής το ρωμαϊκό στοιχείο εκπροσωπείτο μ' ένα ποσοστό 30% και στο συνολικό πληθυσμό (αστικό και αγροτικό), που υπολογίζεται γύρω στις 20 χιλιάδες, εκπροσωπείτο με ποσοστό 15%.

1. Βλ. Beloch, *ό.π.*, 487.

2. Βλ. Σαμσάρη, *ό.π.*, 395.

3. Beloch, *ό.π.*, 487.

4. Βλ. Σαμσάρη, "Η ρωμαϊκή αποικία της Κασσάνδρειας", 392.

B. ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η καταστροφή των θεσπρωτικών πόλεων από τους Ρωμαίους, καθώς και η *ex nihilo* ίδρυση της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής, αποκλείουν *a priori* την ύπαρξη παλιάς θεσπρωτικής αστικής τάξης. Γι' αυτό, έχοντας υπόψη γενικά την κοινωνική διαστρωμάτωση (*honestiores* και *humiliores*) στις επαρχίες του Ρωμαϊκού κράτους κατά τους υστερορωμαϊκούς χρόνους¹, συμπεραίνει κανείς ότι οι ρωμαίοι άποικοι (*coloni*) ήταν αυτοί που, αρχικά τουλάχιστον, αποτέλεσαν την ανώτερη κοινωνική τάξη των *honestiores* και έδωσαν τα πρώτα μέλη της τοπικής αποικιακής αριστοκρατίας· ενώ οι υπόλοιποι κάτοικοι (έλληνες) της Θεσπρωτίας, υποβαθμισμένοι στην αρχή κοινωνικά, αποτέλεσαν τα πολυάριθμα μέλη της κατώτερης κοινωνικής τάξης των *humiliores* (*plebs rustica*).

Με την πάροδο όμως του χρόνου, η κοινωνική αυτή κατάσταση μεταβάλλεται βαθμιαία. Κι αυτό, γιατί με τους μικτούς γάμους μεταξύ Ελλήνων και Ρωμαίων, τις ατομικές χορηγήσεις της *civitas Romana* σε *peregrinos* και τις μετακινήσεις ελληνικού πληθυσμού στο αστικό κέντρο της αποικίας πραγματοποιείται μια συνεχής διείσδυση του ελληνικού στοιχείου στους κόλπους των *honestiores* και στην τοπική αριστοκρατία. Έτσι ώστε, τουλάχιστον από το 212 μ.Χ. που εκδόθηκε η *constitutio Antoniniana*, με την οποία χορηγήθηκε η *civitas Romana* σε όλους τους *peregrinos* και έπαψαν να υπάρχουν οι νομικοί φραγμοί γύρω από το *conubium*², μπορεί πια με βεβαιότητα να γίνει λόγος για την ύπαρξη μιας μικτής (ελληνορωμαϊκής) κοινωνίας και αριστοκρατίας στη Φωτική. Ανάγλυφη εικόνα της κοινωνικής αυτής κατάστασης αποκομίζει κανείς από τον κατάλογο επισκόπων της Φωτικής³, που περιέχει μικτά ονόματα (ελληνικά και ρωμαϊκά)· στους επισκόπους με ρωμαϊκά ονόματα αναγνωρίζονται

1. Βλ. G. Alföldy, *Ιστορία της ρωμαϊκής κοινωνίας* (μετφρ. Α. Χανιώτη), Αθήνα 1988, *passim*.

2. Πρβ. Δ. Σαμσάρη, "Εφαρμογή και συνέπειες του διατάγματος του Καρακάλλα (*constitutio Antoniniana*) στη Μακεδονία", *Αφιέρωμα εις τον Κωνστ. Βαβούσκον*, τομ. Α', Θεσσαλονίκη 1989, 339- 353.

3. Βλ. Oberhummer, *Photike*, στη RE.

απόγονοι παλιών ρωμαϊκών οικογενειών¹. Επίσης, με την εφαρμογή της *constitutio Antoniniana* στον αγροτικό πληθυσμό², μεταβάλλεται και η κοινωνική δομή της υπαίθρου (*territorium*), αφού η νομική εξίσωση είχε συντελέσει στην εξάλειψη των κοινωνικών διαφορών μεταξύ κατακτητών και κατακτημένων.

Τέλος, η κοινωνική δομή συμπληρώνεται από την παρουσία δούλων και απελεύθερων. Επιγραφές της Φωτικής μνημονεύουν αυτοκρατορικούς δούλους και απελεύθερους (*servi* και *liberti Augusti*), προφανώς για να τους διακρίνουν από την πολυάριθμη ομάδα των άλλων απελεύθερων και δούλων (*servi privati*, *servi publici*, *servi coloniae*). Εξάλλου, το δουλοκτητικό καθεστώς των Ρωμαίων και οι τοπικές οικονομικές ανάγκες (γεωργικές, κτηνοτροφικές κ.ά. εργασίες) δεν αφήνουν αμφιβολίες για την παρουσία δούλων, καθώς και για την ενεργό συμμετοχή τους στην οικονομική ζωή του τόπου, όπως συνέβη και στις άλλες ρωμαϊκές αποικίες³.

VIII. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

A. ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Κτηνοτροφία. Η οικονομία της Θεσπρωτίας, όπως και όλης της Ηπείρου, είχε κατεξοχή κτηνοτροφικό χαρακτήρα· αυτό τουλάχιστον μαρτυρεί η ύπαρξη πλούσιων λιβαδιών και ορεινών βοσκοτόπων, που ευνοούσαν την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας, όπως και σήμερα. Εξάλλου το ίδιο επιβεβαιώνεται κι από τις αρχαίες πηγές, που χαρακτηρίζουν τους Ηπειρώτες ως βουτρόφους *ἐξόχους*⁴ και αναφέρουν επίσης πολυάριθμα κοπάδια από πρόβατα, αγελάδες και βόδια που έβρισκαν άφθονη βοσκή στα λιβάδια και τα βοσκοτόπια της.

1. Βλ. Ευάγγ. Χρυσού, "Συμβολή στην ιστορία της Ηπείρου", 102.

2. Βλ. Σαμσάρη, "Εφαρμογή και συνέπειες του διατάγματος του Καρακάλλα", *ό.π.*, 350.

3. Βλ. Σαμσάρη, "Η ρωμαϊκή αποικία της Κασσάνδρειας", 413.

4. Πίνδ., *Νεμεον.* IV, 50.

Πολύ κατάλληλα για την αιγοπροβατοτροφία, αγελαδοτροφία, ιπποφορβία και χοιροτροφία ήταν τα υγρά λιβάδια της κοντά στις ελώδεις εκτάσεις των εκβολών του Αχέροντα και του Καλαμά. Ονομαστά μάλιστα για το μέγεθος και το κρέας τους - τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ιταλία - ήταν τα βόδια της αρχαίας Κεστρίνης, οι λεγόμενοι *λαρινοί βόες*, τους οποίους συχνά μνημονεύουν οι αρχαίες πηγές¹.

Τα φυσικά αυτά πλεονεκτήματα της Θεσπρωτίας δεν έμειναν ανεκμετάλλευτα από τους κατακτητές. Έτσι, ακόμη από το 2ο- 1ο π.Χ. αιώνα ρωμαίοι επιχειρηματίες (*negotiatores*), όπως ο γνωστός φίλος του Κικέρωνα *T. Pomponius Atticus*, είχαν αναπτύξει κτηνοτροφικές επιχειρήσεις στα λιβάδια των εκβολών του Πάβλα και του Καλαμά εκτρέφοντας πολλά κοπάδια από άλογα και κυρίως από βόδια².

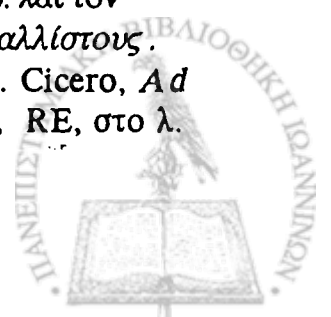
Άλλοι κλάδοι της αγροτικής οικονομίας. Τα πλούσια δάση στα βουνά της Θεσπρωτίας πρόσφεραν, εκτός από πολύτιμη για υλοτομία ξυλεία, πολλά και ποικίλα θηράματα· επομένως το κυνήγι θα πρέπει να απασχολούσε αξιόλογο μέρος του ορεινού πληθυσμού. Έτσι εξηγείται εξάλλου και η ύπαρξη κεντρικού ιερού της Άρτεμης στο αστικό κέντρο της αποικίας (βλ. πιο κάτω, σ. 68).

Τα άφθονα πάλι αλιεύματα, τα οποία πρόσφεραν οι ακτές και τα ποτάμια της, δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία ότι η αλιεία αποτελούσε μια από τις κύριες ασχολίες των κατοίκων των παραλιακών και παραποτάμιων οικισμών της.

Τέλος, η γεωργία θα πρέπει κι αυτή ν' απασχολούσε ένα μέρος τουλάχιστον του αγροτικού πληθυσμού, αφού δεν λείπουν παντελώς από τη Θεσπρωτία οι κάμποι και οι εκτάσεις από χαμηλά υψώματα.

1. Αθην., *Δειπνοσ.* IV, 376. Αιλιαν., *Περί ζώων*, IB, II. Σούδα, στη λ. - Ο Εκαταίος αναφέρεται στις ωραιότες αγελάδες της Ηπείρου και ο Ησίοδος στους άριστους λειμώνες της και στα βόδια της. Επίσης, ο Αριστοτέλης (*Ζώων Ιστ.*, III, 16, 7) μνημονεύει τους άριστους λειμώνες της Ηπείρου, τις αγελάδες της, που απέδιδαν 1,5 αμφορέα γάλακτος την ημέρα, τα μεγάλα βόδια και πρόβατα:: *Μέγιστοι δέ οί τε βόες εἰσὶν καὶ τὰ πρόβατα τὰ καλούμενα Πυρρικήα*. Περβ. και τον Αρριανό, που χαρακτηρίζει την Ήπειρο εὐβοτον και βοῦς τρέφουσαν καλλίστους.

2. *Corn. Nep., Atticus*, 14, 3. *Varro, De re rustica*, II, 5, 18. *Cicero, Ad Atticum*, I, 5. 13, 1. 16. II, 1, 11. 7. 16. 20. VI, 3. VII, 2. Βλ. επίσης, RE, στο λ. *Pomponius*.

Εξάλλου η τοπογραφική κατανομή των ρωμαϊκών οικισμών και η επιλογή των θέσεων τους είναι αποκαλυπτικές των προθέσεων των ρωμαίων αποίκων (και των ντόπιων φυσικά κατοίκων) για γεωργική εκμετάλλευση και του παραμικρού ακόμη κάμπου της Θεσπρωτίας. Βέβαια δεν υπάρχουν αρχαίες μαρτυρίες σχετικά με τα είδη των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Ωστόσο, κρίνοντας από τις σημερινές αγροτικές καλλιέργειες, φαίνεται πως την πρώτη θέση κατείχε η ελαιοκομία, που την ανάπτυξή της ευνοούσε το μεσογειακό κλίμα της περιοχής. Ενδεικτική για την ανάπτυξη της ελαιοκαλλιέργειας είναι η ονομασία *Ἐλαιᾶτις*, που έφερε η πεδιάδα Αχέροντα- Κωκυτού, καθώς και η ύπαρξη, στην ίδια πεδιάδα, αρχαίας αποικίας με το όνομα Ελέα.

Επίσης, με τη Θεσπρωτία ταυτίζεται ένα τμήμα της Ηπείρου, στο οποίο, σύμφωνα με αρχαίες μαρτυρίες, ευδοκίμούσαν εκλεκτά μήλα και αμπέλια¹. Άλλωστε η μορφολογία του εδάφους (χαμηλά υψώματα) και οι διονυσιακές παραστάσεις σε σαρκοφάγους του Λαδοχωρίου επιβεβαιώνουν τη διάδοση της αμπελοκαλλιέργειας. Ακόμη, οι αρχαίες πηγές αναφέρουν ένα είδος από κουκιά που ευδοκίμούσαν στον Καλαμά²· ενώ απανθρακωμένοι σπόροι από κουκιά βρέθηκαν και στις ανασκαφές του νεκρομαντείου του Αχέροντα³.

Εξαιτίας των ελωδών εκτάσεων στις εκβολές του Αχέροντα και του Καλαμά, ήταν περιορισμένα τα πεδινά τμήματα που προσφέρονταν για σιτοκαλλιέργεια. Για τον λόγο αυτό, φαίνεται πως δεν υπήρχε, κατά την αρχαιότητα, επάρκεια σιταριού, όπως συμβαίνει περίπου και σήμερα, παρά την αποξηράνση των ελών.

Δευτερογενής και τριτογενής οικονομία. Στη Θεσπρωτία δεν βρέθηκε κανένα ίχνος μεταλλείων, γιατί η περιοχή στερείται μεταλλευμάτων. Τα ασβεστολιθικά της όμως πετρώματα και το αργιλώδες της έδαφος προσφέρονταν για τη λειτουργία αργιλωρυχείων και λατομείων προκειμένου να καλυφθούν οι τοπικές οικοδομικές και άλλες ανάγκες των κατοίκων της.

1. Plin., HN, XIV, 7, 6. XV, 51.

2. Αθην. III, 73 b = FGtH IIA, 81. 85. Θεοφρ., *Περί φυτῶν Ιστ.*, IV, 8, 8.

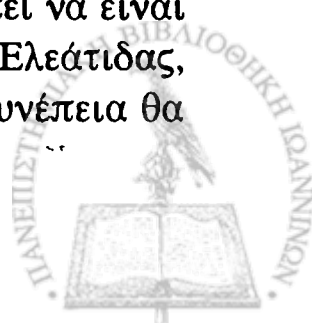
3. Δάκαρη, ΠΑΕ 1960, 117- 118. 1964, 49- 50.

Έτσι, στην πλαγιά του Κορίλα, όπου τα ερείπια της Φωτικής, είναι ορατά ακόμη και σήμερα στους βράχους ίχνη κάθετης λατόμευσης· δεν χωρεί αμφιβολία ότι από το λατομείο αυτό εξασφαλίστηκε το οικοδομικό υλικό για την ίδρυση της Φωτικής. Ένα άλλο παρόμοιο λατομείο, μικρότερων όμως διαστάσεων, αναγνωρίζεται στο βραχώδες αντέρεισμα "Γράβες", όπου υπήρχε ρωμαϊκός οικισμός (βλ. κατάλ. οικ., αρ. 10). Επίσης, στο ασβεστολιθικό αντέρεισμα "Μασκλινίτσα", όπου εντοπίστηκε η θέση άλλου ρωμαϊκού οικισμού (βλ. κατάλ. οικ., αρ. 11), διασώθηκαν πολλά ίχνη λατόμευσης και βρέθηκαν *in situ* εγκαταλειμμένοι αρκετοί εξορυγμένοι δόμοι, οι οποίοι, αν κρίνει κανείς από τις διαστάσεις τους, φαίνεται πως προορίζονταν για την κατασκευή ανάγλυφων και επιτύμβιων στηλών. Τα τρία αυτά λατομεία δεν είναι παρά αντιπροσωπευτικά παραδείγματα για τη Θεσπρωτία· γι' αυτό επιτρέπουν την εικασία ότι παρόμοια λατομεία θα υπήρχαν σε όλους τους θεσπρωτικούς οικισμούς, που στη γειτονική τους περιοχή υπήρχε πέτρωμα κατάλληλο για λατόμευση.

Οι εξορυγμένοι ασβεστολιθικοί δόμοι στο αρχαίο λατομείο της "Μασκλινίτσας" προσφέρουν μια ισχυρή ένδειξη για τη λειτουργία τοπικών εργαστηρίων γλυπτικής, που είχαν προορισμό την ικανοποίηση των διαφόρων αναγκών των κατοίκων (επιτύμβιες στήλες κ.ά.).

Οι ρωμαϊκές πάλι σφραγίδες σε κεραμίδες στέγης και σε πήλινα αγγεία - συγκεκριμένα σε "πώματα" πυξίδων και λαβές αμφορέων -, που βρέθηκαν στο νεκρομαντείο του Αχέροντα και στο ρωμαϊκό οικισμό της Γλυκής, μαρτυρούν τη λειτουργία τοπικών εργαστηρίων κεραμικής (αγγειοπλαστικής και κεραμοποιίας). Θα μπορούσε βέβαια κανείς να προβάλει την άποψη ότι ενδεχομένως τα αγγεία να ήταν εισαγόμενα· αυτό όμως φαίνεται λιγότερο πιθανό για δυο λόγους: 1) υπάρχουν ρωμαϊκές σφραγίδες κοινές, που απαντούν δηλαδή τόσο σε αγγεία όσο και σε κεραμίδες στέγης· και οι τελευταίες κάθε άλλο παρά εισαγόμενες θα μπορούσαν να θεωρηθούν· 2) οι σφραγίδες σε λαβές αμφορέων δεν πρέπει να είναι άσχετες με τον τόπο ανεύρεσής τους, δηλ. την περιοχή της Ελεάτιδας, η οποία θα εμπορευόταν το άφθονο λάδι της και κατά συνέπεια θα

είχε ανάγκη από αμφορείς για τη μεταφορά του στις τοπικές (θεσπρωτικές) ή άλλες (Ηπειρωτικές) αγορές.

Εκτός από το λάδι, αντικείμενο εξαγωγικού εμπορίου υπήρξαν επίσης τα βοοειδή, όπως συμπεραίνεται από τις οικονομικές δραστηριότητες ρωμαίων επιχειρηματιών (*negotiatores*) στην κοιλάδα του Καλαμά. Όσον αφορά πάλι το εισαγωγικό εμπόριο, φαίνεται πως την πρώτη θέση ανάμεσα στα εισαγόμενα είδη κατείχαν τα αρρητινά αγγεία (*terra sigillata*) των ιταλικών εργαστηρίων και τα έργα γλυπτικής των αττικών εργαστηρίων, τα οποία, κατά την αυτοκρατορική περίοδο, προμήθευαν όλες τις ελληνικές αγορές. Η εισαγωγή τέτοιων ειδών μαρτυρείται από τα όστρακα αρρητινών αγγείων που βρέθηκαν στη σημ. Γλυκή κι από πέντε μαρμάρινες σαρκοφάγους με εξαιρετο γλυπτικό διάκοσμο, από τις οποίες η μια βρέθηκε στη Φωτική και οι άλλες τέσσερες στο σημ. Λαδοχώρι. Τέλος, εισαγόμενο αττικό έργο θα ήταν και το άγαλμα της *Artemis Terapsta* στη Φωτική.

Επαγγελματικές ασχολίες των κατοίκων. Σχετικά με το θέμα αυτό η πληροφόρησή μας είναι τελείως ελλιπής. Μπορεί όμως κανείς να προσφύγει σε εικασίες στηριζόμενος σε ανάλογα παραδείγματα άλλων πόλεων (αποικιών) και λαμβάνοντας υπόψη γενικά την οικονομική λειτουργία κάθε αστικού κέντρου στη γύρω αγροτική του περιοχή (*territorium*).

Έτσι, με βάση τα παραπάνω, θα μπορούσε κανείς να υπολογίσει ανάμεσα στους διάφορους οικονομικούς παράγοντες της πόλης, εκτός από τους μεγαλοκτηματίες, που είχαν κτήματα στην κοντινή ύπαιθρο, επιχειρηματίες και εμπόρους διαφόρων ειδών (δουλεμπόρους, ξυλεμπόρους κλπ.), τεχνίτες (λιθογλύφους, γλύπτες, ξυλουργούς κλπ.), αρτοποιούς, κνηγούς κ.ά.

B. ΔΗΜΟΣΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Η πόλη της Φωτικής, όπως εξάλλου και οι άλλες ρωμαϊκές αποικίες, ήταν επιφορτισμένη με πολλές δαπάνες προκειμένου να αντιμετωπίσει τις διάφορες ανάγκες των πολιτών και τις απαιτήσεις της επαρχιακής και κεντρικής εξουσίας. Πρόκειται για δαπάνες που αφορούσαν π.χ. την τέλεση της αυτοκρατορολατρίας και των

σχετικών γιορτών, τη διοργάνωση μονομαχιών και άλλων αγώνων και θεαμάτων, την ανέγερση τιμητικών μνημείων (βωμών, ανδριάντων κλπ.) είτε για αυτοκράτορες είτε για άλλους επιφανείς (αξιωματούχους) άντρες ή ευεργέτες της πόλης, την κατασκευή (ή συντήρηση) δρόμων, την εκτέλεση (ή επισκευή) διαφόρων έργων κοινής ωφέλειας (ναών, λουτρών, στοών κ.ά.).

Έτσι, από λατινική επιγραφή της Πάτρας πληροφορούμαστε ότι οι Φωτικείς (Photicenses), από κοινού με τους κατοίκους άλλων πόλεων, είχαν ανεγείρει τιμητικό μνημείο στον αυτοκράτορα Αύγουστο (ή στο στρατηγό του Αγρίππα;)'. Επίσης, από επιγραφές της Φωτικής (βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 2 και 3) γίνεται γνωστό ότι, με απόφαση της βουλής της, είχαν ανεγερθεί ανδριάντες προς τιμή του Αίλιου Αιλιανού και του S. Pompeius Sabinus, που ήταν επίτροποι (procuratores) της ρωμαϊκής επαρχίας Ηπείρου και πιθανόν ευεργέτες της πόλης Φωτικής. Τέλος, τα μιλιάρια που βρέθηκαν κοντά στο σημ. χωριό Χρυσσαυγή (κατάλ. επιγρ., αρ. 18 και 19) μαρτυρούν επισκευή του τμήματος αυτού του ρωμαϊκού δρόμου, που στη δαπάνη θα είχαν συνεισφέρει οι γειτονικοί νίκι και η κοντινή πόλη της Φωτικής.

Όσον αφορά πάλι τα έσοδα της πόλης, οι πληροφορίες είναι ακόμη πιο πενιχρές. Αν κρίνει πάντως κανείς από την ανέγερση ενός ιερού της Artemis Tenacra με προσωπικά έξοδα του αυτοκρατορικού απελεύθερου Callistus (κατάλ. επιγρ., αρ. 4), θα πρέπει ένα μέρος των δαπανών της να καλυπτόταν από διάφορες ευεργεσίες πλούσιων πολιτών της ή άλλων αξιωματούχων της ρωμαϊκής επαρχιακής διοίκησης. Ένα άλλο πάλι μέρος των δαπανών της θα καλυπτόταν από έκτακτες εισφορές των πολιτών, όπως μαρτυρεί η περίπτωση του S. Pompeius Sabinus, που ο ανδριάντας του είχε στηθεί με την οικονομική συνεισφορά όλων των κατοίκων της Φωτικής (*ex pecunia viritum conlata*). Ακόμη, κρίνοντας από την επίκαιρη γεωγραφική της θέση σε σχέση με τις διεθνείς χερσαίες και θαλάσσιες συγκοινωνίες, θα μπορούσε κανείς να υπολογίσει ανάμεσα

1. Βλ. Δ. Σαμσάρη, "Διόρθωση σε λατινική επιγραφή της Πάτρας (Νέα επιγραφική μαρτυρία σχετικά με τη ρωμαϊκή αποικία της Φωτικής)", *Ηπειρωτικά Χρονικά* 28(1986-87)29-31.

στα έσοδά της τα ελλιμένα και τους τελωνειακούς δασμούς. Τέλος, έχοντας υπόψη τα παραδείγματα άλλων ρωμαϊκών αποικιών, που για τη δημόσια οικονομία τους είμαστε καλύτερα πληροφορημένοι, θα μπορούσε κανείς να συμπληρώσει τον κατάλογο με τις πηγές εσόδων της Φωτικής προσθέτοντας τους εισπραττόμενους τακτικούς και έκτακτους φόρους, τα πρόστιμα από τους παραβάτες των νόμων, ενδεχομένως τα μισθώματα από κοινοτικούς λειμώνες ή δάση κ.ά.

Δυστυχώς για τη νομισματοκοπία της Φωτικής, που αποτελεί ένα άλλο ενδιαφέρον θέμα της δημόσιας οικονομίας, δεν διαθέτουμε κανένα απολύτως στοιχείο· κι αυτό, γιατί δεν βρέθηκε, μέχρι στιγμής τουλάχιστον, κανένα νόμισμα της ρωμαϊκής αυτής αποικίας.

ΙΧ. ΛΑΤΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ

Α. ΛΑΤΡΕΙΕΣ

Αυτοκρατορολατρεία. Δεν υπάρχουν στη διάθεσή μας άμεσες μαρτυρίες για ρωμαϊκές λατρείες στην αποικία της Φωτικής. Ωστόσο, δεν πρέπει να έλειπε από αυτή η επίσημη λατρεία του αυτοκράτορα, που απαντά σε όλες τις ρωμαϊκές αποικίες¹, καθώς και στη γειτονική Νικόπολη², παρόλο που αυτή μάλιστα δεν είχε το status της colonia. Εξάλλου, δεν μπορεί να μην συσχετιστεί με την αυτοκρατορολατρεία το γεγονός ότι η Φωτική ανήκε σε επιτροπική επαρχία, που η διοίκησή της δηλαδή βρισκόταν στα χέρια αυτοκρατορικού επιτρόπου (procurator Augusti). Επιπλέον, σε αυτό συνηγορεί και η επιγραφική παρουσία αυτοκρατορικών απελεύθερων (βλ. πιο πάνω, σ. 60), αφού είναι γνωστό ότι οι πλουσιότεροι από αυτούς είχαν, με την ιδιότητα των augustales, την ευθύνη για την οργάνωση και τέλεση της αυτοκρατορολατρείας³.

1. Βλ. Σαμσάρη, "Η ρωμαϊκή αποικία της Κασσάνδρειας", 420- 421.

2. Βλ. P. Cabanes, "L' empereur Hadrien à Nicopolis", *Νικόπολις Α* (Πρακτικά του πρώτου διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη, 23- 29 Σεπτ. 1984), Πρέβεζα 1987, 154 κ.ε. Χ. Τζουβάρα-Σούλη, "Λατρείες στη Νικόπολη", ό.π., 189 κ.ε.

3. Βλ. Σαμσάρη, ό.π., 421.

Άρτεμη. Όσον αφορά τις ελληνικές λατρείες, διασώθηκε μια επιγραφική μαρτυρία για τη λατρεία της Άρτεμης με το επίθετο *Τεραστα* (βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 4), της οποίας υπήρχε ιερό στο αστικό κέντρο της αποικίας της Φωτικής. Επίσης, η λατρεία της θεάς του κυνηγιού θα πρέπει να είχε διάδοση και στο *territorium* της αποικίας, όπου το κυνήγι απασχολούσε σημαντική μερίδα του ορεινού πληθυσμού.

Διόνυσος. Η λατρεία του Διόνυσου και η ύπαρξη μυστών της διονυσιακής λατρείας, που θα ήταν οργανωμένοι σε σύλλογο ("θίασο") μαρτυρούνται από τις διονυσιακές παραστάσεις σε μαρμάρινη σαρκοφάγο (150- 160 μ.Χ.), που βρέθηκε το 1872 στη Φωτική και σήμερα φυλάγεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων¹. Στη σαρκοφάγο αυτή, εκτός από τον άλλο ποικίλο γλυπτικό διάκοσμο, παριστάνονται δυο ερμαϊκές στήλες, σύμβολα του Διόνυσου, και ανάμεσά τους ένας διονυσιακός "θίασος" σε βακχικές τελετές: σάτυροι και μαινάδες που χορεύουν συνοδευόμενοι από λιοντάρι και πάνθηρα, καθώς και άλλες επίσης σκηνές με σατύρους και μαινάδες ή νύμφες². Οι παραστάσεις της σαρκοφάγου, πλην των άλλων, είναι αποκαλυπτικές και για τις θρησκευτικές δοξασίες των μυστών της διονυσιακής λατρείας, καθώς μαρτυρούν την πίστη τους στη μεταθανάτια ζωή³.

Διώνη - Άδης. Αν είναι σωστή η διόρθωση *Ad Dionem* (αντί *Ad Dianam*), που έχει προταθεί για την ονομασία ενός ρωμαϊκού σταθμού πλάι στο σημερινό φράγμα του Καλαμά (βλ. πιο κάτω, σ. 84), τότε έχουμε στη διάθεσή μας την τοπωνυμολογική μαρτυρία για την ύπαρξη εκεί ενός ιερού της Διώνης, από το οποίο πήρε τ' όνομά του και ο σταθμός. Το ιερό αυτό θα πρέπει να συσχετιστεί με τη λατρεία της θεάς αυτής, που μαρτυρείται, κατά την ελληνιστική εποχή, στην κοντινή αρχαία πόλη της Τιτάνης (σημ. Γκούμανης)⁴. Με άλλα λόγια, φαίνεται πως το ρωμαϊκό ιερό της Διώνης είχε διαδεχτεί κάποιο αρχαίο ιερό της κοντινής Τιτάνης, μετά την

1. Βλ. Ι. Βοκοτοπούλου, *Οδηγός Μουσείου Ιωαννίνων*, Αθήναι 1973, 92- 94.

2. Για λεπτομέρειες βλ. Βοκοτοπούλου, *ό.π.*, 92- 93.

3. Βοκοτοπούλου, *ό.π.*, 93- 94.

4. Βλ. Hammond, *Epirus*, 667, 693. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 172-173, 204-

ερήμωση της πόλης αυτής (το 167 π.Χ.). Σε περίπτωση πάλι που απορρίψει κανείς την προτεινόμενη διόρθωση στο τοπωνύμιο *Ad Dianam*, τότε αυτό χρησιμεύει σαν επιπρόσθετη μαρτυρία για τη λατρεία της Άρτεμης στη Θεσπρωτία.

Όσον αφορά τη λατρεία του Άδη (και των νεκρών), η επιβίωσή της στη ρωμαϊκή εποχή μαρτυρείται από τις ρωμαϊκές επισκευές στο νεκρομαντείο του Αχέροντα¹ κι από την εκεί ανεύρεση ρωμαϊκών σφραγίδων, που φανερώνουν τη σημασία του στα ρωμαϊκά χρόνια.

Άλλες ελληνικές λατρείες. Ενδιαφέρον παρουσιάζει για το θέμα μας ένας προβληματικός θησαυρός από χάλκινα αντικείμενα, που βρέθηκε, γύρω στα τέλη του 18ου αιώνα, στα ερείπια της Φωτικής (θέση "Λιμπόνι")². Ο θησαυρός αποτελείται κυρίως από χάλκινα αγαλμάτια διαφόρων θεοτήτων (Δία, Ποσειδώνα, Απόλλωνα, Ερμή, Σάραπη, Ηρακλή, Διοσκύρων, Ήρας, Αφροδίτης, Διώνης(;), Εκάτης), τα οποία χρονολογούνται από τα τέλη του 4ου ως τα τέλη του 2ου π.Χ. αιώνα. Παρά τις αμφιβολίες που εκφράστηκαν παλιότερα από μερικούς ερευνητές σχετικά με τον τόπο προέλευσής του³, σήμερα είναι πια κοινά αποδεκτό ότι ο θησαυρός προέρχεται από τα ερείπια της Φωτικής.

Το πρόβλημα ανακύπτει από τη χρονολόγηση του θησαυρού. Συγκεκριμένα, αφού ο θησαυρός χρονολογείται πριν από την ίδρυση της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής, γεννιέται εύλογα το ερώτημα πως δικαιολογείται η ανεύρεσή του ανάμεσα στα ρωμαϊκά και βυζαντινά ερείπια της Φωτικής; Η απάντηση θα ήταν εύκολη, αν η αποικία είχε ιδρυθεί στη θέση αρχαίας θεσπρωτικής πόλης· αυτό όμως, όπως είδαμε παραπάνω, θα πρέπει ν' αποκλειστεί με βάση τα επιφανειακά τουλάχιστον αρχαιολογικά ευρήματα της Φωτικής (βλ. πιο πάνω, σ. 20).

Ο Hammond, αντιπαρερχόμενος το πρόβλημα αυτό, τοποθετεί εσφαλμένα στη θέση "Λιμπόνι" το θρησκευτικό κέντρο της Φωτικής - μετατοπίζοντας το αστικό της κέντρο στην Παραμυθιά - και

1. ΠΑΕ 1963, 90- 91.

2. Σχετική βιβλιογραφία και περιγραφή του θησαυρού στις Χ. Τζουβάρα-Σούλη, *Η λατρεία των γυναικείων θεοτήτων εις την αρχαίαν Ήπειρον*, Ιωάννινα 1979, 164 και σημ. 355.

3. Πρβ. Lamb, *Ancient Greek and Roman Bronzes*, 171 κ.ε.

υποστηρίζει ότι τα αγαλμάτια αντιπροσωπεύουν τοπικές λατρείες¹. Πιθανότερη όμως φαίνεται η άποψη του Δάκαρη, σύμφωνα με την οποία ο θησαυρός ανήκε στη συλλογή κάποιου φιλότεχνου Ρωμαίου και επομένως δεν μπορεί να έχει σχέση με τοπικές λατρείες (της Φωτικής)². Θα πρέπει όμως να έχει σχέση γενικά με τις λατρείες της Ηπείρου³ - συνεπώς και της Θεσπρωτίας.

Β. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ

Σχετικά με την ύπαρξη θρησκευτικών συλλόγων στη Φωτική δεν υπάρχουν άμεσες μαρτυρίες. Η μνεία όμως *ιερωτάτου ταμείου* σε μια επιτύμβια επιγραφή (βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 5) υποδηλώνει την ύπαρξη κάποιου θρησκευτικού συλλόγου· πρόκειται πιθανώς για διονυσιακό "θίασο", αφού οι σύλλογοι αυτοί αναλάμβαναν συνήθως την τέλεση γιορτών στη μνήμη των νεκρών (tosalia κ.ά.). Εξάλλου, την ύπαρξη διονυσιακού "θιάσου" υπονοούν και οι διονυσιακές παραστάσεις στη σαρκοφάγο της Φωτικής (βλ. πιο πάνω, σ. 68).

-
1. Βλ. Hammond, *Epirus*, 580- 582.
 2. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 173- 174, 209.
 3. Βλ. Τζουβάρα- Σούλη, *ό.π.*, 82.

Χ. ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΗΣ ΣΥΜΒΙΩΣΗΣ

Η ερείπωση όλων των θεσπρωτικών πόλεων, η ερήμωση της υπαίθρου, η ελάττωση του πληθυσμού και ο οικονομικός μαρασμός της Θεσπρωτίας συνθέτουν, σε γενικές γραμμές, την εικόνα της μεγάλης καταστροφής της από τους Ρωμαίους το 167 π.Χ. Η εικόνα αυτή δεν μεταβλήθηκε παρά μόνο μετά από ενάμιση περίπου αιώνα-συγκεκριμένα γύρω στα μέσα του 1ου π.Χ. αιώνα- με την ίδρυση της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής, που είχε καθοριστικές συνέπειες στη μετέπειτα ιστορική πορεία της Θεσπρωτίας.

Οι κυριότερες από τις διάφορες συνέπειες ήταν: η αναβίωση της αστικής ζωής στη Θεσπρωτία, η αναζωογόνηση της αγροτικής ζωής στην ύπαιθρο, η τόνωση της οικονομικής ζωής- ιδιαίτερα του εμπορίου- και προπάντων η διεθνής αναβάθμισή της με τη βελτίωση του οδικού δικτύου της και τη διέλευση των δυο διεθνών δρόμων από αυτή· ενώ ανάμεσα στις αρνητικές συνέπειες μπορεί να καταγραφεί για παράδειγμα η καταστροφή των πλούσιων δασών της με την αλόγιστη υλοτόμηση.

Η Φωτική, όπως και οι άλλες ρωμαϊκές αποικίες, υπήρξε από την ίδρυσή της μια "εξ ορισμού" εστία διάδοσης και ακτινοβολίας της λατινικής γλώσσας και του ρωμαϊκού πολιτισμού κι ένα "εν δυνάμει" κέντρο αφομοίωσης του ντόπιου εθνικού στοιχείου. Γι' αυτό αξίζει να δει κανείς αμέσως παρακάτω ως ποιο βαθμό επιτεύχτηκε ο ρόλος της αυτός.

Όσον αφορά λοιπόν το θέμα της γλώσσας, διαφωτιστικά είναι τα στοιχεία που παρέχει, για τον γραπτό τουλάχιστον λόγο, η επιγραφική της αποικίας, απ' όπου γίνεται αντιληπτό το πρόβλημα της διγλωσσίας και ο ανταγωνισμός μεταξύ ελληνικής και λατινικής γλώσσας. Συγκεκριμένα τέτοια ενδιαφέροντα στοιχεία προκύπτουν από τη στατιστική μελέτη του επιγραφικού καταλόγου μας (βλ. πιο

κάτω, σ. 113), που περιλαμβάνει τριάντα τέσσερες (34) επιγραφές (δεκαεφτά από το αστικό κέντρο και δεκαεφτά από το *territorium* της αποικίας), από τις οποίες οι πέντε είναι δημόσιες (μεταξύ τους δυο μιλιάρια) και οι άλλες είκοσι εννιά ιδιωτικές. Έτσι, διαπιστώνεται ότι στο σύνολο των τριάντα τεσσάρων (34) επιγραφών οι είκοσι πέντε (το 73,5%) είναι λατινικές και οι εννιά (το 26,5%) ελληνικές· δηλαδή η αναλογία μεταξύ ελληνικών και λατινικών επιγραφών είναι 1:3. Από τη χρονολογική όμως κατάταξη των επιγραφών προκύπτει ότι η αναλογία αυτή όχι μόνο δεν ήταν η ίδια σε όλους τους αιώνες αλλά αντιστράφηκε κιόλας στη διάρκεια του 3ου μ.Χ. αιώνα, στον οποίο ανάγονται όλες σχεδόν οι ελληνικές επιγραφές.

Η αριθμητική υπεροχή - αν όχι η αποκλειστική παρουσία - των λατινικών επιγραφών (δημόσιων και ιδιωτικών) ως τα τέλη του 2ου μ.Χ. αιώνα δείχνει την κυριαρχία της λατινικής γλώσσας (ως το 2ο μ.Χ. αι.) τόσο στη δημόσια όσο και στην ιδιωτική ζωή, αφού αυτή ήταν η επίσημη γλώσσα της διοίκησης και των ρωμαίων αποίκων. Αντίθετα, τα επιγραφικά δεδομένα του 3ου μ.Χ. αιώνα δείχνουν καθαρά ότι, κατά τον αιώνα αυτόν, η λατινική γλώσσα υποσκελίστηκε εντελώς από την ελληνική. Η ελληνική έγινε η επίσημη γλώσσα της αποικίας και της δημοτικής διοίκησης, αφού σε αυτή γράφονταν πια τα ψηφίσματα του δήμου και τα μιλιάρια· ενώ στη λατινική γλώσσα φαίνεται πως εξακολούθησαν να γράφονται, όπως και στις άλλες ρωμαϊκές αποικίες του ελλαδικού χώρου, μόνον οι επιγραφές εκείνες που αναφέρονταν στον αυτοκράτορα, δηλαδή στην κεντρική διοίκηση. Η γλωσσική αυτή αλλαγή δεν ήταν βέβαια δυνατό να είχε συμβεί ξαφνικά κατά τον 3ο μ.Χ. αιώνα· γι' αυτό είναι λογική η εικασία ότι είχε προηγηθεί ένας μακροχρόνιος "λανθάνων" ανταγωνισμός μεταξύ της λατινικής και ελληνικής γλώσσας.

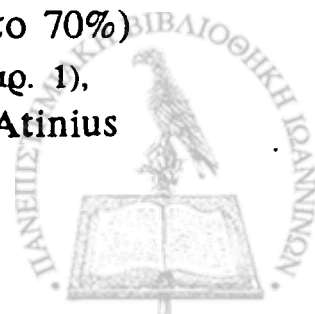
Σχετικά πάλι με το πρόβλημα της καθομιλουμένης γλώσσας, δεν μπορεί αυτό να μη συνδεθεί με τη σημερινή παρουσία, στα ορεινά της Ηπείρου, της λατινόφωνης πληθυσμιακής ομάδας των βλάχων, γνωστών κι από άλλα μέρη της Ελλάδας, των οποίων η προέλευση έχει γίνει αντικείμενο πολλών επιστημονικών συζητήσεων. Στους βλάχους αυτούς της Ηπείρου σύγχρονοι ερευνητές αναγνωρίζουν τους απογόνους των ρωμαίων αποίκων της Φωτικής (βλ. πιο πάνω, σ. 12, σημ. 2).

Ωστόσο, η άποψη αυτή στηρίζεται αποκλειστικά στη λατινοφωνία των βλάχων και αντιπαρέρχεται το γεγονός ότι οι βλάχοι είναι αγροτικός πληθυσμός ενώ οι ρωμαίοι άποικοι αποτελούσαν τον αστικό κυρίως πληθυσμό της Φωτικής. Για το λόγο αυτό, χωρίς ν' αποκλείουμε την παρουσία απογόνων των ρωμαίων αποίκων - κυρίως της θεσπρωτικής υπαίθρου - μεταξύ των βλάχων, προσωπικά πιστεύουμε όμως ότι η πλειονότητα του βλάχικου πληθυσμού αποτελείται από απογόνους ντόπιων κατοίκων που είχαν εκλατινιστεί είτε ύστερα από τις συνεχείς στρατολογίες τους στο ρωμαϊκό στρατό είτε ύστερα από τη μακράιωνη συμβίωσή τους με τους ρωμαίους αποίκους της Φωτικής· σε αυτούς θα πρέπει τέλος να προστεθεί κι ένα ποσοστό από απογόνους μικτών γάμων μεταξύ ντόπιων κατοίκων και ρωμαίων αποίκων.

Σχετικά με τον ανθρωπωνυμικό εκρωμαϊσμό, χρήσιμα στοιχεία αντλούνται από τη στατιστική μελέτη της προσωπογραφίας και ανθρωπωνυμίας. Συγκεκριμένα διαπιστώνεται ότι, στο σύνολο των σαράντα εννιά (49) προσώπων που μας είναι γνωστά από τις επιγραφές, τα δεκαπέντε (δηλ. το 31,2%) φέρουν ένα ελληνικό όνομα, τα έξι (δηλ. το 12,5%) ένα ρωμαϊκό όνομα, τα εννιά (δηλ. το 18,8%) έχουν δυο ρωμαϊκά ονόματα, τα δυο (δηλ. το 4,1%) έχουν ένα ελληνικό κι ένα ρωμαϊκό όνομα, άλλα δυο πρόσωπα (δηλ. το 4,1%) έχουν τρία ρωμαϊκά ονόματα κι ένα πρόσωπο φέρει δυο ρωμαϊκά ονόματα κι ένα ελληνικό.

Στο σύνολο πάλι των εξήντα ένα (61) ονομάτων που απαντούν στις επιγραφές, αν εξαιρέσει κανείς τα δέκα που δεν μπορούν ν' αναγνωριστούν με απόλυτη βεβαιότητα, καθώς κι άλλα δυο (ένα θρακικό κι ένα ιλλυρικό), από τα υπόλοιπα σαράντα εννιά (49) ονόματα τα δεκαπέντε (δηλ. το 30%) είναι ελληνικά: Acindynus (προσωπ., αρ. 21), Aristides (προσωπ., αρ. 35), Callistus (προσωπ., αρ. 7), Εύα[ρεσ;]τος (προσωπ., αρ. 2), Eunus (προσωπ., αρ. 18), Euthycus (προσωπ., αρ. 17), Hogais (προσωπ., αρ. 20), Lyciscus (προσωπ., αρ. 22), Medea (προσωπ., αρ. 23), Orinus (προσωπ., αρ. 26), Sosipatra (προσωπ., αρ. 30), Sota (προσωπ., αρ. 31), Sotis (προσωπ., αρ. 32), [T]heonica (προσωπ., αρ. 33), Tyca (προσωπ., αρ. 34). Τα υπόλοιπα τριάντα τέσσερα (δηλ. το 70%) είναι ρωμαϊκά: Αίλιανός (προσωπ., αρ. 1), Αίλιος (προσωπ., αρ. 1), Ἄντωνιος (Antonius) (4 παραδείγματα: προσωπ., αρ. 2, 3, 4, 5), Atinius

(προσωπ., αρ. 6), Caius (προσωπ., αρ. 47), Calpurnia (2 παραδείγματα: προσωπ., αρ. 8 και 9), Calpurnius (προσωπ., αρ. 10), Claudia (προσωπ., αρ. 11), Claudius (προσωπ., αρ. 12), Cos[sinius;] (προσωπ., αρ. 13), Cur[sius;] (προσωπ., αρ. 14), Curt[sius;] (προσωπ., αρ. 15), [F]lavius (προσωπ., αρ. 18), Hercules (προσωπ., αρ. 19), Iulius (προσωπ., αρ. 21), L(ucius) (προσωπ., αρ. 6), Lupus (προσωπ., αρ. 36), M(arcus) (προσωπ., αρ. 4), Orestin[us;] (2 παραδείγματα: προσωπ., αρ. 24 και 25), Οὔλιος (προσωπ., αρ. 27), Po[m]peius (προσωπ., αρ. 28), P(orpius) (2 παραδείγματα: προσωπ., αρ. 14 και 15), Prima (προσωπ., αρ. 8), Primigenia (προσωπ., αρ. 11), Sabinus (προσωπ., αρ. 28), Secunda (προσωπ., αρ. 9), Sex(tus) (προσωπ., αρ. 28), T(itus) (προσωπ., αρ. 28), Va[lens] (προσωπ., αρ. 4). Αν στα παραπάνω ρωμαϊκά ονόματα προστεθούν και αρκετά άλλα λατινογενή που απαντούν και σήμερα ακόμη μεταξύ των βλάχων, όπως π.χ. Βέρος < Vetus, Ρώσσιος < Roscius κ.ά., τότε γίνεται φανερή η αριθμητική υπεροχή των ρωμαϊκών ονομάτων έναντι των ελληνικών και κατά συνέπεια η πρόοδος του ανθρωπωνυμικού εκρωμαϊσμού.

Ανάμεσα στους παράγοντες που συνέβαλαν αποφασιστικά στον ανθρωπωνυμικό εκρωμαϊσμό θα πρέπει να υπολογίσει κανείς τους μικτούς γάμους, τις στρατολογήσεις και τις απελευθερώσεις δούλων. Ο πιο καθοριστικός όμως παράγοντας υπήρξε η χορήγηση της civitas Romana σε έλληνες peregrinos, η οποία σήμαινε ταυτόχρονα και το νομικό τους εκρωμαϊσμό. Στην προσωπογραφία που καταρτίσαμε με βάση τις επιγραφές (βλ. πιο κάτω, σ. 141) υπάρχουν αρκετά παραδείγματα τέτοιων πολιτογραφημένων ρωμαίων πολιτών, που αναγνωρίζονται από τα ρωμαϊκά gentilicia (αυτοκρατορικά και άλλα) των χορηγών της Ρωμαϊκής πολιτείας, όπως είναι: Pompeius, Αντώνιος (Antonius), Iulius, Claudius/a, Flavius και Αίλιος. Στους φορείς των δυο πρώτων ρωμαϊκών ονομάτων γένους εύκολα αναγνωρίζει κανείς οπαδούς του Πομπήιου και του Αντωνίου, που είχαν ευεργετηθεί με την απονομή της Ρωμαϊκής πολιτείας από αυτούς· ενώ οι φορείς των υπόλοιπων (αυτοκρατορικών) ονομάτων γένους ήταν νέοι ρωμαίοι πολίτες (ή απόγονοί τους) που είχαν λάβει την civitas Romana αντίστοιχα από αυτοκράτορες της δυναστείας των Ιουλίων και Κλαυδίων, των Φλαβίων και των Αντωνίνων.

* * *

Η Φωτική από τη φύση της, ως ρωμαϊκή αποικία, προοριζόταν να λειτουργήσει σαν εστία εκρωμαϊσμού· τελικά όμως, λόγω του ελληνικού εθνικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, κατέληξε, στα υστερορωμαϊκά χρόνια, να εξελληνιστεί και η ίδια η πόλη, όπως σαφώς μαρτυρεί η τελική επικράτηση της ελληνικής γλώσσας, των ελληνικών λατρειών και γενικότερα του ελληνικού πολιτισμού· την ανάμνηση της αποικίας όμως διέσωσε μέχρι σήμερα η λατινόφωνη ομάδα των βλάχων της Δυτικής Ηπείρου.

Καθοριστικό ρόλο στον εξελληνισμό της αποικίας έπαιξε αναμφίβολα η βαθμιαία εθνική ανάμιξη των ρωμαίων αποίκων και των ντόπιων ελλήνων κατοίκων με τους συνεχείς μικτούς γάμους μεταξύ τους, που μοιραία οδήγησαν στην αφομοίωση του ρωμαϊκού εθνικού στοιχείου από το ισχυρότερο δημογραφικά ελληνικό στοιχείο. Σημαντικό επίσης ρόλο προς την κατεύθυνση αυτή έπαιξαν η σταδιακή διείσδυση των ντόπιων στην αποικιακή αριστοκρατία και γενικά η κοινωνική εξίσωση των δυο εθνικών ομάδων (ελληνικής και ρωμαϊκής), που ήταν άμεση συνέπεια της νομικής εξίσωσής τους με την έκδοση της *constitutio Antoniniana* (212 μ.Χ.).

CONFIDENTIAL - SECURITY INFORMATION

[The text in this section is extremely faint and illegible due to heavy noise and low contrast in the scan. It appears to be a multi-paragraph document.]

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

**ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟΣ, ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΚΟΣ
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ**

ΜΕΤΩΣ ΕΛΥΤΕΡΩ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

I. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ (VICI) ΚΑΙ ΚΑΣΤΡΩΝ

A. ΠΕΡΙΟΧΗ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ-ΚΟΙΛΑΔΑ ΚΩΚΥΤΟΥ

1. Παραμυθιά

Κάποιος ρωμαϊκός οικισμός (vicus) της αποικίας φαίνεται πως υπήρχε σε απόσταση 4 περίπου χλμ. ΝΑ από τη Φωτική, σ' ένα οχυρό από τη φύση λόφο - προβούνι της οροσειράς της Παραμυθιάς -, όπου είναι χτισμένη η σημ. Παραμυθιά. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγεί η ανεύρεση αργυρών ρωμαϊκών νομισμάτων (Caecina, Κλαυδίου, Δομιτιανού)¹ και λουτρών στην Παραμυθιά², των οποίων όμως η αποδεικτική αξία αμφισβητείται· συγκεκριμένα εκφράζεται η άποψη ότι τα νομίσματα προέρχονται από τη Φωτική και τα λουτρά δεν είναι ρωμαϊκά αλλά βυζαντινά ή τουρκικά³.

Ωστόσο, παρά τις επιφυλάξεις αυτές, που μπορεί δικαιολογημένα να διατυπώσει κανείς, υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις, σύμφωνα με τις οποίες θα μπορούσε να θεωρηθεί πιθανή η ύπαρξη ρωμαϊκού οικισμού στη θέση της σημ. Παραμυθιάς. Τέτοιες ενδείξεις είναι: 1) η απόσταση των 3- 4 χλμ. από τη Φωτική, που είναι αρκετή για να δικαιολογήσει την ύπαρξη ενός vicus της αποικίας· 2) η προνομιακή θέση του λόφου, που βρισκόταν πάνω στο ρωμαϊκό δρόμο Φωτικής - Νικόπολης και έλεγχε ένα τμήμα της εύφορης κοιλάδας του Κωκυτού ποταμού· 3) η διαπιστωμένη κατοίκηση του λόφου αυτού τόσο κατά την προρωμαϊκή όσο και κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή⁴· ήταν η πιο ιδανική, μετά το "Λιμπόνι", θέση της περιοχής για φιλοξενία οικισμού.

1. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 201.

2. W. M. Leake, *Travels in Northern Greece, IV*, London 1835, 63- 64. Hammond, *Epirus*, 719.

3. Δάκαρη, *ό.π.*, 201.

4. Leake, *ό.π.*, 59. Hammond, *ό.π.*, 73. Μουσελίμη, *Θεσπρωτία*, 42-43, 90-91, 154. Δάκαρη, *ό.π.*, 64- 65.

2. Κρυσταλλοπηγή (Λάμποβο)

Σ' ένα ύψωμα κοντά στο σημερινό χωριό Κρυσταλλοπηγή που βρίσκεται περίπου 2-3 χιλιόμετρα ΒΔ από τη Φωτική, είχαν εντοπιστεί παλιότερα ποσότητες κεραμικών, πολλά ερείπια τείχους, παρόμοιου μ' εκείνα στο "Λιμπόνι", καθώς και πέτρινα θεμέλια σπιτιών¹. Τα αρχαιολογικά αυτά λείψανα θεωρήθηκαν προέκταση των ερειπίων της Φωτικής ή ερείπια βυζαντινού οικισμού². Η αυτοψία όμως στην περιοχή μας έχει πείσει ότι δεν πρέπει η Φωτική να εκτεινόταν προς αυτή την κατεύθυνση που είναι γεμάτη από υψώματα. Εξάλλου η απόσταση των δυο-τριών χιλιομέτρων δεν αποκλείει την ύπαρξη εδώ ενός ρωμαϊκού οικισμού (vicus) παρά ενός προάστιου της πόλης. Ο ρωμαϊκός αυτός οικισμός βρισκόταν πλάι στη λίμνη της Χότκοβας και στην έξοδο της φυσικής διάβασης, απ' όπου περνούσε ο ρωμαϊκός δρόμος Βουθρωτού- Φωτικής- Νικόπολης (βλ. πιο πάνω, σ. 51).

3. Αγία Κυριακή (Πόποβο)

Κοντά στο σημ. χωριό Αγία Κυριακή, που βρίσκεται ανατολικά της Φωτικής και ελέγχει τη φυσική διάβαση (Σκάλα Παραμυθιάς) προς τη Μολοσσία- συγκεκριμένα προς τη Δωδώνη- έχουν βρεθεί ελληνικά και ρωμαϊκά νομίσματα, καθώς και κιβωτιόσχημοι τάφοι³. Φαίνεται πως υπήρχε εδώ κάποια μικρή ατείχιστη ελληνιστική κώμη που επιβίωσε και μετά την ίδρυση της Φωτικής ως vicus της αποικίας. Οι κάτοικοι του ορεινού αυτού οικισμού θα ασχολούνταν με την κτηνοτροφία και την υλοτομία, όπως δείχνει και το παρακείμενο ακόμη και σήμερα δάσος από έλατα και πεύκα.

4. Καριώτι (Χούβιανη)

Η θέση ρωμαϊκού οικισμού έχει εντοπιστεί σ' ένα δυτικό αντέρεισμα της βουνοσειράς της Παραμυθιάς, που στην κορυφή του και πλάι του είναι χτισμένο το σημ. χωριό Καριώτι που απέχει 2-3 χλμ. από την Παραμυθιά. Το αντέρεισμα, από το οποίο έχει κανείς πανοραμική θέα στην ποταμολεκάνη του Κωκυτού, υψώνεται

1. Hammond, *Epirus*, 74.

2. Hammond, *ό.π.*, 74. Μουσελίμη, *ό.π.*, 168.

3. Δάκαρη, *ό.π.*, 132.

ανάμεσα σε δυο ρέματα, τα οποία δυτικότερα χύνονται στον ποταμό αυτό, και βρίσκεται σε μικρή απόσταση από το σημ. δρόμο Παραμυθιάς- Πρέβεζας.

Στο δυτικό άκρο του αντερείσματος υπάρχει πλούσια πηγή νερού, από την οποία υδρεύεται και ο σημ. οικισμός. Λίγο ανατολικότερα από την πηγή, στη θέση "Χούβιανη", είχαν αποκαλυφτεί τα ερείπια δυο ρωμαϊκών κτηρίων, το ένα από τα οποία είχε υπόγειους αψιδωτούς χώρους¹. Στην ίδια θέση είχαν βρεθεί επίσης και δυο λατινικές επιγραφές (βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 23 και 24).

5. ΕΛΕΑ -VELIA (σημ. Χρυσανγή)

Λείψανα αξιόλογου ρωμαϊκού οικισμού (vicus) έχουν εντοπιστεί στη θέση της σημ. Χρυσανγής (Βέλιανης): το χωριό βρίσκεται περίπου 2-3 χλμ. νοτιότερα από το Καρυώτι και είναι χτισμένο σε δυο ράχες, ανάμεσα από τις οποίες κυλάει τα άφθονα νερά του (με κατεύθυνση Α-Δ) ένας παραπόταμος του Κωκυτού ποταμού.

Ο ρωμαϊκός οικισμός φαίνεται πως ήταν χτισμένος στη νότια ράχη, όπου το σημερινό νεκροταφείο του χωριού: γύρω από αυτό βρίσκει κανείς πάμπολλα θραύσματα από κεραμίδες στέγης ρωμαϊκής και βυζαντινής εποχής. Από το δυτικό άκρο της ράχης αυτής (θέση "Παλιουριά"), όπου το σημ. Δημοτικό σχολείο του χωριού, είχε περισυλλεγεί παλιότερα επιγραφή ρωμαϊκών χρόνων (βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 18). Επίσης, δυτικότερα από το χωριό, στη θέση "Χάλασμα", όπου η διακλάδωση του δρόμου Παραμυθιάς - Πρέβεζας προς Καρβουνάρι- Μόρφι, σώζονται ερείπια τρίκογχης παλαιοχριστιανικής βασιλικής (6ου-7ου αι.): στους τοίχους της υπάρχουν εντοιχισμένοι αρχαίοι οικοδομικοί λίθοι, οι οποίοι προέρχονται ενδεχομένως από αρχαίο ιερό που θα υπήρχε στην ίδια θέση. Εξάλλου από το "Χάλασμα" προέρχεται ελληνική επιγραφή (βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 19), η οποία είχε πιθανώς μεταφερθεί από τα κοντινά ερείπια του ρωμαϊκού οικισμού.

1. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 201.

Ο ρωμαϊκός οικισμός είναι πολύ πιθανό ότι έφερε την ονομασία *Velia*, που είναι ο λατινικός τύπος του ελληνικού τοπωνυμίου *Ελέα*¹. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγεί πρώτα απ' όλα το παλιότερο όνομα της Χρυσουγής που ήταν Βέλιανη και το οποίο φαίνεται πως είχε διασώσει, ύστερα από τόσους αιώνες, την ονομασία *Velia* (= Ελέα): Βέλι-ανη < *Veli-ani* = τόπος (θέση) της *Velia* = Ελέας. Αυτό ενισχύεται επίσης κι από το γεγονός ότι σε απόσταση δυο μόλις χιλιομέτρων από τη σημ. Χρυσουγή, στο μοναστήρι της Βέλιανης, έχουν διασωθεί ερείπια που ανήκουν στην αρχαία ελληνική αποικία Ελέα, κέντρο της Ελεάτιδας². Φαίνεται πως, μετά την καταστροφή της Ελέας από τους Ρωμαίους, ιδρύθηκε χαμηλότερα ο vicus που έλαβε και το όνομα της κοντινής αρχαίας πόλης, όπως συχνά γινόταν. Ο vicus επέζησε και κατά τη βυζαντινή εποχή, όπως μαρτυρούν τα ερείπια της βασιλικής και η ανεύρεση νομισμάτων του 4ου μ.Χ. αιώνα³.

6. Γαρδίκι

Υπάρχουν ενδείξεις για την ύπαρξη ρωμαϊκού οικισμού, προκατόχου του βυζαντινού, που εντοπίζεται στη θέση του σημ. χωριού Γαρδίκι· το χωριό είναι χτισμένο σ' ένα από τα τελευταία προς Δ αντερείσματα της βουνοσειράς της Παραμυθιάς, σε απόσταση δέκα περίπου χιλιομέτρων νότια από τη Χρυσουγή. Από το βυζαντινό οικισμό σώζεται σήμερα στην πλατεία του χωριού η βυζαντινή εκκλησία (13ου αι.) της Αγίας Κυριακής· ενώ λίγο βορειότερα από το χωριό, στο ύψωμα "Γουλάς", υπήρχαν πριν από χρόνια τείχη βυζαντινού κάστρου⁴, που κατέρρευσαν με τις κατολισθήσεις του εδάφους.

Οι αρχαίοι οικοδομικοί λίθοι που είναι εντοιχισμένοι στην παραπάνω βυζαντινή εκκλησία, καθώς και οι τεράστιοι αρχαίοι λιθόπλινθοι που κείτονται και σήμερα πλάι στην εκκλησία, είναι φανερό πως ανήκουν σε αρχαίο ιερό, πιθανώς των ρωμαϊκών

1. Πρβ. την Ελέα-Velia της Λευκανίας, βλ. Kl.- Pauly, στο λ. *Velia*.

2. Για λεπτομέρειες βλ. Hammond, *Epirus*, 71- 72. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 97- 99. 139.

3. Δάκαρη, *ό.π.*, 201.

4. Βλ. Hammond, *ό.π.*, 70-71 και σημ. 1. Μουσελίμη, *ό.π.*, 155.

χρόνων. Εξάλλου φαίνεται απίθανο να μην υπήρχε κάποιος ρωμαϊκός οικισμός σε μια τόσο εύφορη και εκτεταμένη περιοχή σαν αυτή που βρίσκεται ανάμεσα στη Χρυσανγή και τη Γλυκή. Ας σημειωθεί ότι μερικά χιλιόμετρα βόρεια από το Γαρδίκι και πολύ κοντά στο σημ. χωριό Αγορά (Δραγουμή), σε μια ψηλή ράχη όπου ο ναός του Αγ. Δονάτου, έχουν εντοπιστεί ερείπια ελληνοιστικού οικισμού¹.

B. ΚΟΙΛΑΔΑ ΚΑΛΑΜΑ

7. ΦΑΝΟΤΗ (σημ. Γεροπλάτανος)

Μια από τις αρχαίες θεσπρωτικές πόλεις που επιβίωσε, ως vicus της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής, ως το τέλος της ρωμαϊκής αρχαιότητας, ήταν η Φανοτή, η οποία έχει ταυτιστεί τελικά με τον αρχαίο ερειπιώνα που σώζεται στη θέση "Χώρα", κοντά στο σημ. χωριό Γεροπλάτανος (Ντόλιανη)². Η πόλη ήταν χτισμένη σ' ένα ψηλό κωνικό ύψωμα ("Χώρα"), που βρίσκεται πλάι ακριβώς στη δεξιά όχθη του Καλαμά και συγκεκριμένα στο σημείο όπου σχηματίζει ο ποταμός μια τεράστια καμπύλη.

Η πρόσβαση στην κορυφή του υψώματος είναι δυνατή μόνο από τη βόρεια μεριά. Ανεβαίνοντας συναντά κανείς σήμερα τα ερείπια μιας επιβλητικής αρχαίας πύλης και λίγο πιο πέρα ερείπια του τριπλού τείχους της πόλης με ερειπωμένους τετράγωνους πύργους κατά διαστήματα. Από την πύλη ως την κορυφή του υψώματος όλη η πλευρά του είναι γεμάτη από άφθονα σωρολίθια (μικρές και μεγάλες καλοπελεκημένες πέτρες) από τις τρεις σειρές τείχους (όπως η Πανδοσία) και πέτρινα θεμέλια κτηρίων (δημόσιων και ιδιωτικών). Κατάσπαρτη επίσης από ερείπια τείχους και τοίχων και πέτρινα θεμέλια πύργων και κτηρίων είναι και η κορυφή του υψώματος, όπου η ακρόπολη· ανάμεσά τους υπάρχουν αρκετά ασβεστόχτιστα ερείπια και πολυάριθμα κομμάτια από κεραμίδες στέγης των ελληνοιστικών χρόνων· ενώ παλιότερα είχαν περισυλλεγεί και μερικά όστρακα αγγείων των υστερορωμαϊκών χρόνων³.

1. Βλ. Hammond, *Epirus*, 71.

2. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 39-41.

3. Βλ. Hammond, *ό.π.*, 86-87. Δάκαρη, *ό.π.*, 154-156.

Σε πολλά σημεία τόσο του εξωτερικού όσο και του εσωτερικού (της ακρόπολης) τείχους υπάρχουν επισκευές και προσθήκες, οι οποίες χρονολογούνται στη ρωμαϊκή εποχή από τη χρήση υδραυλικού κονιάματος. Στη δυτική πλευρά του υψώματος ένα τέτοιο ρωμαϊκό τείχος (πάχους 1.50 μ.) ανεβαίνει προς την κορυφή, όπου συναντά έναν ασβεστόχτιστο ισχυρό τετράγωνο πύργο. Επίσης, στην κορυφή του νοτιοανατολικού αρχαίου πύργου είναι ορατά τα λείψανα ενός μικρού ασβεστόχτιστου τετράγωνου κτηρίου (διαστάσεων 4x4 μ.) με δεκαέξι τετράγωνους πεσσούς και τοξωτά ανοίγματα (ρωμαϊκών ή μεταγενέστερων χρόνων;)¹, αδιάγνωστης λειτουργίας.

Η Φανοτή, που θα είχε διατηρήσει τ' όνομά της και κατά τη ρωμαϊκή εποχή, θα ήταν ο σημαντικότερος οικισμός (vicus) της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής, αν κρίνουμε από την προνομιακή της θέση. Συγκεκριμένα ο οικισμός βρισκόταν πάνω στον διεθνή ρωμαϊκό δρόμο Βουθρωτού-Φωτικής-Νικόπολης και η αγροτική της περιοχή περιλάμβανε όλο τον εύφορο κάμπο που περικλείεται μέσα στην καμπύλη του Καλαμά, από τη δεξιά όχθη του ως τα υψώματα όπου είναι χτισμένα τα σημ. χωριά Πηγαδούλια, Παλαιοχώρι και Κυπάρισσος ή κι ακόμη βορειότερα ως τα σημ. χωριά Αετός και Παλιοκλήσι.

Λόγω της σπουδαιότητάς του ο οικισμός αυτός θα πρέπει να είχε προσελκύσει ρωμαίους αποίκους της Φωτικής, που θα είχαν διάφορες αγροικίες (villae rusticae) στον εύφορο κάμπο που αναφέραμε παραπάνω.

8. Ο ρωμαϊκός σταθμός (mansio) AD DIONAM

Λείψανα ρωμαϊκού οικισμού έχουν εντοπιστεί στο ύψωμα 59 (του Επιτελικού χάρτη), πλάι στο σημερινό φράγμα του Καλαμά, σε απόσταση μόλις ενάμιση χιλιομέτρου δυτικά από τα ερείπια της αρχαίας Τιτάνης (Γκούμανης). Στο ύψωμα αυτό βρίσκει κανείς πολλές κεραμίδες στέγης, αγνύθες και "πώματα" πυξίδων² ενώ πλάι στο ύψωμα είχαν αποκαλυφτεί αρχαίοι (ρωμαϊκοί) τάφοι³.

1. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 206-207.

2. Βλ. Hammond, *Epirus*, 86. Δάκαρη, *ό.π.*, 205.

3. Πέτσα, *ΑΔ* 16(1960)207.

Με βάση τις χιλιομετρικές αποστάσεις, η θέση ταυτίζεται με τον αναφερόμενο από τα ρωμαϊκά οδοιπορικά σταθμό (mansio) Ad Dianam, που διορθώνεται όμως σε Ad Dionam¹. Η διόρθωση της ονομασίας του βασίστηκε στην ανεύρεση μιας ελληνιστικής κεραμίδας με την έντυπη επιγραφή: [Δ]ιώνας. Έτσι, υποστηρίχτηκε ότι το ιερό που θα υπήρχε εδώ κι από το οποίο πήρε το όνομά του ο ρωμαϊκός σταθμός δεν ανήκε στη θεά Diana αλλά στην Diona² που συσχετιζόταν από τους Ηπειρώτες με την Ήρα.

Ο οικισμός βρισκόταν πάνω σ' ένα σπουδαίο σταυροδρόμι ρωμαϊκών δρόμων και έλεγχε τη διάβαση του ποταμού Καλαμά από μια ρωμαϊκή γέφυρα που υπολείμματά της σώζονται κοντά στο ύψωμα 59³. Οι κάτοικοι του οικισμού θα εκμεταλλεύονταν για γεωργικές καλλιέργειες τον εύφορο κάμπο που εκτείνεται από τη δεξιά όχθη του Καλαμά ως τα υψώματα όπου είναι χτισμένα τα σημ. χωριά Ασπροκλήσι και Σμέρτος· ενώ τα παρακείμενα βουνά ευνοούσαν την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας και ο ποταμός ήταν πλούσιος σε αλιεύματα.

9. Σαγιάδα (:)

Κάποιος ρωμαϊκός οικισμός θα υπήρχε στο σημ. χωριό Σαγιάδα, όπου βρίσκει κανείς πελεκημένες πέτρες από αρχαία ίσως κτήρια. Ο οικισμός θα πρέπει να ήταν χτισμένος στο δυτικό ύψωμα του χωριού, που φαίνεται πιο κατάλληλο για τη φιλοξενία αρχαίου οικισμού⁴.

Η υπόθεση αυτή, η οποία δεν μπορεί προς το παρόν να τεκμηριωθεί με αρχαιολογικά δεδομένα, βασίζεται στην εξαιρετική

1. Hammond, *Epirus*, 693. Πρβ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 205.- Αντίθετα άλλοι παλιότεροι ερευνητές, που δέχονταν σαν σωστή την ονομασία "Ad Dianam" του σταθμού, τον είχαν τοποθετήσει στο αστικό κέντρο της Φωτικής: Πρβ. Κ. Γερογιάννη, "Ο εν Ηπειρώ ρωμαϊκός σταθμός "Ad Dianam", *ΑΕ* 1924, *Αρχ. Χρονικά*, 195-198 [= *Wiss. Mitt. aus Bosnien und Herzegovina* 8(1901)204-207]. Städtmüller, *ό.π.*, 247-248.

2. Hammond, *ό.π.*, 693.

3. Δάκαρη, *ό.π.*, 205.

4. Ο Hammond, *ό.π.*, 93, αναφέρει πληροφορίες για την ύπαρξη μιας μεσαιωνικής ίσως θέσης στους λόφους της Σαγιάδας.

γεωγραφική θέση της Σαγιάδας. Συγκεκριμένα το χωριό βρίσκεται πολύ κοντά σ' ένα φυσικό όρμο, που αποτελούσε πραγματικό οικιστικό πόλο, καθώς περνούσε από αυτόν ο διεθνής θαλάσσιος δρόμος Απολλωνίας-Βουθρωτού-Νικόπολης (βλ. πιο πάνω, σ. 47). Επίσης ελέγχει την έξοδο της φυσικής ορεινής διάβασης, μέσω της οποίας περνάει ο δρόμος που οδηγεί από το Butrinto (Βουθρωτό) και τη Κονίσπολη στη Σαγιάδα και στην κάτω κοιλάδα του Καλαμά. Τέλος, η γύρω περιοχή ήταν πρόσφορη για ποικίλες οικονομικές δραστηριότητες: η θάλασσα για εμπόριο και αλιεία, τα πλούσια βοσκοτόπια για κτηνοτροφία και ο κάμπος, που εκτείνεται νότια και ανατολικά, για γεωργικές καλλιέργειες.

10. Ασπροκλήσι - Σμέρτος

Ίχνη αρχαίου οικισμού (των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων) έχουν επισημανθεί σ' ένα ασβεστολιθικό λόφο, που ξεπροβάλλει καταμεσής του κάμπου, ανάμεσα στη σημ. Σαγιάδα και το Μακρονόρος και σε απόσταση μόλις 800 μ. δυτικά από τη δεξιά όχθη του Καλαμά και 2-3 χλμ. από τα σημ. χωριά Ασπροκλήσι και Σμέρτος. Ο οικισμός ήταν χτισμένος σ' ένα αντέρεισμα της ανατολικής πλαγιάς του λόφου, πλάι από το οποίο περνάει ένα ρέμα, που χύνεται λίγο πιο κάτω στον Καλαμά, καθώς και ο κοινοτικός δρόμος Σαγιάδας-Κεστρίνης.

Στο αντέρεισμα αυτό, γνωστό με τ' όνομα "Γράβες" υπάρχουν διάσπαρτες πολλές πελεκημένες πέτρες από αρχαία χτίσματα, πέτρινα θεμέλια, θραύσματα από ελληνιστικές και ρωμαϊκές κεραμίδες στέγης, καθώς και κόκκινα όστρακα ρωμαϊκών αγγείων. Λίγα μόνο μέτρα νοτιότερα από το αντέρεισμα είναι ορατά στην πλαγιά του λόφου ίχνη λατόμευσης σε ύψος πολλών μέτρων από το έδαφος· πρόκειται για ένα κάθετο αρχαίο λατομείο, από το οποίο πήρε προφανώς τ' όνομά της και η θέση: "Γράβες" = "Γκράβες" από τη λατινική λέξη *granita* = χάραγμα, λάξευμα.

Οι κάτοικοι του οικισμού αυτού θα ασχολούνταν κυρίως με γεωργικές καλλιέργειες και με την αλιεία στον κοντινό ποταμό Καλαμά και στη θάλασσα που δεν απείχε πολύ από τον οικισμό.

Εξάλλου ο ίδιος ο λόφος προσφερόταν για την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας.

11. Κεστρίνη (Τσιφλίκι)

Λείψανα αρχαίου οικισμού, με συνεχή ζωή από την κλασική ως την αυτοκρατορική εποχή, έχουν επισημανθεί σ' ένα ασβεστολιθικό αντέρεισμα του Μακρονόρους, γνωστό με την ονομασία "Μασκλινίτσα". Το αντέρεισμα αυτό, που προβάλλει από την ανατολική πλαγιά του Μακρονόρους, βρίσκεται σε απόσταση ενάμιση περίπου χιλιομέτρου βόρεια από το σημ. χωριό Κεστρίνη (Τσιφλίκι), πλάι στο ίδιο ρέμα που περνάει κι από το χωριό αυτό και πολύ κοντά στο ξωκλήσι του Αγ. Νικολάου, που είναι χτισμένο σ' ένα γειτονικό αντέρεισμα.

Στη "Μασκλινίτσα" βρίσκει κανείς πολυάριθμα κομμάτια από κεραμίδες στέγης των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, ενώ στα ριζά του αντερείσματος είχε αποκαλυφτεί παλιότερα αρχαίο νεκροταφείο με κιβωτιόσχημους τάφους της κλασικής και ελληνιστικής εποχής, καθώς και με κεραμοσκεπείς τάφους των ρωμαϊκών χρόνων¹. Στην πλαγιά του βουνού, ανάμεσα στα αντερείσματα της "Μασκλινίτσας" και του Αγ. Νικολάου, είναι εμφανή τα ίχνη αρχαίου λατομείου: λαξεύματα στο ασβεστολιθικό πέτρωμα και πολλοί εξορυγμένοι δόμοι, σε διαστάσεις επιτύμβιων στηλών ή αναγλύφων, που κείτονται *in situ*.

Όσο μπορεί να κρίνει κανείς από τη φυσική διαμόρφωση του εδάφους, η αρχαία αυτή εγκατάσταση στην πλαγιά του βουνού θα είχε πρώτα απ' όλα κτηνοτροφικό χαρακτήρα. Δεν έλειπαν όμως από την περιοχή και τα πεδινά εδάφη που προσφέρονταν για γεωργικές καλλιέργειες, ενώ ο Καλαμάς, που κυλούσε τα νερά του σε μικρή απόσταση, διέθετε άφθονα αλιεύματα.

12. ΤΟΡΩΝΗ (σημ. Λυγιά)

Η Τορώνη, παλιά κερκυραϊκή αποικία, που ταυτίζεται με τα

1. Δάκαρη, Θεσπρωτία, 204.

αρχαία ερείπια στη χερσόνησο της Λυγιάς (ή Λυγαριάς)¹, είχε επιβιώσει ως την αυτοκρατορική εποχή, υποβαθμισμένη βέβαια σε *vicus* της ρωμαϊκής αποικίας Φωτικής· αυτό μαρτυρούν τόσο τα αρχαιολογικά δεδομένα όσο και η μνεία της Τορώνης από τον Πτολεμαίο (III, 14, 5).

Η πόλη των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων ήταν χτισμένη στα τρία ασβεστολιθικά υψώματα της χερσονήσου, που συνδέονται μεταξύ τους με αυχένες· σε αυτά διατηρούνται λείψανα ισάριθμων αρχαίων κάστρων (Λυγιά Α, Β, Γ) και βρίσκονται άφθονα επιφανειακά αρχαιολογικά ευρήματα². Στο κύριο (κεντρικό) ύψωμα της Λυγιάς, όπου το ξωκλήσι του Προφήτη Ηλία, σώζονται τα λείψανα ενός ρωμαϊκού ασβεστόχτιστου τείχους³ και γύρω από αυτό πολλά κομμάτια από ρωμαϊκές κεραμίδες στέγης. Το τείχος αυτό, που ήταν εγκάρσιο και βρισκόταν στην ανατολική πλευρά, έφραζε το πέρασμα από το ανατολικό στο κεντρικό ύψωμα της Λυγιάς. Αυτό μαρτυρεί τη δημογραφική και οικιστική συρρίκνωση της Τορώνης κατά τη ρωμαϊκή εποχή και τον περιορισμό της στο κεντρικό (και δυτικό;) ύψωμα της χερσονήσου.

Η Τορώνη όφειλε αναμφίβολα την επιβίωσή της ως το τέλος της ρωμαϊκής αρχαιότητας στην πολύ επίκαιρη θέση της, καθώς βρισκόταν πάνω στον θαλάσσιο διεθνή δρόμο Απολλωνίας-Βουθρωτού-Νικόπολης και ασκούσε έλεγχο στον όρμο του Βάλτου. Η οικονομία της βασιζόταν κυρίως στο εμπόριο και την αλιεία.

Γ. ΠΕΡΙΟΧΗ ΦΙΛΙΑΤΩΝ-ΤΣΑΜΑΝΤΑ

13. Φιλιάτες

Η ανεύρεση ενός αργυρού νομίσματος του Αυγούστου στους

1. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 105-108. Αντίθετα ο Hammond, *Epirus*, 80 και 688, ταυτίζει την Τορώνη με τα ερείπια στη σημ. Φασκομηλιά, κοντά στον μυχό του όρμου Πλαταριάς.

2. Για λεπτομέρειες βλ. Δάκαρη, *ό.π.*, 105-108, 147.

3. Δάκαρη, *ό.π.*, 106.

Φιλιάτες¹ θέτει το πρόβλημα αν στα υψώματα, όπου είναι χτισμένη η σημερινή κωμόπολη, υπήρχε ρωμαϊκός οικισμός (vicus). Παρά την έλλειψη άλλων μαρτυριών, όλες οι ενδείξεις οδηγούν στην υπόθεση για την ύπαρξη εδώ ρωμαϊκού οικισμού.

Την κυριότερη ένδειξη προσφέρει η σπουδαία στρατηγική θέση των Φιλιατών, από την οποία μπορούσε κανείς να ασκεί έλεγχο στο ρωμαϊκό δρόμο που από το σημ. αλβανικό έδαφος οδηγούσε, μέσω Καμίτσανης, στη Θεσπρωτία και συγκεκριμένα στην κοιλάδα του Καλαμά. Άλλη σοβαρή επίσης ένδειξη προσφέρει η μορφολογία του εδάφους: συγκεκριμένα τα υψώματα των Φιλιατών δεσπόζουν σ' ένα εύφορο κάμφο, που εκτείνεται νότια και αρδεύεται από τον Καλπακιώτικο ποταμό, από τη συμβολή του με το ρέμα Δάφνης ως τη συμβολή του στον Καλαμά. Ο κάμπος αυτός είχε αποτελέσει παλιότερα τον πιο ευνοϊκό παράγοντα για την ανάπτυξη και ακμή της αρχαίας πόλης *Τιτάνης*- *Gitana* (Γκούμανης), που βρισκόταν στη συμβολή του Καλπακιώτικου ποταμού με τον Καλαμά, σε απόσταση δέκα μιλίων (ρωμαϊκών) από τη θάλασσα². Εξάλλου δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η κωμόπολη των Φιλιατών αναπτύχθηκε στην ίδια αυτή περιοχή όπου προϋπήρχε κατά την αρχαιότητα η Τιτάνη· το φαινόμενο της διαδοχής ενός αρχαίου αστικού κέντρου από κάποιο άλλο μεταγενέστερο είναι συνηθισμένο σε προνομιακές περιοχές (πρβ. την Παραμυθιά που ήταν η διάδοχος πόλη της Φωτικής).

Με βάση το παραπάνω μάλιστα σκεπτικό, δεν θα ήταν απίθανη η υπόθεση ότι ο ρωμαϊκός οικισμός στη θέση των Φιλιατών θα είχε κληρονομήσει και το όνομα της κοντινής αρχαίας πόλης *Τιτάνης* (*Gitana*), όπως συνήθως γινόταν σε τέτοιες περιπτώσεις.

14. "Κασνέτσι" Μύλων

Ερείπια κάστρου των υστερορωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων σώζονται στην κορυφή ενός ψηλού και απόκρημνου κωνικού λόφου, γνωστού με τις ονομασίες "Κασνέτσι", "Καλιάς" ή "Καστρί". Ο λόφος βρίσκεται βόρεια από το παλιοχώρι Μύλοι και τον ομώνυμο

1. Hammond, *Epirus*, 720.

2. Liv. XLII, 38, 1: *Marcus et Atilius ad Gitana Epiri oppidum, decem millia a mari escenderent...*

κάμπο (των Μύλων) και υψώνεται ακριβώς στη δεξιά παρειά του σημ. δρόμου Φιλιατών-Σαγιάδας, σε απόσταση ενάμιση περίπου χιλιομέτρου πριν από το χωριό Σμέρτος. Από τα δυτικά ριζά του λόφου περνάει ένας παραπόταμος του Καλαμά, που πηγάζει από τις βουνοπλαγιές όπου τα σημ. χωριά Κώντσικας και Πλαίσιο και διαρρέει νοτιότερα τον κάμπο των "Μύλων". Η ρεματιά του ποταμιού αυτού σχηματίζει μια φυσική διάβαση από τα παραπάνω χωριά στο εσωτερικό της Θεσπρωτίας.

Το κάστρο είναι ασβεστόχτιστο και το τείχος του (πάχους δυο μέτρων) χτισμένο με μικρά και μεγάλα λιθάρια, στέφει την επίπεδη κορυφή του λόφου, έκτασης μισού εκταρίου. Η αμυντικότητα του τείχους ενισχύεται με την παρουσία επτά ορθογώνιων πύργων· έχει μια κύρια πύλη στην ανατολική πλευρά και δυο άλλες δευτερεύουσες πύλες στη βόρεια και δυτική πλευρά. Στο εσωτερικό του κάστρου σώζεται ασβεστόχτιστη καμαροσκέπαστη δεξαμενή νερού και βρίσκει κανείς κομμάτια από ρωμαϊκούς οπτόπλινθους τοιχοδομίας, καθώς και όστρακα ρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων¹.

Το κάστρο, που δεσπόζει στο μικρό κάμπο των "Μύλων", βρισκόταν σε πολύ στρατηγική θέση, καθώς έλεγχε την έξοδο της παραπάνω φυσικής διάβασης, από την οποία διερχόταν ο διεθνής ρωμαϊκός δρόμος Απολλωνίας-Βουθρωτού-Φωτικής-Νικόπολης. Η έκτασή του (μισό εκτάριο) δείχνει ότι το κάστρο δεν φιλοξενούσε μια ολιγάριθμη προσωρινή φρουρά αλλά έναν αριθμό από 150 άτομα, δηλ. μια μόνιμη φρουρά αντρών με τις οικογένειές τους. Τα γύρω βουνά, με τα βοσκοτόπια τους που ευνοούσαν την κτηνοτροφία, και ο εύφορος κάμπος των "Μύλων" συνηγορούν στην άποψη αυτή σχετικά με τον αριθμό των κατοίκων του κάστρου.

15. Πλαίσιο (Πλησιβίτσα)

Ένα άλλο κάστρο των υστερορωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων, αντίστοιχο μ' εκείνο του "Κασνεσιού", θα πρέπει να υπήρχε στην κορυφή του κωνικού λόφου, όπου είναι χτισμένο το σημερινό χωριό Πλαίσιο (Πλησιβίτσα). Η υπόθεση αυτή βασίζεται στην αναγνώριση μερικών ασβεστόχτιστων ρωμαϊκών τοίχων ανάμεσα

1. Βλ. Δάκαρη, Θεσπρωτία, 205.

στα βυζαντινά (μεσαιωνικά) ερείπια¹, πάνω στα οποία είχε χτιστεί στα νεότερα χρόνια το χωριό Πλησιβίτσα (σημ. Πλαίσιο).

Εξάλλου την ύπαρξη εδώ ρωμαϊκού κάστρου δικαιολογούν και οι βασικές αρχές της ρωμαϊκής αμυντικής στρατηγικής, σύμφωνα με τις οποίες κρινόταν πάντα επιβεβλημένη η φύλαξη της εισόδου και εξόδου μιας φυσικής ορεινής διάβασης. Έτσι, στην περίπτωση της εδώ φυσικής διάβασης, αφού υπήρχε κάστρο στο "Κασνέτσι" που έλεγχε την έξοδό της, ήταν φυσικό να αναζητήσει κανείς κάποιο αντίστοιχο κάστρο, στη θέση του σημ. Πλαισίου, για τον έλεγχο της εισόδου της ίδιας διάβασης.

16. Βαβούρι - Λια

Λείψανα αρχαίου τειχισμένου οικισμού έχουν εντοπιστεί σ' ένα αντέρεισμα της Μουργκάνας, γνωστό με τ' όνομα "Καστρί" (ή "Κάστρο"), που βρίσκεται ανάμεσα στα σημ. χωριά Βαβούρι και Λια². Η κορυφή του αντερείσματος είναι απρόσιτη από τις τρεις πλευρές της, γιατί οι βραχώδεις πλαγιές είναι πολύ απότομες. Η πρόσβαση ήταν δυνατή μόνο από τη βόρεια πλευρά, όπου ένας αυχένας συνδέει το αντέρεισμα με την κύρια ράχη της Μουργκάνας· γι' αυτό και η πλευρά αυτή με την κύρια πύλη προστατευόταν, όπως δείχνουν τα σωζόμενα ερείπια, από ένα ισχυρό τείχος ενισχυμένο με τρεις πύργους. Στο εσωτερικό του περιβόλου διακρίνονται πέτρινα θεμέλια αρχαίων κτηρίων και λαξεύματα στους βράχους για την έδραση κάποιου οικοδομήματος· εδώ βρέθηκε κι ένα αργυρό νόμισμα της Θάσου που χρονολογείται μετά το 146 π.Χ.³

Η ανεύρεση του παραπάνω νομίσματος μαρτυρεί την επιβίωση ή αναβίωση του οικισμού αυτού και μετά την καταστροφή της Ηπείρου από τους Ρωμαίους (167 π.Χ.). Εφόσον όμως ο οικισμός είχε επιβιώσει κατά τη δημοκρατική περίοδο, είναι λογικό να υποθέσει κανείς ότι επέζησε και μετά την ίδρυση της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής, η οποία σήμανε την οικιστική οργάνωση της Θεσπρωτικής υπαίθρου από τους Ρωμαίους. Στο συμπέρασμα αυτό

1. Τα μεσαιωνικά ερείπια αναφέρονται μονολεκτικά από τον Hammond, *Epirus*, 86, 693 και τον Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 206.

2. Βλ. Δάκαρη, *ό.π.*, 159.

3. Δάκαρη, *ό.π.*, 159.

οδηγεί εξάλλου και η στρατηγική θέση του οικισμού, καθώς βρισκόταν πάνω σ' ένα ρωμαϊκό δρόμο που οδηγούσε από το Βουθρωτό στη Μολοσσία μέσω της Θεσπρωτίας (βλ. πιο πάνω, σ. 52).

17. Γαρδίκι - Κεφαλοχώρι

Η θέση αρχαίου τειχισμένου οικισμού έχει επισημανθεί σ' ένα λόφο, που βρίσκεται ανάμεσα στα σημ. χωριά Γαρδίκι (Αγ. Γεώργιος Φιλιατών) και Κεφαλοχώρι (Γλούστα) κοντά στο δέλτα της συμβολής του Λαγκαβίτσα με το ρέμα της Τσουρίτσας. Ο λόφος είναι πιο ευπρόσιτος από τη βόρεια πλευρά του, απ' όπου συνδέεται με τα υψώματα της σημ. Λίστας.

Στην επίπεδη κορυφή του λόφου αυτού διατηρούνται τα ερείπια ενός ισοδομικού αρχαίου τείχους, ενισχυμένου στη βόρεια βατή πλευρά με δυο ορθογώνιους πύργους, που περικλείει μια έκταση ενάμιση περίπου εκτάριου. Στο εσωτερικό του περιβόλου διακρίνονται θεμέλια κτηρίων και υπάρχει αφθονία από άβαφα κόκκινα όστρακα και κεραμίδες στέγης ελληνιστικών χρόνων¹. Στη νότια πλευρά του τείχους είναι ορατοί λιθοσωροί από μεταγενέστερο ασβεστόχτιστο πύργο. Βορειότερα από το λόφο, σε απόσταση μισού χιλιομέτρου, υπάρχει νεροπηγή, απ' όπου θα υδρευόταν ο οικισμός, όπως μαρτυρούν οι πήλινοι αγωγοί αρχαίου υδραγωγείου που βρέθηκαν κοντά στο Κεφαλοχώρι².

Ο ασβεστόχτιστος πύργος, που είναι πιθανώς υστερορωμαϊκός, προσφέρει τη μαρτυρία για την επιβίωση του αρχαίου οικισμού κατά την αυτοκρατορική εποχή. Την επιβίωσή του εξάλλου φαίνεται πως την είχε υπαγορεύσει και η επίκαιρη θέση του· βρισκόταν πάνω στο ρωμαϊκό δρόμο που ερχόταν από το Βουθρωτό μέσω Βαβουρίου - Λίστας και οδηγούσε στη Μολοσσία μέσω Βροσίνας.

Αν κρίνει κανείς από τη μορφολογία του εδάφους, οι κάτοικοί του θα ασχολούνταν κυρίως με την κτηνοτροφία και το κυνήγι στο παρακείμενο βουνό της Μουργκάνας. Όσον αφορά τον αριθμό των κατοίκων, κρίνοντας από την έκταση του ενάμιση εκτάριου που

1. Βλ. Hammond, *Epirus*, 92. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 158.

2. Δάκαρη, *ό.π.*, 158 και 206.

περικλείεται από το τείχος, θα μπορούσε κανείς να τους υπολογίσει γύρω στους πεντακόσιους.

18. Κεραμίτσα (;)

Η θέση μικρής αρχαίας κώμης έχει επισημανθεί σε μια χαμηλή ασβεστολιθική ράχη, γνωστή με τις ονομασίες "Βίγλα" και "Παλιόκαστρο", που βρίσκεται νότια από το σημ. χωριό Κεραμίτσα, πάνω στον κοινοτικό δρόμο προς Μαλούνι. Στη ράχη, που είναι διάσπαρτη από κομμάτια αρχαίων κεραμίδων στέγης, διατηρούνται ερείπια μικρής αρχαίας (ελληνιστικής) ακρόπολης και θεμέλια κτηρίων¹.

Παρά την έλλειψη σχετικών μαρτυριών, η προσωπική μας εκτίμηση είναι ότι η κώμη επιβίωσε και κατά την αυτοκρατορική εποχή ως vicus της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής. Η εκτίμησή μας αυτή βασίζεται σε ενδείξεις που προσφέρει η γεωγραφική της θέση. Συγκεκριμένα η κώμη βρισκόταν πάνω σ' ένα σημαντικό παρακλάδι του διεθνούς ρωμαϊκού δρόμου Απολλωνίας-Βουθρωτού-Φωτικής-Νικόπολης (βλ. πιο πάνω, σ. 53) και έλεγχε τις φυσικές διαβάσεις που οδηγούσαν από την περιοχή των Φιλιατών στη σημ. Βροσίνα κι από κει στην αρχαία Μολοσσία. Η κώμη ήταν χτισμένη σε μια ράχη που υψώνεται πλάι στις πηγές του ρέματος Δάφνης (ή Τρύφωνα), όπου σχηματίζεται κι ένας μικρός αλλά εύφορος κάμπος· είναι δύσκολο να πιστέψει κανείς ότι ο κάμπος αυτός έμεινε αναξιοποίητος κατά την αυτοκρατορική εποχή, αφού οι πεδινές εκτάσεις ήταν πολύ περιορισμένες στην ορεινή Θεσπρωτία και επομένως περιζήτητες για εκμετάλλευση από τους κατοίκους της. Εξάλλου, τα γύρω βουνά και τα υψώματα, με τα πλούσια δάση και βοσκοτόπια, προσφέρονταν, σε όλες τις περιόδους της ιστορίας, για κτηνοτροφία, κινήγι και υλοτομία.

19. Ριζό (Αράχωβα) (;)

Τα ερείπια μιας άλλης μικρής κώμης με ακρόπολη διατηρούνται σε απόκρημνη ράχη κοντά στο σημ. χωριό Ριζό

1. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 157-158.

(Αράχωβα)¹, στην κοιλάδα του ρέματος της Δάφνης (ή Τρύφωνα). Η κώμη αυτή φαίνεται πως είχε επίσης επιβιώσει κατά την αυτοκρατορική εποχή, όπως συμπεραίνεται από τη γεωγραφική της θέση. Συγκεκριμένα έλεγχε τη φυσική διάβαση προς την προηγούμενη αρχαία κώμη της Κεραμίτσας· επιπλέον υπάρχει κοντά της ένας μικρός εύφορος κάμπος με πολλά νερά, που η γεωργική του εκμετάλλευση θα πρέπει να ήταν διαχρονική, λόγω της έλλειψης πεδινών εκτάσεων στην ορεινή Θεσπρωτία.

Δ. ΠΕΡΙΟΧΗ ΗΓΟΥΜΕΝΙΤΣΑΣ- ΜΑΖΑΡΑΚΙΑΣ- ΠΛΑΤΑΡΙΑΣ

20. Ηγουμενίτσα

Σύμφωνα με τη σαφή μαρτυρία του Θουκυδίδη (I, 50, 3), το αρχαίο λιμάνι των Συβότων, που ταυτίζεται με τον όρμο της σημ. Ηγουμενίτσας (βλ. πιο πάνω, σ. 36), ήταν στα χρόνια του έρημο. Το ίδιο θα συνέβαινε και κατά την ελληνιστική εποχή, όπως δείχνει η απουσία σχετικών μαρτυριών, που αποτελεί ένα *argumentum ex silentio*. Αντίθετα, υπάρχουν αρχαιολογικά δεδομένα που μαρτυρούν την ακμή δυο ρωμαϊκών παραλιακών οικισμών στον μυχό του λιμανιού· ο ένας απ' αυτούς βρισκόταν στο σημ. Λαδοχώρι (βλ. πιο κάτω, σ. 95) και ο άλλος στη σημ. Ηγουμενίτσα.

Η ύπαρξη ρωμαϊκού οικισμού στη θέση της Ηγουμενίτσας βεβαιώνεται από την αποκάλυψη τάφων των υστερορωμαϊκών χρόνων με κτερίσματα στους δυτικούς πρόποδες του υψώματος, όπου το σημερινό Διοικητήριο, και στη θέση του σημ. Ξενοδοχείου "Ξενία"². Επίσης, από τμήματα ασβεστόχτιστου τείχους συμπεραίνεται ότι το τουρκικό κάστρο, όπου σήμερα το Διοικητήριο, είχε χτιστεί στα ερείπια ρωμαϊκού³. Αυτό σημαίνει ότι ο εδώ οικισμός προστατευόταν από ακρόπολη που ήταν χτισμένη στο ύψωμα του σημ. Διοικητηρίου.

Ο ρωμαϊκός αυτός vicus της αποικίας Φωτικής βρισκόταν σε πολύ στρατηγική θέση, καθώς έλεγχε τόσο τον διεθνή θαλάσσιο δρόμο (βλ. πιο πάνω, σ. 47), χάρη στο λιμάνι της, όσο και το δυτικό σκέλος

1. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 157.

2. Βλ. Δάκαρη, *ό.π.*, 204.

3. Δάκαρη, *ό.π.*, 204.

του διεθνούς χερσαίου δρόμου (βλ. πιο πάνω, σ. 50)· θεωρείται μάλιστα πιθανό ότι ο vicus αυτός χρησίμευσε ως επίνειο της μεσογειακής αποικίας Φωτικής¹. Οι κάτοικοί του ασχολούνταν κυρίως με το εμπόριο και την αλιεία. Επιπλέον τα παρακείμενα βουνά και πεδινά εδάφη - έστω και περιορισμένης έκτασης- προσφέρονταν αντίστοιχα για κτηνοτροφία και γεωργικές καλλιέργειες (κυρίως ελαιοκαλλιέργεια).

21. Λαδοχώρι (Λέδεζα)

Η ύπαρξη ρωμαϊκής εγκατάστασης στο σημ. Λαδοχώρι μαρτυρείται από την αποκάλυψη ενός ρωμαϊκού οικογενειακού ταφικού θαλάμου, που περιείχε τέσσερες μαρμάρινες σαρκοφάγους (2ου-3ου μ.Χ. αι.)², από τις οποίες η μια φέρει και επιτύμβια επιγραφή στο κάλυμμά της (βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 22). Θα μπορούσε κανείς να κατατάξει την εδώ ρωμαϊκή εγκατάσταση στη μικρότερη οικιστική βαθμίδα της αγροικίας (villa rustica), κρίνοντας από το γεγονός ότι το Λαδοχώρι είναι σήμερα σχεδόν ενωμένο με την πόλη της Ηγουμενίτσας. Στην πραγματικότητα όμως η απόσταση μεταξύ παλιού Λαδοχωρίου και υψώματος του Διοικητηρίου (Ηγουμενίτσας) προσεγγίζει τα τρία περίπου χιλιόμετρα· πρόκειται δηλαδή για μια απόσταση ικανή για να δικαιολογήσει την ύπαρξη εδώ ενός άλλου μικρότερου ρωμαϊκού οικισμού. Ο οικισμός αυτός θα βρισκόταν πάνω στο μικρό ασβεστολιθικό αντέρεισμα του βουνού Ζούμπρι, το οποίο υψώνεται βορειοανατολικά από το σημ. Λαδοχώρι, πλάι σ' ένα ρέμα που διασχίζει και το χωριό.

Οι κάτοικοί του θα ασχολούνταν με την αλιεία και την κτηνοτροφία, ενώ θα εκμεταλλεύονταν κι ένα μέρος του κάμπου που εκτείνεται μεταξύ Λαδοχωρίου, Ηγουμενίτσας και Γραικοχωρίου. Η ιδιαίτερη πάλι ανάπτυξη της ελαιοκαλλιέργειας στα νεότερα χρόνια, που μαρτυρείται κι από την ονομασία Λαδοχώρι, ήταν ενδεχομένως διαχρονική και μπορούσε να αναχθεί ως την αυτοκρατορική ακόμη εποχή, κατά την οποία κατοικήθηκε ο όρμος της Ηγουμενίτσας.

1. Πρβ. τη Νεάπολη (σημ. Καβάλα) που ήταν επίνειο της μεσογειακής ρωμαϊκής αποικίας των Φιλίππων: Σαμάρη, *Ιστορική γεωγραφία της Ανατολικής Μακεδονίας κατά την αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 1976, 151.

2. ΑΔ 30(1975), Χρονικά, Β', 211-213.

22. Κρυόβρυση (Πέστιανη) (;)

Στην κεντρική εκκλησία της Κρυόβρυσης (Πέστιανης) υπήρχε από παλιά εντοιχισμένη λατινική επιγραφή (βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 21α). Κανένας από τους χωρικούς δεν θυμάται τον τόπο προέλευσής της· κρίνοντας όμως από άλλες περιπτώσεις, νομίζουμε ότι η επιγραφή θα είχε βρεθεί είτε μέσα στο χωριό είτε σε κάποια γειτονική τοποθεσία. Συνεπώς η ανεύρεσή της μας επιτρέπει να υποθέσουμε την ύπαρξη εδώ κάποιου ρωμαϊκού ορεινού οικισμού.

Η υπόθεση αυτή ενισχύεται κι από την επίκαιρη θέση της Κρυόβρυσης, καθώς βρισκόταν πάνω στον διεθνή ρωμαϊκό δρόμο που οδηγούσε από το Βουθρωτό στη Φωτική και τη Νικόπολη (βλ. πιο πάνω, σ. 50). Αν κρίνει κανείς από τη μορφολογία του εδάφους, ο ορεινός αυτός οικισμός θα είχε καθαρά κτηνοτροφικό χαρακτήρα, αφού τα γύρω βουνά διέθεταν πλούσια βοσκοτόπια.

23. Βασιλικός (Μακροχώρα) - Νουνεσάτι

Τα ερείπια αρχαίας κώμης με ακρόπολη, η οποία επιβίωσε και κατά τη ρωμαϊκή εποχή, σώζονται σε μια ασβεστολιθική ράχη που δεσπόζει στην περιοχή μεταξύ του εγκαταλειμμένου σήμερα χωριού Νουνεσάτι και του σημ. Βασιλικού (Μακροχώρας). Στην πλαγιά της ράχης αυτής (θέση "Τσαρκιές") διατηρούνται πολλοί αναλημματικοί τοίχοι σε διαζώματα για τη συγκράτηση των επάλληλων ανδρών, στα οποία υπάρχουν θεμέλια κτηρίων και διάσπαρτες αρχαίες κεραμίδες στέγης¹. Ως ακρόπολη της κώμης αυτής θα χρησίμευε πιθανώς το μικρό αρχαίο φρούριο (διαστάσεων : 33 x 16 μ.), που ερείπιά του διατηρούνται στην ψηλή περίοπτη κορυφή "Μάλι Κλιάδι", η οποία υψώνεται ανατολικά από το Νουνεσάτι· από το φρούριο έχει κανείς οπτικό έλεγχο σε απόσταση πολλών χιλιομέτρων.

Η επιβίωση της μικρής αυτής κώμης κατά την αυτοκρατορική εποχή μαρτυρείται από την ανεύρεση δυο επιγραφών (2ου-3ου μ.Χ.) (βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 20, 21), οι οποίες ως τα τελευταία ακόμη χρόνια ήταν εντοιχισμένες στη βρύση του χωριού Νουνεσάτι και πρόσφατα μεταφέρθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κέρκυρας.

1. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 143-144 και 202.

Η κώμη βρισκόταν πάνω στον διεθνή ρωμαϊκό δρόμο Βουθρωτού-Φωτικής- Νικόπολης, πράγμα που εξηγεί και την επιβίωσή της μετά την ίδρυση της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής. Αν κρίνει κανείς από τη γύρω ορεινή περιοχή της, η κώμη αυτή θα είχε καθαρά κτηνοτροφικό χαρακτήρα.

24. Μαζαρακιά - Μεσοβούνι (Κουρτέσι)

Τα ερείπια μικρού αρχαίου περιτειχισμένου οικισμού έχουν εντοπιστεί σε μια ράχη, που υψώνεται, με κατεύθυνση από Β προς Ν, ανάμεσα στη σημ. Μαζαρακιά και στο Μεσοβούνι (Κουρτέσι). Ο οικισμός ήταν χτισμένος στο βόρειο μέρος της ράχης, στη θέση "Παλιόκαστρο", πάνω στο σημ. δρόμο Μαζαρακιάς - Μεσοβουνίου - Αμπελιάς. Η δυτική πλευρά του ήταν ατείχιστη λόγω της φυσικής οχύρωσής της, ενώ οι άλλες τρεις προστατεύονταν από τείχος (ξηρολιθιά), που σώζονται τα ερείπιά του¹. Μέσα στον περιτειχισμένο χώρο υπάρχουν διάσπαρτες κεραμίδες στέγης των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, που μαρτυρούν την επιβίωση του οικισμού κατά τη ρωμαϊκή εποχή. Στους βράχους υπάρχουν λαξευμένοι κιβωτιόσχημοι τάφοι, ενώ περίπου 500 μ. βορειότερα διατηρείται ένα πηγάδι με αρχαία λιθάρια, απ' όπου θα υδρευόταν ο οικισμός.

Η επιβίωση του οικισμού κατά τη ρωμαϊκή εποχή υπαγορεύτηκε κυρίως από τα στρατηγικά πλεονεκτήματα της θέσης του. Ο οικισμός βρισκόταν πάνω στον διεθνή χερσαίο ρωμαϊκό δρόμο (δυτικό σκέλος του) και στο σημείο μάλιστα εκείνο απ' όπου αποσπώταν ένα παρακλάδι που οδηγούσε στη Φωτική μέσω Μεσοβουνίου και Αμπελιάς. Η ακμή όμως του οικισμού στη διάρκεια τόσων αιώνων οφειλόταν και σε οικονομικούς επίσης λόγους. Συγκεκριμένα, ο μικρός αλλά εύφορος κάμπος της Μαζαρακιάς ήταν σε όλες τις εποχές πρόσφορος για γεωργική εκμετάλλευση, ενώ τα γύρω βουνά ευνοούσαν την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας. Με άλλα λόγια υπήρχαν στην περιοχή οικονομικοί πόροι επαρκείς για τους κατοίκους ενός μικρού οικισμού.

1. Βλ. Μουσελίμη, *Θεσπρωτία*, 59- 60. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 143.

25. Πολυνέρι (Κούτσι)

Ένα μικρό ρωμαϊκό κάστρο διατηρείται, σε αρκετά καλή κατάσταση, μέσα στον εκτεταμένο ερειπιώνα μιας αρχαίας (κλασικής και ελληνιστικής) περιτειχισμένης πολίχνης (με εμβαδό 5,5 εκτάρια). Η πολίχνη αυτή, που μέσα στον περίβολο του τείχους της έχει χτιστεί και το νεότερο χωριό Κούτσι (σημ. Πολυνέρι), ήταν χτισμένη σ' ένα ψηλό ασβεστολιθικό αντρείσμα της ανατολικής πλαγιάς του βουνού Βραχανάς (όρη Πάργας), το οποίο δεσπόζει σε όλη την πεδιάδα Πλαταριάς¹. Αν και η θέση της πολίχνης είναι από τη φύση οχυρή, με απόκρημνες και βραχώδεις τις δυο πλαγιές (βόρεια και νότια), φαίνεται όμως πως αυτή περιβαλλόταν από ισχυρό πολυγωνικό τείχος (πάχους 3-4 μ.), ενισχυμένο με ορθογώνιους πύργους· στη δυτική πλευρά της, που είναι και η πιο ευπρόσιτη, βρισκόταν η κύρια πύλη της². Η πολίχνη φαίνεται πως καταστράφηκε το 167 π.Χ. από τους Ρωμαίους και έκτοτε δεν ξανακατοικήθηκε.

Κατά τον 3ο μ.Χ. αιώνα όμως ιδρύθηκε στο βορειοδυτικό άκρο του ερειπιώνα και του αντρείσματος, απ' όπου η θέα προς την πεδιάδα είναι καλύτερη, ένα μικρό ρωμαϊκό κάστρο με τριγωνικό σχήμα και εμβαδό 0,12 εκτάρια. Το τείχος του (πάχους 1.80 μ.) είναι χτισμένο με αρχαίο οικοδομικό υλικό και μικρές πέτρες που συνδέονται με υδραυλικό κονίαμα. Στο ανατολικό άκρο του κάστρου (δηλ. στην κορυφή του τριγώνου) υπάρχει ένας διώροφος πύργος, που χρησίμευε και σαν παρατηρητήριο. Η πύλη, που προστατευόταν από έναν πύργο, βρίσκεται στη βορειοανατολική γωνία του κάστρου³. Στην κορυφή του αντρείσματος δεν υπάρχει πηγή νερού. Φαίνεται πως ο αρχαίος οικισμός και αργότερα το κάστρο υδρεύονταν από νεροπηγές που υπάρχουν στους πρόποδες του αντρείσματος και στην πλαγιά του Βραχανά.

Το κάστρο βρισκόταν σε σπουδαία στρατηγική θέση, καθώς έλεγχε τη φυσική διάβαση που εξασφάλιζε την επικοινωνία μεταξύ των πεδιάδων Πλαταριάς και Μαργαριτίου και γενικότερα την πρόσβαση από τη θάλασσα (όρμος Πλαταριάς) στη θεσπρωτική

1. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 100-102, 203.

2. Hammond, *Erigus*, 79. Δάκαρη, *ό.π.*, 101.

3. Δάκαρη, *ό.π.*, 203.

ενδοχώρα. Αν κρίνει κανείς από το μέγεθός του, στο κάστρο θα διέμενε μόνο μια μικρή φρουρά από 20 περίπου άντρες χωρίς τις οικογένειές τους.

26. Πεδιάδα Πλαταριάς: Φασκομηλιά (Νίστα) (;)

Παρά την έλλειψη σχετικών μαρτυριών, νομίζουμε ότι, κατά την αυτοκρατορική εποχή, θα υπήρχε στην πεδιάδα της Πλαταριάς, εκτός από το μικρό ρωμαϊκό κάστρο του Πολυνερίου, ένας τουλάχιστον ρωμαϊκός οικισμός. Η παρουσία πέντε οικισμών κατά την προρωμαϊκή εποχή (βλ. πιο κάτω), η ρωμαϊκή πρακτική στην οργάνωση της υπαίθρου (territorium) των ρωμαϊκών αποικιών, η συστηματική αξιοποίηση των φυσικών όρμων για τις θαλάσσιες επικοινωνίες από τους αρχαίους¹ και τέλος η μεγάλη έλλειψη πεδινών εδαφών στην ορεινή Θεσπρωτία δεν μας επιτρέπουν να πιστέψουμε ότι παρέμειναν ανεκμετάλλευτοι τόσο ο όρμος όσο και ο κάμπος της Πλαταριάς, που ήταν εφάμιλλοι αντίστοιχα με τον όρμο της Ηγουμενίτσας και τον κάμπο του Μαργαριτίου. Ακόμη και σήμερα ο κάμπος της Πλαταριάς είναι κατάφυτος από ελαιώνες.

Συνεπώς, χωρίς ν' αποκλείεται η ίδρυση κάποιου νέου (ex nihilo) ρωμαϊκού οικισμού στον κάμπο της Πλαταριάς, πιθανότερη φαίνεται η υπόθεση ότι, κατά την αυτοκρατορική εποχή, θα είχε επιβιώσει ή αναβιώσει ένας από τους πέντε αρχαίους οικισμούς που έχουν εντοπιστεί στα σημερινά χωριά Πολυνέρι, Αργυρότοπος, Σχορπιόνας και Φασκομηλιά².

Από αυτούς όμως οι δυο αρχαίοι οικισμοί του Πολυνερίου και του Αργυρότοπου αποκλείονται a priori. Κι αυτό, γιατί στη θέση του πρώτου οικισμού είχε χτιστεί, όπως είδαμε πιο πάνω, το ρωμαϊκό κάστρο· αυτό δείχνει ότι ο οικισμός συνέχισε να είναι εγκαταλειμμένος από το 167 π.Χ. Η μη επιβίωση (ή αναβίωση) του αρχαίου αυτού οικισμού σημαίνει στροφή του οικιστικού ενδιαφέροντος, κατά τη ρωμαϊκή εποχή, προς τον κάμπο και ιδιαίτερα προς τον όρμο της Πλαταριάς³. Επομένως, με βάση το

1. Πρβ. Σαμσάρη, "Η ρωμαϊκή αποικία της Κασσάνδρειας", 388.

2. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 100-102, 144-145.

3. Πρβ. την ίδρυση ρωμαϊκών οικισμών στην Ηγουμενίτσα και το Λαδοχώρι.

σκεπτικό αυτό, αποκλείεται και η αναβίωση του πολύ κοντινού οικισμού του Αργυρότοπου, καθώς κι εκείνου του Σκορπιόνα, που βρισκόταν σχετικά μακριά από τον όρμο Πλαταριάς.

Έτσι απομένουν για εξέταση οι δυο αρχαίοι οικισμοί της Βρύσης και της Φασκομηλιάς. Η ύπαρξη όμως αρχαίου οικισμού στη σημ. Βρύση θα μπορούσε να αμφισβητηθεί λόγω των λιγοστών αρχαιολογικών ευρημάτων· γι' αυτό όλες τις πιθανότητες για επιβίωση (ή αναβίωση) συγκεντρώνει ο αρχαίος οικισμός (με ακρόπολη) της Φασκομηλιάς, που η ακμή του, κατά την κλασική και ελληνιστική εποχή, μαρτυρείται από αρκετά αρχαιολογικά ευρήματα¹. Εξάλλου είναι ο μόνος από τους πέντε αρχαίους οικισμούς που βρισκόταν τόσο κοντά στον μυχό του όρμου Πλαταριάς· επιπλέον κατείχε μια θέση δοκιμασμένη κατά τις δυο προηγούμενες περιόδους (κλασική και ελληνιστική), απ' όπου οι κάτοικοί του μπορούσαν να ελέγχουν τον όρμο και παράλληλα να εκμεταλλεύονται τον εύφορο κάμπο της Πλαταριάς.

Ε. ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΑΡΓΑΡΙΤΙΟΥ - ΠΑΡΓΑΣ

27. Μαργαρίτι

Η ύπαρξη ρωμαϊκού οικισμού στους δυτικούς πρόποδες των δυο λόφων, όπου είναι χτισμένο το σημ. Μαργαρίτι, μαρτυρείται από τους λαξευμένους στο βράχο κιβωτιόσχημους τάφους και από επιτύμβια λατινική επιγραφή, εντοιχισμένη άλλοτε σε παλιά βρύση του χωριού (βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 32). Στην κορυφή του διπλανού (προς Ν) κωνικού λοφίσκου σώζονται τα ερείπια μικρού φρουρίου, άγνωστης εποχής, χτισμένου με πολυγωνικούς ογκόλιθους² και ενισχυμένου στη νοτιοδυτική γωνία του με στρογγυλό πύργο.

Ο οικισμός βρισκόταν στις ανατολικές παρυφές της πεδιάδας Μαργαριτίου και πάνω στον διεθνή ρωμαϊκό δρόμο Απολλωνίας - Βουθρωτού - Νικόπολης. Οι κάτοικοί του θα είχαν τη γεωργική εκμετάλλευση του νότιου μέρους της πεδιάδας· επίσης θα είχαν

1. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Hammond, *Erigus*, 80, 688, ταυτίζει τη θέση με την αρχαία *Τορώνη*, ανεξάρτητα αν δεν είναι σωστή η ταύτιση· δείχνει όμως την αξιολόγηση της θέσης του εδώ αρχαίου οικισμού.

2. Βλ. Hammond, *ό.π.*, 80.

αναπτύξει την κτηνοτροφία χάρη στα βοσκοτόπια της παρακείμενης βουνοσειράς.

28. Παλαιόκαστρο (Βράστανο)

Τα ερείπια αρχαίου (ελληνιστικού) τειχισμένου οικισμού, με διάρκεια ζωής ως τη βυζαντινή εποχή, σώζονται σε απόσταση 800 μ. περίπου νότια από το σημ. χωριό Παλαιόκαστρο (Βράστανο). Ο οικισμός ήταν χτισμένος στην επίπεδη κορυφή (θέση "Μόρφι") μιας χαμηλής ράχης, που αποσπάται με κατεύθυνση Α-Δ από τη Μεγάλη Ράχη και καταλήγει στο ένα άκρο της σε κωνικό ύψωμα, ιδανικό για φιλοξενία ακρόπολης. Ο οικιστικός χώρος είχε έκταση 2,5 εκτάρια και περιβαλλόταν από πολυγωνικό τείχος, που τμήματά του διατηρούνται μέχρι σήμερα¹.

Μέσα στον οικιστικό χώρο υπάρχουν διάσπαρτα πολλά θραύσματα από κεραμίδες στέγης των ελληνιστικών, ρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων, καθώς και πέτρινα θεμέλια αρχαίων χτισμάτων· πάνω σε τέτοια θεμέλια είναι χτισμένο και το εκεί ξωκλήσι της Μεταμόρφωσης. Έξω από τον οικιστικό χώρο, σε απόσταση περίπου 100 μ. ΒΑ της ράχης, υπάρχει πλούσια πηγή νερού, από την οποία θα υδρευόταν ο οικισμός. Σε απόσταση πάλι 300 μ. ΒΒΔ της ράχης, στην πεδινή θέση "Λακκιά Μοναστήρι", αποκαλύφθηκαν θεμέλια αρχαίου δημόσιου κτηρίου (ίσως ναού) και απότμημα λατινικής επιγραφής (βλ. κατάλ. επιγρ. αρ. 33).

Ο οικισμός αυτός βρισκόταν σε πολύ στρατηγική θέση, γιατί έλεγχε τη φυσική ορεινή διάβαση που εξασφάλιζε την επικοινωνία μεταξύ των πεδιάδων Μαζαρακιάς και Μαργαριτίου και γενικότερα την επικοινωνία των κάτω κοιλάδων του Καλαμά και του Αχέροντα· από τη διάβαση αυτή περνούσε ο διεθνής ρωμαϊκός δρόμος (δυτικό σκέλος του) Απολλωνίας-Βουθρωτού-Νικόπολης (βλ. πιο πάνω, σ. 50). Οι κάτοικοι του οικισμού θα εκμεταλλεύονταν το βόρειο τμήμα της πεδιάδας Μαργαριτίου για γεωργικές καλλιέργειες και τα γειτονικά βουνά για την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας.

1. Βλ. Μουσελίμη, *Θεσπρωτία*, 99-100. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 143.

29. ΤΟΥΡΥΝΗ (σημ. Πάργα)

Στη βραχώδη και απόκρημνη χερσόνησο, όπου είναι χτισμένη η σημ. Πάργα, τοποθετείται η αρχαία πολίχνη Τορύνη, η οποία επέζησε ως vicus της ρωμαϊκής αποικίας Φωτικής ως την υστερορωμαϊκή εποχή¹. Στο κωνικό ύψωμα με το ενετικό φρούριο, όπου απολήγει δυτικά η χερσόνησος, βρισκόταν η ελληνιστική ακρόπολη της πολίχνης, όπως μαρτυρούν μερικά λείψανα πολυγωνικού τείχους που διατηρούνται κάτω (δυτικά) από το ενετικό φρούριο². Στη ράχη πάλι που συνδέει το ύψωμα αυτό με την πλαγιά του βουνού, όπου η σημ. Πάργα, ήταν χτισμένη η αρχαία πολίχνη που θα εκτεινόταν κι έξω από τη χερσόνησο, ανάμεσα στην Πάργα και το σημ. χωριό Αγία Κυριακή³. Μερικοί ρωμαϊκοί σαμαρωτοί κεραμοσκεπείς τάφοι, που αποκαλύφθηκαν στα βόρεια ριζά της ράχης, στον όρμο του Βάλτου, μαρτυρούν την επιβίωση της Τορύνης και κατά την αυτοκρατορική εποχή. Το ίδιο εξάλλου επιβεβαιώνεται κι από την ανεύρεση ρωμαϊκών νομισμάτων και αγγείων (οξυπύθμενων αμφορέων κ.ά.)⁴.

Η Τορύνη κατείχε πολύ επίκαιρη θέση τόσο από γεωσυγκοινωνιακή όσο κι από γεωοικονομική άποψη. Πρώτα πρώτα έλεγχε ένα χερσαίο ρωμαϊκό δρόμο, που οδηγούσε από τις θεσπρωτικές ακτές στην ενδοχώρα (στην πεδιάδα Μαργαριτίου). Έπειτα είχε τον έλεγχο των δυο όρμων, του Βάλτου και του Κρουονερίου, που βρίσκονται βόρεια και νότια της χερσονήσου· από τους όρμους αυτούς περνούσαν υποχρεωτικά τα πλοία που ακολουθούσαν τον διεθνή θαλάσσιο ρωμαϊκό δρόμο Απολλωνίας-Βουθρωτού-Νικόπολης (βλ. πιο πάνω, σ. 47)· εδώ είχε προσαράξει με τα πλοία του και ο Οκταβιανός πριν από τη ναυμαχία του Άκτιου⁵. Τέλος, η Τορύνη βρισκόταν σε μια περιοχή που θα ήταν, όπως και σήμερα, κατάφυτη από ελαιόδεντρα και με πλούσια θαμνώδη βλάστηση· ενώ η θάλασσα θα πρόσφερε στους κατοίκους της πλούσια αλιεύματα και δυνατότητες για ανάπτυξη του θαλάσσιου εμπορίου.

1. Πρβ. τη μνεία της από τον Πλούταρχο (Άντ., 62, 3).

2. ΑΔ 1955, 14. Δάκαρη, Θεσπρωτία, 135.

3. Δάκαρη, ό.π., 135.

4. Δάκαρη, ό.π., 200

5. Πλουτ., Άντ. 62, 3.

30. Αγία Κυριακή (Σιντιέλα)

Κοντά στο σημ. χωριό Αγία Κυριακή, συγκεκριμένα πάνω από τον ορμίσκο του Λιχνού, τοποθετείται η προϊστορική Τορύνη, η οποία, κατά την ελληνιστική εποχή, αναπτύχθηκε στη θέση της σημ. Πάργας. Έτσι, τα θεμέλια ελληνιστικών κτηρίων και οι κιβωτιόσχημοι τάφοι που αποκαλύφθηκαν στο χωριό θεωρείται πιθανό ότι ανήκουν σε αγροικίες της αρχαίας Τορύνης. Κατά τη ρωμαϊκή εποχή, υπήρχε επίσης εγκατάσταση, όπως μαρτυρεί η ανεύρεση οξυπύθμενων αμφορέων και ενός κορμού αντρικού αγάλματος των ρωμαϊκών χρόνων σε μέγεθος μικρότερο από το φυσικό¹.

Το μέγεθος της εδώ ρωμαϊκής εγκατάστασης είναι άγνωστο· φαίνεται όμως πως πρόκειται για μικρό ρωμαϊκό οικισμό παρά για αγροικία· η απόσταση των τεσσάρων χιλιομέτρων μεταξύ Πάργας και Αγίας Κυριακής είναι αρκετή για να δικαιολογήσει την ύπαρξη εδώ ενός άλλου ρωμαϊκού οικισμού. Εξάλλου η ίδια η θέση είναι πολύ κατάλληλη για φιλοξενία ρωμαϊκού οικισμού· πρόκειται για μια μικρή χερσόνησο, απ' όπου ελέγχει κανείς δυο φυσικούς όρμους (του Αϊ-Γιαννάκη κι έναν άλλο), από τους οποίους περνούσε ο διεθνής θαλάσσιος δρόμος (βλ. πιο πάνω, σ. 47).

31. Ανθούσα (Ράπεζα;)

Η θέση ενός ατείχιστου αρχαίου (ελληνιστικού) οικισμού, με διάρκεια ζωής ως τη ρωμαϊκή εποχή, εντοπίζεται στο σημ. χωριό Ανθούσα (Ράπεζα;), που βρίσκεται περίπου τέσσερα χιλιόμετρα βορειοδυτικά της Πάργας. Στο χωριό αυτό έχουν βρεθεί τάφοι ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, αρχαία νομίσματα και ερείπια τοίχων από ελληνιστικούς ταφικούς περιβόλους².

Ο οικισμός ήταν χτισμένος στη δυτική πλαγιά του βουνού Πεζόβολος που θα ήταν, όπως και σήμερα, κατάφυτη από ελαιόδεντρα και πλούσια σε νερά. Βρισκόταν πάνω στο ρωμαϊκό δρόμο που οδηγούσε από την περιοχή του Δυμόκαστρου στην πεδιάδα Μαργαριτίου μέσω Πάργας και έλεγχε την κοιλάδα ενός ρέματος που

1. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 135 και 200.

2. Δάκαρη, *ό.π.*, 100.

εκβάλλει στον όρμο του Βάλτου, μέσω της οποίας είχε άμεση πρόσβαση προς τη θάλασσα.

32. Αγιά

Η ανεύρεση επιφανειακών οστράκων¹ και επιτύμβιας λατινικής επιγραφής (βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 34) μαρτυρεί την ύπαρξη ενός ρωμαϊκού οικισμού στη θέση "Οξινή". η θέση βρίσκεται σε απόσταση τεσσάρων χιλιομέτρων βορειοδυτικά από τη σημ. Αγιά, κοντά στα όρια της κτηματικής περιοχής της μ' εκείνη της σημ. Πέρδικας.

Η "Οξινή" είναι μια αμφιθεατρική πλαγιά υψώματος, που από τα ριζά της περνούν ο Παραμυθιώτικος ποταμός και ο σημ. αγροτικός δρόμος Αγιάς-Πέρδικας. Η ύπαρξη ενός παλιοχωρίου λίγο βορειότερα, προς τη βουνοκορφή, επιβεβαιώνει την καταλληλότητα της θέσης για ανθρώπινη εγκατάσταση. Η γύρω ορεινή περιοχή δείχνει καθαρά τον αμιγή κτηνοτροφικό χαρακτήρα του οικισμού.

33. Πέρδικα (Αρπίτσα): "Δυμόκαστρο" (αρχ. Ελίνα)

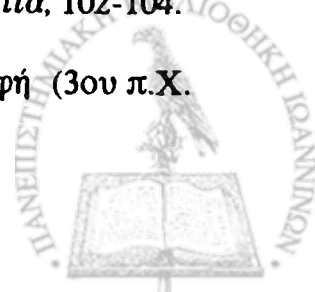
Σε απόσταση έξι περίπου χιλιομέτρων νότια από το σημ. χωριό Πέρδικα σώζονται τα ερείπια μιας αρχαίας πόλης (γνωστά ως "Δυμόκαστρο")², που ταυτίζεται πιθανώς³ με την Ελίνα⁴ και η οποία, σύμφωνα με αρχαιολογικές μαρτυρίες, επέζησε ως το τέλος της ρωμαϊκής αρχαιότητας, υποβαθμισμένη οικιστικά σε vicus της ρωμαϊκής αποικίας Φωτικής. Η πόλη ήταν χτισμένη σε μια ασβεστολιθική ράχη που απολήγει σε ύψωμα, κοντά στο ακρωτήριο Βαρλαάμ, και σε μικρή απόσταση (προς Β) κυλάει τα νερά του ο Παραμυθιώτικος ποταμός. Από τα σωζόμενα ερείπια τείχους και τους αναλημματικούς τοίχους φαίνεται πως η αρχαία Ελίνα διαιρείτο σε άνω και κάτω πόλη και διέθετε μια ακρόπολη (στο ύψωμα). Την επιβίωσή της κατά τη ρωμαϊκή εποχή μαρτυρούν τα λείψανα ασβεστόχτιστου τείχους (πάχους 2 μ.) και κτηρίων, καθώς

1. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 200.

2. Βλ. περιγραφή στον Hammond, 78-79 και Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 102-104.

3. Βλ. Δάκαρη, *ό.π.*, 37.

4. Η πόλη αυτή μας είναι γνωστή από μια χρηστήρια επιγραφή (3ου π.Χ. αι.) της Δωδώνης: SGDI 1561 C.

και η ανεύρεση νομίσματος του 4ου μ.Χ. αιώνα¹. Τα κτήρια πιθανόν να σχετίζονται με τη λειτουργία του λιμανιού στη ρωμαϊκή εποχή.

Η επιβίωση του οικισμού κατά τη ρωμαϊκή εποχή οφείλεται στην εξαιρετικά επίκαιρη θέση του. Συγκεκριμένα έλεγχε δυο φυσικούς όρμους, από τους οποίους περνούσε υποχρεωτικά ο διεθνής θαλάσσιος δρόμος Απολλωνίας-Βουθρωτού-Νικόπολης· τον όρμο Καραβοστάσι, όπου ένα μικρό λιμάνι (η Σκάλα Ελληνικού), στο άκρο της ράχης, που εξαφανίστηκε τώρα από τις κατολισθήσεις, και βορειότερα τον όρμο του Αρίλλα. Επίσης ήταν η αφετηρία ενός άλλου χερσαίου δρόμου που οδηγούσε, μέσω Αγιάς- Πάργας, στην πεδιάδα Μαργαριτίου, δηλ. στη θεσπρωτική ενδοχώρα. Τέλος, η κατάφυτη κοιλάδα του Παραμυθιώτικου ποταμού και η γύρω ορεινή περιοχή παρείχαν στους κατοίκους του τη δυνατότητα να ασχοληθούν, εκτός από το εμπόριο και την αλιεία, με γεωργικές καλλιέργειες, ελαιοκομία και κτηνοτροφία.

ΣΤ. ΚΑΤΩ ΚΟΙΛΑΔΑ ΑΧΕΡΟΝΤΑ

34. Ο ρωμαϊκός σταθμός GLICIS LIMEN (ΕΛΕΑΣ ΛΙΜΗΝ)

Σύμφωνα με τα ρωμαϊκά οδοιπορικά (Tabula Peutingeriana και Itinerarium Antonini), ο Glicis limen ήταν ρωμαϊκός σταθμός στον διεθνή δρόμο Απολλωνίας- Βουθρωτού- Νικόπολης (δυτικό σκέλος του) και βρισκόταν ανάμεσα στο ρωμαϊκό σταθμό Ad Dionem και τη Νικόπολη. Η μνεία του τοπωνυμίου και ο προσδιορισμός της θέσης του από τον Στράβωνα² δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία ότι πρόκειται για μετονομασία - κατά τη ρωμαϊκή εποχή - του αρχαίου λιμένος της Ελέας, που ταυτίζεται με τον όρμο της σημ. Αμμουδιάς (βλ. πιο πάνω, σ. 36).

Παρά την έλλειψη αρχαιολογικών ή άλλων μαρτυριών, όλες οι ενδείξεις οδηγούν στην ταύτιση του ρωμαϊκού σταθμού Glicis limen (Γλυκός λιμήν) με το επίγειο της αρχαίας Ελέας, που βρισκόταν κοντά στο αρχαίο ομώνυμο λιμάνι - στο βόρειο βραχίονά του - και σε

1. Δάκαρη, Θεσπρωτία, 203.

2. Στραβ. VII, 7, 5: *Μετά δὲ Γλυκὴν Λιμένα ἐφεξῆς εἰσι δύο ἄλλοι λιμένες, ὁ μὲν ἐγγυτέρω καὶ ἐλάττων Κόμαρος...*

εκβάλλει στον όρμο του Βάλτου, μέσω της οποίας είχε άμεση πρόσβαση προς τη θάλασσα.

32. Αγιά

Η ανεύρεση επιφανειακών οστράκων¹ και επιτύμβιας λατινικής επιγραφής (βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 34) μαρτυρεί την ύπαρξη ενός ρωμαϊκού οικισμού στη θέση "Όξινή". η θέση βρίσκεται σε απόσταση τεσσάρων χιλιομέτρων βορειοδυτικά από τη σημ. Αγιά, κοντά στα όρια της κτηματικής περιοχής της μ' εκείνη της σημ. Πέρδικας.

Η "Όξινή" είναι μια αμφιθεατρική πλαγιά υψώματος, που από τα ριζά της περνούν ο Παραμυθιώτικος ποταμός και ο σημ. αγροτικός δρόμος Αγιάς-Πέρδικας. Η ύπαρξη ενός παλιοχωρίου λίγο βορειότερα, προς τη βουνοκορφή, επιβεβαιώνει την καταλληλότητα της θέσης για ανθρώπινη εγκατάσταση. Η γύρω ορεινή περιοχή δείχνει καθαρά τον αμιγή κτηνοτροφικό χαρακτήρα του οικισμού.

33. Πέρδικα (Αρπίτσα): "Δυμόκαστρο" (αρχ. Ελίνα)

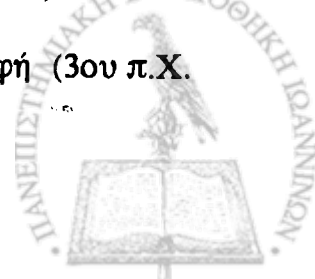
Σε απόσταση έξι περίπου χιλιομέτρων νότια από το σημ. χωριό Πέρδικα σώζονται τα ερείπια μιας αρχαίας πόλης (γνωστά ως "Δυμόκαστρο")², που ταυτίζεται πιθανώς³ με την Ελίνα⁴ και η οποία, σύμφωνα με αρχαιολογικές μαρτυρίες, επέζησε ως το τέλος της ρωμαϊκής αρχαιότητας, υποβαθμισμένη οικιστικά σε vicus της ρωμαϊκής αποικίας Φωτικής. Η πόλη ήταν χτισμένη σε μια ασβεστολιθική ράχη που απολήγει σε ύψωμα, κοντά στο ακρωτήριο Βαρλαάμ, και σε μικρή απόσταση (προς Β) κυλάει τα νερά του ο Παραμυθιώτικος ποταμός. Από τα σωζόμενα ερείπια τείχους και τους αναλημματικούς τοίχους φαίνεται πως η αρχαία Ελίνα διαιρείτο σε άνω και κάτω πόλη και διέθετε μια ακρόπολη (στο ύψωμα). Την επιβίωσή της κατά τη ρωμαϊκή εποχή μαρτυρούν τα λείψανα ασβεστόχτιστου τείχους (πάχους 2 μ.) και κτηρίων, καθώς

1. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 200.

2. Βλ. περιγραφή στον Hammond, 78-79 και Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 102-104.

3. Βλ. Δάκαρη, *ό.π.*, 37.

4. Η πόλη αυτή μας είναι γνωστή από μια χρηστήρια επιγραφή (3ου π.Χ. αι.) της Δωδώνης: SGDI 1561 C.

και η ανεύρεση νομίσματος του 4ου μ.Χ. αιώνα¹. Τα κτήρια πιθανόν να σχετίζονται με τη λειτουργία του λιμανιού στη ρωμαϊκή εποχή.

Η επιβίωση του οικισμού κατά τη ρωμαϊκή εποχή οφείλεται στην εξαιρετικά επίκαιρη θέση του. Συγκεκριμένα έλεγχε δυο φυσικούς όρμους, από τους οποίους περνούσε υποχρεωτικά ο διεθνής θαλάσσιος δρόμος Απολλωνίας-Βουθρωτού-Νικόπολης· τον όρμο Καραβοστάσι, όπου ένα μικρό λιμάνι (η Σκάλα Ελληνικού), στο άκρο της ράχης, που εξαφανίστηκε τώρα από τις κατολισθήσεις, και βορειότερα τον όρμο του Αρίλλα. Επίσης ήταν η αφετηρία ενός άλλου χερσαίου δρόμου που οδηγούσε, μέσω Αγιάς- Πάργας, στην πεδιάδα Μαργαριτίου, δηλ. στη θεσπρωτική ενδοχώρα. Τέλος, η κατάφυτη κοιλάδα του Παραμυθιώτικου ποταμού και η γύρω ορεινή περιοχή παρείχαν στους κατοίκους του τη δυνατότητα να ασχοληθούν, εκτός από το εμπόριο και την αλιεία, με γεωργικές καλλιέργειες, ελαιοκομία και κτηνοτροφία.

ΣΤ. ΚΑΤΩ ΚΟΙΛΑΔΑ ΑΧΕΡΟΝΤΑ

34. Ο ρωμαϊκός σταθμός GLICIS LIMEN (ΕΛΕΑΣ ΛΙΜΗΝ)

Σύμφωνα με τα ρωμαϊκά οδοιπορικά (Tabula Peutingeriana και Itinerarium Antonini), ο Glicis limen ήταν ρωμαϊκός σταθμός στον διεθνή δρόμο Απολλωνίας- Βουθρωτού- Νικόπολης (δυτικό σκέλος του) και βρισκόταν ανάμεσα στο ρωμαϊκό σταθμό Ad Dionem και τη Νικόπολη. Η μνεία του τοπωνυμίου και ο προσδιορισμός της θέσης του από τον Στράβωνα² δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία ότι πρόκειται για μετονομασία - κατά τη ρωμαϊκή εποχή - του αρχαίου λιμένος της Ελέας, που ταυτίζεται με τον όρμο της σημ. Αμμουδιάς (βλ. πιο πάνω, σ. 36).

Παρά την έλλειψη αρχαιολογικών ή άλλων μαρτυριών, όλες οι ενδείξεις οδηγούν στην ταύτιση του ρωμαϊκού σταθμού Glicis limen (Γλυκός λιμήν) με το επίνειο της αρχαίας Ελέας, που βρισκόταν κοντά στο αρχαίο ομώνυμο λιμάνι - στο βόρειο βραχίονά του - και σε

1. Δάκαρη, Θεσπρωτία, 203.

2. Στραβ. VII, 7, 5: Μετά δέ Γλυκὴν Λιμένα ἐφεξῆς εἰσι δύο ἄλλοι λιμένες, ὁ μὲν ἐγγυτέρω καὶ ἐλάττων Κόμαρος...

απόσταση 4-5 χλμ. δυτικά από την Εφύρα - Κίχυρο¹. Θεωρείται πιθανό ότι στο επίνειο αυτό ανήκουν τα αρχαία ερείπια που σώζονται στους ανατολικούς πρόποδες της ασβεστολιθικής ράχης², η οποία απολήγει στο αρχαίο ακρωτήριο Χειμέριο (σημ. Γλώσσα) και κοντά στο σημ. δρόμο Ηγουμενίτσας- Πρέβεζας που τέμνει εγκάρσια την παραπάνω ράχη.

35. ΚΙΧΥΡΟΣ - ΕΦΥΡΑ (σημ. Μεσοπόταμο)

Η Εφύρα ήταν μυκηναϊκή αποικία (14ου-13ου π.Χ. αι.), που ιδρύθηκε στη θέση του θεσπρωτικού προϊστορικού οικισμού της Κιχύρου³. Σύμφωνα με τις φιλολογικές και αρχαιολογικές μαρτυρίες, επέζησε ως το τέλος της ρωμαϊκής εποχής, αφού γνώρισε την ερήμωση για μια χρονική περίοδο ενάμιση περίπου αιώνων· συγκεκριμένα από το 167 π.Χ. που καταστράφηκε από τους Ρωμαίους ως τον 1ο π.Χ. αιώνα, οπότε ξαναλειτούργησε, σύμφωνα με τις αρχαιολογικές μαρτυρίες, το περίφημο νεκρομαντείο του (βλ. πιο πάνω, σ. 68). Δεν μπορεί να εξακριβωθεί ως πότε ο οικισμός διατήρησε την ονομασία Εφύρα· πάντως, κατά τη ρωμαϊκή εποχή, απαντά και πάλι με το παλιό (προϊστορικό) όνομά του⁴.

Ο αξιόλογος αυτός οικισμός (πόλισμα) ήταν χτισμένος σε μια ασβεστολιθική ράχη (με κατεύθυνση Β-Ν), που βρίσκεται κοντά στη συμβολή του Κωκυτού στον Αχέροντα ποταμό και απολήγει στα άκρα της σε δυο κωνικά υψώματα· στο βόρειο ("Ξυλοκάστρα") βρισκόταν η ακρόπολη και στο νότιο (το μικρότερο) το νεκρομαντείο. Ο κύριος οικιστικός πυρήνας εντοπίζεται στον αυχένα που συνδέει τα δυο παραπάνω υψώματα και στους πρόποδες της ράχης, κυρίως στους δυτικούς όπου το σημ. χωριό Μεσοπόταμο⁵. Στους ανατολικούς και νότιους πρόποδες αποκαλύφθηκαν αρχαίοι τάφοι, ανάμεσα στους οποίους και δυο ρωμαϊκοί (2ου μ.Χ. αι.), που περιείχαν χρυσό δαχτυλίδι, πιάτο (*terra sigillata*) και πήλινο λυχνάρι⁶.

1. Βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 134.

2. Βλ. Δάκαρη, *ό.π.*, 96, 134.

3. Βλ. Δάκαρη, *ό.π.*, 62-63.

4. Στραβ. VII, 7, 5 : *Κίχυρος, ή πρότερον Ήφυρα*.

5. Για λεπτομέρειες βλ. Hammond, *Epirus*, 64-65. Δάκαρη, *ό.π.*, 133-134.

6. Δάκαρη, *ό.π.*, 199.

Η αναβίωση του οικισμού, κατά τον 1ο π.Χ. αιώνα, θα πρέπει κυρίως να συνδεθεί με την επαναλειτουργία του νεκρομαντείου (βλ. πιο πάνω, σ. 68) και θα είχε προφανώς σχέση με την ίδρυση της ρωμαϊκής αποικίας Φωτικής και την οργάνωση της χώρας της (*territorium*). Επίσης η αναβίωσή του δεν θα ήταν άσχετη με τον διεθνή χερσαίο δρόμο (δυτικό σκέλος του) που περνούσε υποχρεωτικά από δω, καθώς και με το γεγονός ότι ο οικισμός βρισκόταν πλάι στον πλωτό ποταμό Αχέροντα και στην Αχερουσία λίμνη. Οι κάτοικοί του θα ασχολούνταν με το εμπόριο, την αλιεία και την κτηνοτροφία, που την ανάπτυξή της ευνοούσαν τα παρακείμενα βουνά.

36. ΠΑΝΔΟΣΙΑ (σημ. Καστρί)

Η αρχαία Πανδοσία, που τα ερείπιά της σώζονται στο σημ. χωριό Καστρί, φαίνεται πως επέζησε ως το τέλος της ρωμαϊκής αρχαιότητας, αφού στο μεταξύ είχε ερημωθεί για ενάμιση περίπου αιώνα, όπως και η Εφύρα (βλ. πιο πάνω, σ. 106)· αυτό μαρτυρούν οι ρωμαϊκές επισκευές στο κάστρο της και η μνεία της από τον Στράβωνα (VII, 7, 5).

Η πόλη, που είχε έκταση 13 εκτάρια και πληθυσμό γύρω στους 4.000 κατοίκους, ήταν χτισμένη στον ψηλό ασβεστολιθικό λόφο του Καστριού, που ξεχωρίζει σε ολόκληρη την πεδιάδα του Φαναριού. Ο λόφος στη μια πλευρά του προστατευόταν από την Αχερουσία λίμνη, ενώ στις τρεις άλλες πλευρές του περιβαλλόταν από τριπλό πολυγωνικό τείχος ενισχυμένο με πολλούς πύργους. Μέσα στον περίβολο των τειχών υπάρχουν θεμέλια κτηρίων, όστρακα αγγείων και άφθονα κομμάτια από αρχαίες κεραμίδες στέγης¹. Στο αρχαίο τείχος, που στέφει την κορυφή του λόφου, είναι ορατές νεότερες (ασβεστόχτιστες) επισκευές που χαρακτηρίζονται από ορισμένους ερευνητές ως μεσαιωνικές² αλλά στην πραγματικότητα πρόκειται για ρωμαϊκές επισκευές, όπως δείχνει και η παρουσία ενός στρογγυλού πύργου³.

1. Περιγραφή του ερειπιώνα βλ. στου Hammond, *Epirus*, 64-65.

2. Hammond, *ό.π.*, 68.

3. Δάκαρη, *ό.π.*, 203.

Η επιβίωση του οικισμού κατά την αυτοκρατορική εποχή οφειλόταν πρώτα απ' όλα στα στρατηγικά πλεονεκτήματα της θέσης του, καθώς έλεγχε τη διάβαση του Αχέροντα ποταμού· κάτω από τα τείχη του βρισκόταν η μεγάλη γέφυρα, απ' όπου περνούσε ο διεθνής χερσαίος δρόμος για να συνεχίσει την πορεία του προς τη Νικόπολη. Επιπλέον, χάρη στο ποταμίσιο λιμάνι της, που την ύπαρξή του μαρτυρούν οι χαλκάδες στους βράχους πλάι στην όχθη του πλωτού Αχέροντα, είχε τον έλεγχο της ποταμοπλοΐας και γενικότερα της επικοινωνίας της θεσπρωτικής ενδοχώρας (κοιλιάδας Κωκυτού) με τη θάλασσα (Γλυκύ λιμένα). Εξάλλου η γύρω περιοχή προσφερόταν για διάφορες οικονομικές δραστηριότητες και ήταν κατάλληλη ιδιαίτερα για την ανάπτυξη της γεωργίας, της κτηνοτροφίας και της αλιείας (στον Αχέροντα και στην Αχερουσία λίμνη).

37. ΕΥΡΟΙΑ (σημ. Γλυκή)

Λείψανα αξιόλογου οικισμού, με συνεχή ζωή από την ελληνιστική ως τη βυζαντινή εποχή, έχουν διασωθεί στο σημ. χωριό Γλυκή, που βρίσκεται στη δεξιά όχθη του Αχέροντα, κοντά στο σημείο όπου ο ποταμός εξέρχεται από τη χαράδρα των βουνών της Παραμυθιάς και εισέρχεται στην πεδιάδα του Φαναριού. Από τα ερείπια μιας παλαιοχριστιανικής βασιλικής, που σώζονται στη Γλυκή¹, συμπεραίνεται ότι θα πρέπει εδώ να τοποθετηθεί η Εύροια, έδρα επισκόπου, που μνημονεύεται σε φιλολογικές πηγές του 4ου μ.Χ. αιώνα. Το πιθανότερο είναι ότι ο οικισμός έφερε το ίδιο όνομα και κατά τη ρωμαϊκή εποχή. Κατά τον Δάκαρη, εδώ βρισκόταν το αρχαίο Ομφάλιο², όπου ο επίσκοπος της Εύροιας Άγ. Δονάτος είχε χτίσει ναό³, στον οποίο και ενταφιάστηκε.

Ο οικισμός ήταν χτισμένος σ' ένα ασβεστολιθικό αντέρεισμα της βουνοσειράς της Παραμυθιάς και ανατολικά θα εκτεινόταν ως τη βασιλική και τη σημ. Γλυκή, δηλ. κοντά στη δεξιά όχθη του Αχέροντα. Σε όλη την έκταση αυτή και γύρω από τα ερείπια της βασιλικής έχουν βρεθεί ελληνιστικά και ρωμαϊκά όστρακα (terra

1. ΠΑΕ 1953, 159. 1954, 194 και 200.

2. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 201.

3. Σωζομενού, *Εκκλ. Ιστ.*, 7, 26.

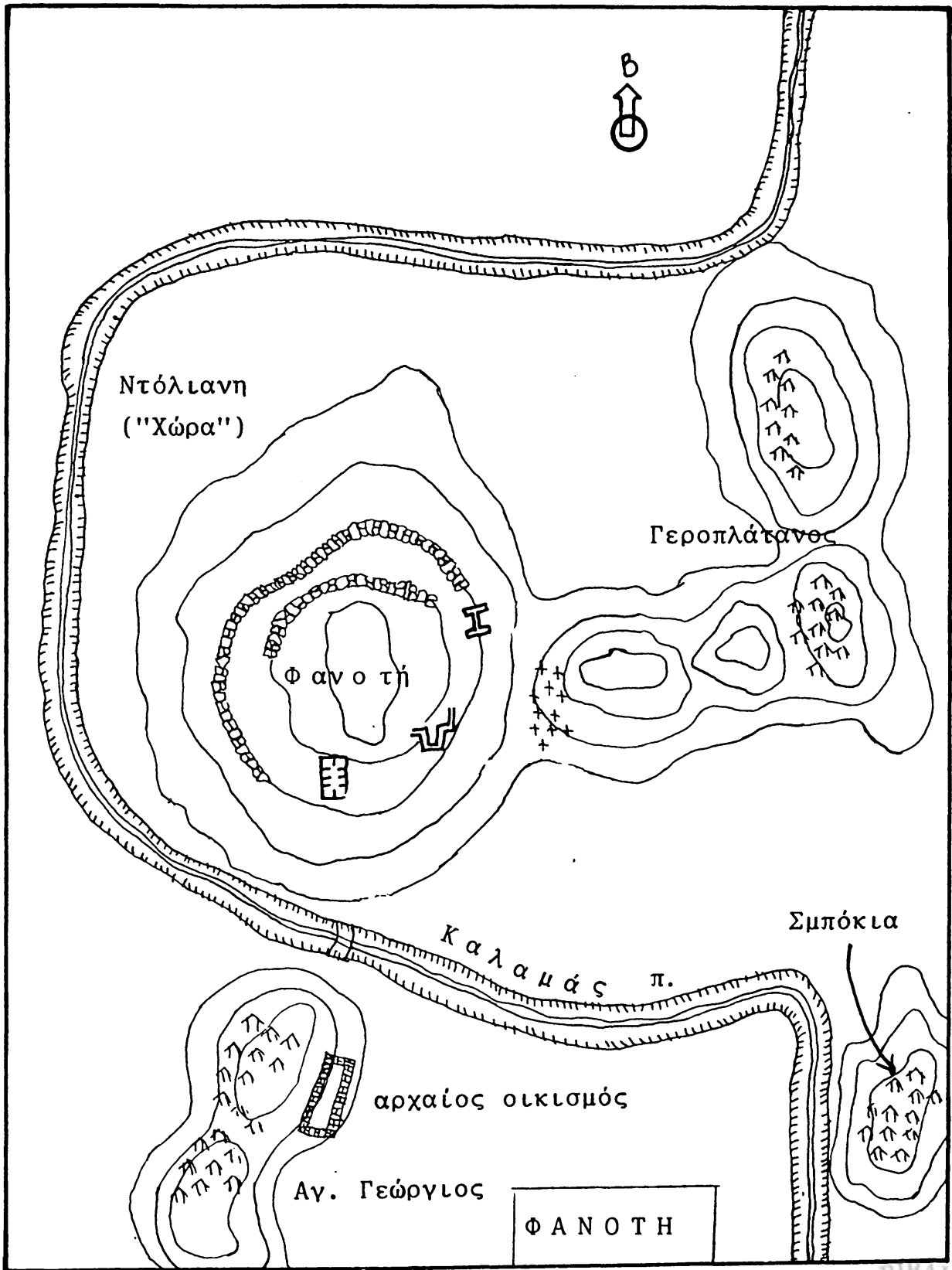

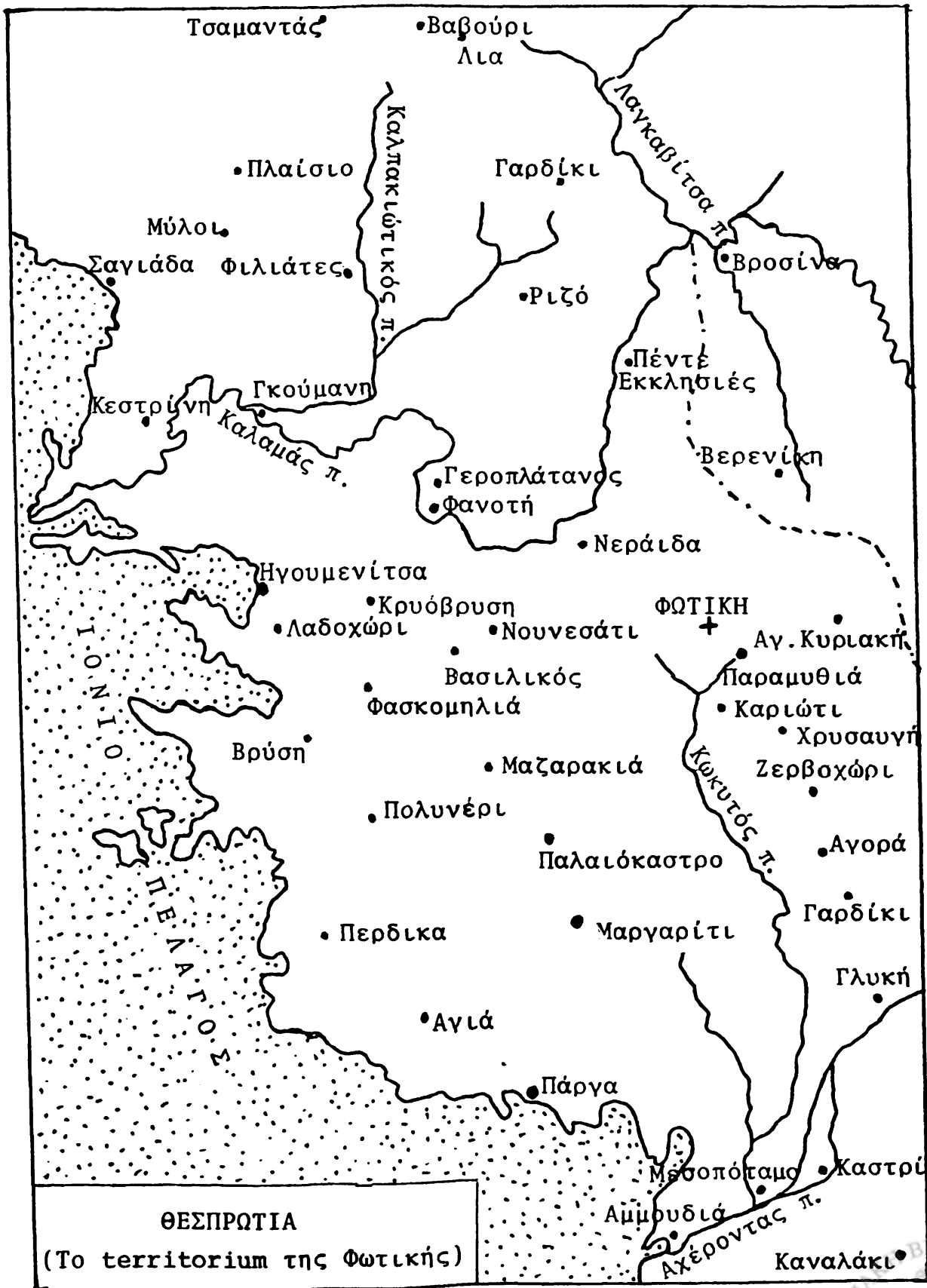
sigillata), αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη, εντοιχισμένα στη βασιλική, ρωμαϊκά νομίσματα και τάφοι (κιβωτιόσχημοι και λαξευμένοι σε βράχους)¹.

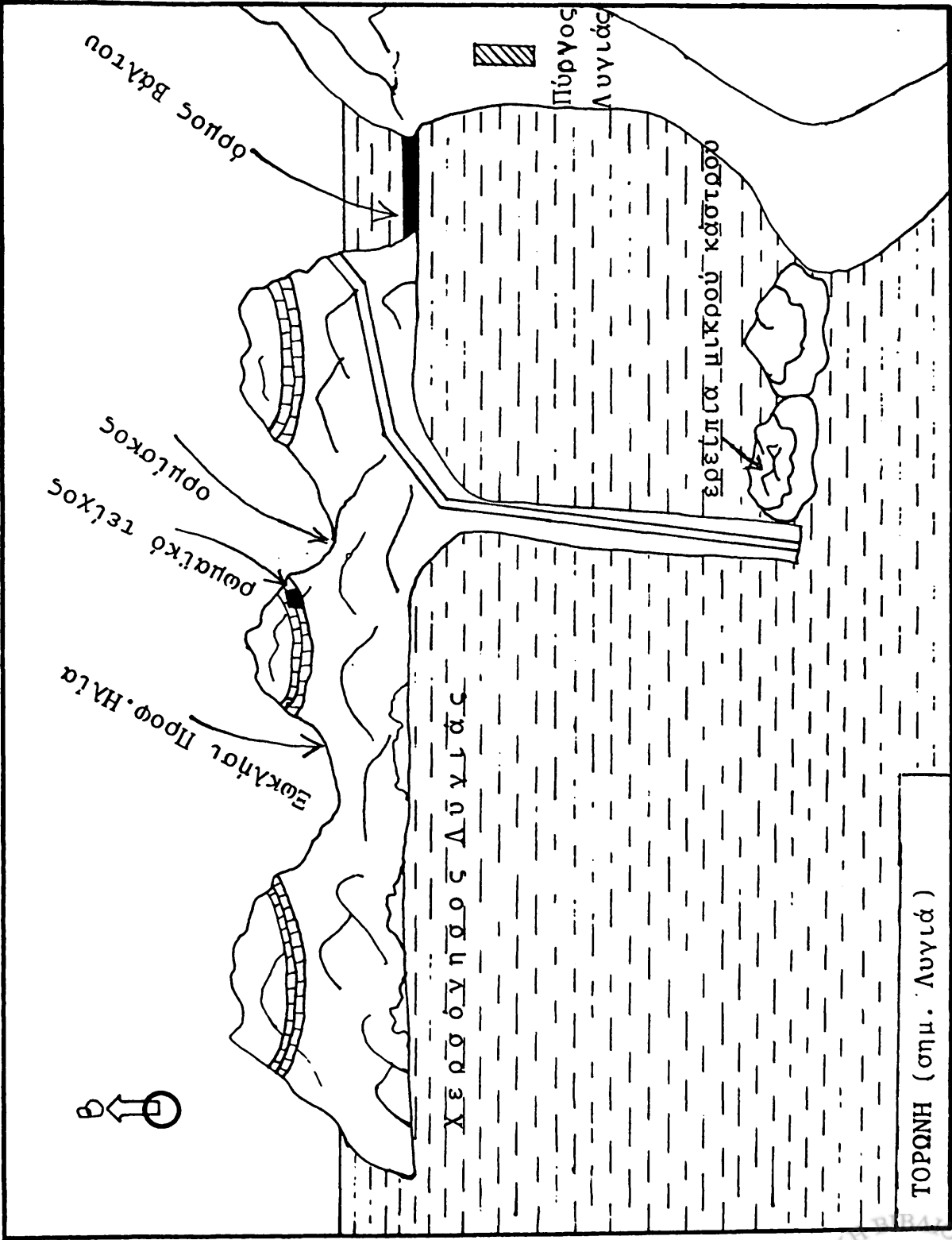
Ο οικισμός όφειλε τη μεγάλη διάρκεια ζωής του στην πολύ στρατηγική του θέση· συγκεκριμένα έλεγχε την εδώ διάβαση του Αχέροντα, απ' όπου περνούσε ο διεθνής ρωμαϊκός δρόμος (ανατολικό σκέλος του) Απολλωνίας- Βουθρωτού- Φωτικής- Νικόπολης, όπως δείχνουν και τα λείψανα γέφυρας (ρωμαϊκής ή βυζαντινής;) που σώζονται κοντά στη σημ. Γλυκή. Επίσης, λόγω της θέσης του, οι κάτοικοι του οικισμού εκμεταλλεύονταν για γεωργικές καλλιέργειες ένα τμήμα της εύφορης κοιλάδας του Κωκυτού ποταμού και τα πλούσια βοσκοτόπια στα παρακείμενα υψώματα για την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας.

1. Βλ. Hammond, *ό.π.*, 70. Δάκαρη, *ό.π.*, 136-137 και 200-201.

ΤΟΡΟΝΗ (σημ. Λουβιά)

II. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ

A. ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΤΗΣ ΑΠΟΙΚΙΑΣ

1. Απότμημα ενεπίγραφης πλάκας. Βρέθηκε το 1896 από τον γιατρό Δ. Παναγιωτίδη στην τοποθεσία "Λιμπόνι" (σημ. Κρουονέρι), πάνω από τη "Λαμποβήθρα" Παραμυθιάς, όπου τα ερείπια βυζαντινού ναού - χτισμένου ίσως στη θέση αρχαίου - και διάσπαρτοι κίονες και κιονόκρανα.

Η επιγραφή αναφέρεται από τον H. Grégoire, "Inscription de Photiké", BCH 31(1907)39, σύμφωνα με επιστολή του γιατρού. Το κείμενό της φαίνεται πως ήταν πολύ φθαρμένο και γι' αυτό ο Grégoire δεν μνημονεύει παρά μόνο μια λέξη: [Φ]ωτικήν. Κατά τη γνώμη μας, πρόκειται πιθανώς για απόσπασμα ψηφίσματος κι έτσι θα μπορούσε κανείς να προτείνει ως ορθότερη την ανάγνωση:

[Τὸ συνέδριον Φ]ωτικην(σίων)

Χρονολογία : αυτοκρατορικοί χρόνοι.

Σχόλια

Φωτικ-ήνσιοι : ελληνική μεταγραφή του λατινικού τύπου του εθνικού *Photice-enses*, που δείχνει καθαρά την επίδραση της λατινικής γλώσσας· πρβ. πιο κάτω (αρ. 2) τον άλλο τύπο του εθνικού αυτού ονόματος με την κατάληξη -ήσιοι (Φωτικ-ήσιοι).

2. Τιμητική επιγραφή σε βάθρο αγάλματος από ασβεστόλιθο με κυμάτια πάνω και κάτω· ύψ. 1.08, πλ. 0.57- 0.63, πάχ. 0.41 μ. Στην επάνω επιφάνεια υπάρχουν οπές με εκβάθυσμα δυο πελμάτων φυσικού μεγέθους για την τοποθέτηση του ανδριάντα.

Βρέθηκε το 1906 από τον γιατρό Δ. Παναγιωτίδη στη θέση "Λιμπόνι" (σημ. Κρουονέρι), πιο πάνω από τη "Λαμποβήθρα", κοντά στους νερόμυλους της Αγίας Κυριακής. Το 1914 ο Δ. Ευαγγελίδης

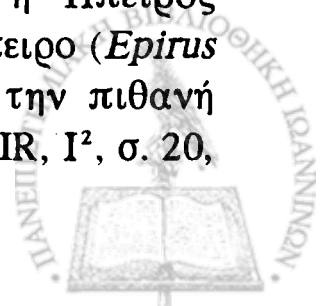
ξαναβρήκε το ενεπίγραφο βάθρο παραχωμένο σ' ένα αγρό, στη θέση "Λαμποβήθρα" Παραμυθιάς, όπου κείτονται τα ερείπια της Φωτικής.

H. Grégoire, "Inscription de Photiké", BCH 31(1907)38-45. Δ. Ευαγγελίδη, "Επιγραφαί ἐξ Ἠπείρου", ΑΕ 1914, 239-240, αρ. 21. ΑΕρ 1907, 70 = H. Dessau, ILS III 2, Berolini 1962³, αρ. 9478. Πρβ. Domaszewski, *Bonner Jahrb.* 117, σ. 190 (το *cursus honorum* του Αίλιου Αιλιανού). H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes equestres sous le Haut-Empire Romain*, Paris 1960, αρ. 357 (για τον Αίλιο Αιλιανό). Θ. Σαδικάκη, "Συμβολή εις την ιστορίαν της Ἠπείρου κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους", *Ελληνικά* 19(1966), τευχ. 2, σ. 211-213 (για τον επίτροπο Αίλιο Αιλιανό).

Τῷ κρατίστῳ Αἰλίῳ
 Αἰλιανῷ, δουκῆ(ναρῖῳ) ἐκ πρω-
 τηκτόρων, ἐπιτρόπῳ
 τῆς Ἠπείρου καὶ Παννο-
 5 νιῶν, ἀλλὰ γὰρ καὶ κατὰ
 τὴν Ἰταλίαν, κηνσεῖτορι
 ἐπαρχείας Νωρικῶ,
 τὸ συνέδριον Φωτι-
 κησίῳ(ν) τῷ εὐεργέτῃ
 10 ψηφ(ίσματι).

Χρονολογία: 267- 284 μ.Χ.

Με βάση τους τίτλους και τα αξιώματα του Αίλιου Αιλιανού, ο Grégoire, ό.π., 45, χρονολογεί το ψήφισμα στο τελευταίο τέταρτο του 3ου μ.Χ. αιώνα (ή το αργότερο στα πρώτα χρόνια του 4ου αιώνα): ενώ ο Σαδικάκης, με βάση τα ίδια περίπου κριτήρια, προτείνει ως *terminus post quem* το έτος 267 μ.Χ. και ως *terminus ante quem* το έτος 284 μ.Χ. Ορθότερη φαίνεται η χρονολόγηση που πρότείνει ο Σαδικάκης, εφόσον στην επιγραφή, η Ἠπειρος αναφέρεται ως ενιαία ρωμαϊκή επαρχία: ενώ, όπως είναι γνωστό, μετά το 284 μ.Χ., με τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις του Διοκλητιανού (βλ. W. Seston, *Diocletien et la Tétrarchie*, Paris 1946, 295-351), η Ἠπειρος διαιρέθηκε σε δυο επαρχίες, την Παλαιά και τη Νέα Ἠπειρο (*Epirus Vetus* και *Epirus Nova*). Εξάλλου, έχοντας υπόψη την πιθανή προσωπογραφική ταύτιση που είχε προτείνει ο Stein (PIR, I², σ. 20,

αρ. 129), διαπιστώνει κανείς ότι ο Αίλιος Αιλιανός, στα πρώτα κιόλας χρόνια βασιλείας του Διοκλητιανού, υπηρετούσε ως *praeses* της *Mauretania Caesariensis*.

Σχόλια

Στ. 1. Ο τιμητικός τίτλος *κράτιστος* είναι μετάφραση του λατινικού *egregius*. Τον τίτλο αυτόν έφεραν, κατά τη χρονική περίοδο από τον Μάρκο Αυρήλιο ως τον Διοκλητιανό, οι ιππείς (*equites*) που κατείχαν θέσεις στην αυτοκρατορική διοίκηση, βλ. Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, III³, Basel 1952, 565.

Στ. 2- 3. Ο Ευαγγελίδης διέκρινε μετά το ΔΟΥΚΗ κάποιο σημάδι της σύντμησης. Στη συνέχεια του ίδιου στίχου ο Grégoire συμπληρώνει το γράμμα P: π(ρ)ω- και ο Dessau: π[ρο]-· ενώ ο Ευαγγελίδης διακρίνει στον λίθο συμπίλημα (*ligatura*) των γραμμάτων Π και Ρ (πρ). Επίσης έχουμε συμπίλημα των γραμμάτων Γ και Η (= τη) στην αρχή του στ. 3. Δουκη(νάριος) ἐκ πρω/τηκτόρων = *ducenarius ex protectoribus*: δεν πρόκειται για στρατιωτικό αξίωμα αλλά για απλό τιμητικό τίτλο, που αναφέρεται στις πηγές μετά το 267 μ.Χ.: επομένως το έτος αυτό μπορεί ν' αποτελέσει έναν *terminus post quem* για τη χρονολόγηση της επιγραφής. Περισσότερα για τους τίτλους του *ducenarius* και του *protector* βλ. στου Th. Mommsen, *Eph. Epigr.* 5(1884)121-141· του ίδιου, *Gesammelte Schrifte*, Berlin 1913, σ. 419-446 (για τους *protectores Augusti*). Grégoire, ό.π., 40-43 και στου Σαδικάκη, ό.π., 212-213, όπου και όλη η σχετική βιβλιογραφία.

Στ. 3- 6. Ἐπίτροπος = *procurator*. Το πρόσωπο που τιμάται στην επιγραφή, πριν αναλάβει τη διοίκηση της επιτροπικής επαρχίας της Ηπείρου, είχε χρηματίσει *censitor* της επαρχίας Νωρικού και *procurator* (οικονομικός επίτροπος κι όχι διοικητής) τόσο στις δυο Παννονίες όσο και στην Ιταλία, πιθανώς της *vicessima hereditatum* ή της *familiae gladiatorum*, βλ. Grégoire, ό.π., 44. Σαδικάκη, ό.π., 212, όπου και η βιβλιογραφία. Όσον αφορά τον επίτροπο- διοικητή της Ηπείρου, ο μισθός του ήταν 100 χιλιάδες σηστέρτιοι, βλ. A. von Domaszewsky, "Die Rangordnung des römischen Heeres", *Bonner Jahrbücher*, Heft 117(1908)154. H.G. Pflaum, *Essai sur les procurateurs equestres*, Paris 1950, 43.

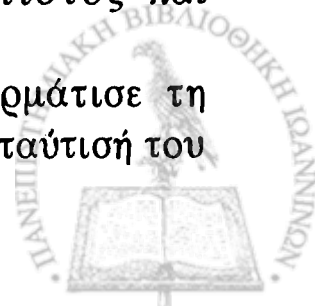
Στ. 6- 7. *Κηνσείτωρ* : ελληνικός τύπος του λατινικού όρου *censitor* βλ. περισσότερα στον Grégoire, ό.π., 45, σημ. 1. *Έπαρχείας* αντί *έπαρχίας* : πρόκειται για το φαινόμενο του γιωτακισμού, βλ. Δ. Σαμσάρη, "Η γλώσσα των επιγραφών της Δυτικής Μακεδονίας", *Μακεδονικά* 22(1982)489-490. Από τους στίχους αυτούς πληροφορούμαστε ότι ο Αίλιος είχε σταλεί παλιότερα από τον αυτοκράτορα στην επαρχία Νωρικού για να κάνει απογραφή (*ad census accipiendos*). Η αποστολή του στο Νωρικό τοποθετείται χρονολογικά μέσα στο δεύτερο μισό του 3ου μ.Χ. αιώνα· βλ. G. Alföldy, *Noricum* , 115.

Στ. 8- 9 . *Τò συνέδριον Φωτικησίων* : ελληνική μετάφραση του λατινικού όρου *ordo Photicensium* , δηλ. του συνεδρίου των δεκουριώνων (*decuriones*) της Φωτικής. *Φωτικήσιοι* : πρόκειται για άλλο τύπο του εθνικού ονόματος, που έχει την ελληνική κατάληξη *-ήσιοι* αντί της λατινικής *-ήνσιοι* < *-enses*.

Στ. 10. Ευαγγελίδης: *ψη(φίσματι) Φ(ωτικησίων)*· Grégoire και Dessau: *ψηφ(ίσματι)*. Ορθότερη είναι η ανάγνωση των τελευταίων, γιατί η επανάληψη του εθνικού φαίνεται αρκετά απίθανη· θα περίμενε κανείς π.χ. *ψηφίσματι συνεδρίου* (ή *βουλής* κλπ.).

Η επιγραφή αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον όχι μόνο γιατί μνημονεύει το όνομα της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής αλλά επιπλέον γιατί μας κάνει γνωστό ένα διοικητή της ρωμαϊκής επαρχίας Ηπείρου και επιπλέον εμπλουτίζει τις γνώσεις μας γύρω από τη ρωμαϊκή προσωπογραφία. Αν κρίνουμε από τα ονόματά του (Αίλιος Αιλιανός), το πρόσωπο που τιμάται στην επιγραφή ανήκε σε οικογένεια της ιππικής τάξης που είχε λάβει την *civitas Romana* πριν από έναν περίπου αιώνα, επί Αντωνίων (Αδριανού, Αντωνίνου του Ευσεβούς ή το πιθανότερο επί Μάρκου Αυρήλιου). Από τα στοιχεία που παρέχει για το *cursus honorum* η επιγραφή της Φωτικής προκύπτει ότι ο Αίλιος Αιλιανός, πριν αναλάβει τη διοίκηση της Ηπείρου, είχε υπηρετήσει ως *procurator* στην Ιταλία και στις Παννονίες, είχε αποσταλεί ως *censitor* στην επαρχία του Νωρικού και επιπλέον έφερε τους τιμητικούς τίτλους *κράτιστος* και *δουκηνάριος έκ πρωτηκτόρων*.

Φαίνεται όμως ότι ο Αίλιος Αιλιανός δεν τερμάτισε τη σταδιοδρομία του ως επίτροπος της Ηπείρου. Η πιθανή ταύτισή του

με τον ομώνυμο νικητή των Bavares Mesegnenses (CIL VIII, 21486 = Dessau, ILS, αρ. 4495) και τον praeses της Mauretania Caesariensis (Stein, PIR, I², σ. 20, αρ. 129), κατά τα πρώτα έτη βασιλείας του Διοκλητιανού (βλ. Σαδικάκη, ό.π., 213 και σημ. 2), δείχνει ότι ο Αίλιος Αιλιανός, μετά τη θητεία του στην Ήπειρο, είχε διοριστεί διοικητής (praeses) της ρωμαϊκής επαρχίας Mauretania Caesariensis. Με το αξίωμα αυτό έληξε πιθανώς η σταδιοδρομία του στην αυτοκρατορική διοίκηση.

3. Τιμητική επιγραφή σε βάθρο ανδριάντα. Βρέθηκε το 1890 από τον γιατρό Δ. Παναγιωτίδη στη θέση "Λιμπόνι" Παραμυθιάς.

Δ. Παναγιωτίδης, εφημ. *Νεολόγος* (Κων/λη, 10-5-1890) = A. Kontoléon, RA 16¹ (1890)139. CIL III, Suppl. 2, αρ. 12299. Πρβ. G. Forni, *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia, Università degli Studi di Macerata* 15(1982)700-701 = AEp 1983, 255, αρ. 896. Πρβ. επίσης H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes equestres sous le Haut-Empire Romain*, Paris 1960, αρ. 53 (για το cursus honoꝝum του επιτρόπου Sex. Pompeius Sabinus). Θ. Σαδικάκη, "Συμβολή εις την ιστορίαν της Ηπείρου", 203-205, αρ. 3 (για τον επίτροπο Sex. Pompeius Sabinus).

Sex(to) Po[m]peio
 Sp. [f. P]o[l.?] Sabin[o]
 praef(ecto) a[la]e Taur(ianae),
 proc(uratori) A[u]g(usti) Epiri,
 5 [or]do
 Photic(ensium), ex pecunia
 viritim conlat(a)
 ob m(e)rita(e).

Χρονολογία: α' τέταρτο του 2ου μ.Χ. αιώνα.

Το πρόβλημα χρονολόγησης της επιγραφής συνδέεται άμεσα μ' εκείνο που αφορά το cursus honoꝝum του Σαβίνου ή καλύτερα την ίδρυση της ρωμαϊκής επαρχίας Ηπείρου. Έτσι ο Pflaum, αποδεχόμενος το 67 μ.Χ. ως έτος ίδρυσης της επαρχίας και κατά συνέπεια ως terminus post quem, χρονολογεί το cursus honoꝝum του Σαβίνου μεταξύ των ετών 70 και 100 μ.Χ. Αντίθετα ο Σαδικάκης τοποθετεί τον terminus post quem μεταξύ των ετών 103 και 114 μ.Χ., κατά τα

οποία δέχεται ότι είχε ιδρυθεί η επαρχία αυτή. Ο ίδιος θεωρεί ως *terminus ante quem* για τη χρονολόγηση του *cursus honorum* τα έτη 121-128 μ.Χ., κατά τα οποία έχουμε την τελευταία μνεία της *ala Tauriana*, της οποίας υπήρξε *praefectus* ο Σαβίνος.

Κριτικές παρατηρήσεις και σχόλια

Στ. 1. Ο *Sex(tus) Pompeius Sabinus* (103-128 μ.Χ.) ήταν, σύμφωνα με τον Σαδικάκη, ό.π., 203, σημ. 3, σύγχρονος με τον ομώνυμό του που μνημονεύεται από τον Γαληνό (βλ. PIR, III, στη λ. *Pompeius*, αρ. 490) στα χρόνια του Τραϊανού και Αδριανού.

Στ. 2. Ο G. Forni προτείνει την ανάγνωση: *Sp(urii) filio* (*C*)*o*[*l*(*lina tribu?*)]. Σύμφωνα με τον ίδιο, οι *Sp(urii) filii*, δηλ. τα παιδιά που δεν είχαν πατέρα ρωμαίο πολίτη (*sine patre filii*), εγγράφονταν στη φυλή *Collina*, βλ. G. Forni, "Il ruolo della menzione della tribù nell'onomastica romana", *L'onomastique latine*, Paris 1977, 93.

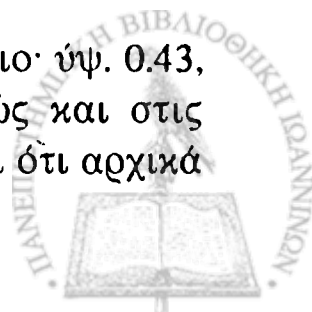
Στ. 3. Αναφέρεται το μοναδικό στρατιωτικό αξίωμα του *praefectus* (ιππάρχου) της *ala Tauriana*, που κατείχε ο Σαβίνος, πριν αναλάβει τη διοίκηση της επαρχίας Ηπείρου. Η *ala Tauriana* μαρτυρείται σε επιγραφές της *Mauretania Tingitana* κατά τα έτη 88, 114-117 και 121-128 μ.Χ.

Στ. 4. Πρόκειται για τον πλήρη τίτλο του διοικητή της ρωμαϊκής επαρχίας Ηπείρου. Σε άλλες επιγραφές αναφέρεται απλώς ως επίτροπος Ηπείρου (*procurator Epiri*).

Στ. 5- 6: [*or*]*do Photic(ensium)*, Σαδικάκης· [*or*]*do Photic(ensis)*, όλοι οι άλλοι εκδότες. Ο *ordo Photicensium*, που στις ελληνικές επιγραφές ονομάζεται *συνέδριον Φωτικησίων*, είναι το συνέδριο των δεκουριώνων (*decuriones*) της Φωτικής, του οποίου η παρουσία μαρτυρεί ότι η πόλη είχε το *status* της *colonia* (αποικία).

Στ. 6-8. Από τους στίχους αυτούς πληροφορούμαστε ότι ο ανδριάντας του επιτρόπου Σαβίνου είχε στηθεί με χρήματα που συγκεντρώθηκαν απ' όλους τούς κατοίκους προς ένδειξη ευγνωμοσύνης για τις ευεργεσίες του Σαβίνου προς την πόλη τους.

4. Ορθογώνια ασβεστολιθική πλάκα με απλό πλαίσιο· ύψ. 0.43, πλ. 0.5 και πάχ. 0.85 μ. Στην πίσω μεριά της, καθώς και στις πλάγιες, η πλάκα είναι ακατέργαστη, πράγμα που δείχνει ότι αρχικά

ήταν εντοιχισμένη σε κάποιο οικοδόμημα. Στην επάνω επιφάνειά της είναι χαραγμένη λατινική αναθηματική επιγραφή στην Άρτεμη, που αποτελείται από έξι στίχους με γράμματα που έχουν άνισο μέγεθος και το ύψος τους κυμαίνεται από 0.52 μέχρι 0.038 μ· στους πρώτους στίχους τα γράμματα έχουν μεγαλύτερο ύψος και στους τελευταίους στίχους μικρότερο. Η πλάκα βρέθηκε το 1890 στη θέση "Λιμπόνι" Παραμυθιάς, μαζί μ' ένα κορμό γυναικείου αγάλματος. Από το 1895 βρίσκεται, μαζί μ' ένα άγαλμα της Άρτεμης, στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης.

Δ. Παναγιωτίδης, εφημ. *Νεολόγος* (Κων/λη, 15/27 Φεβρ. 1890). Α. Κοντολέων, "Επιγραφαί εξ Ηπείρου", *BCH* 16(1892)174-175, αρ. 1. *CIL* III, Suppl. 2, αρ. 12298. Κ. Γερογιάννη, "Ο εν Ηπείρω ρωμαϊκός σταθμός "Ad Dianam", *AE* 1924, *Αρχ. Χρονικά*, 195-198 [= C. Gerojannis, *Wiss. Mitt. aus Bosnien und Herzegovina* 8(1901)204-207]. Πρβ. και Μ. Šašel-Kos, *ILGR*, αρ. 164. Θ. Σαδικάκη, "Συμβολή εις την ιστορίαν της Ηπείρου", 201, αρ. 2 (για τον Κάλλιστο).

Dianae Tenacra[e]

sacrum

Callistus Aug(usti) lib(ertus), ab

commentariis Epiri et Acha-

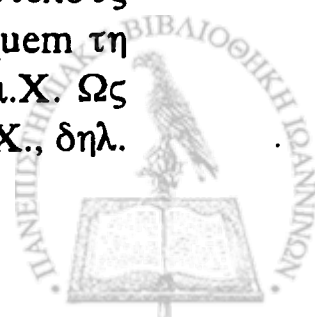
5 iae et Claudia Primigenia

aedem cum signo sua p(ecunia) fe(cerunt).

Χρονολογία: 110-117 μ.Χ.

Όπως σημειώνει ο Γερογιάννης, η χρονολόγηση της επιγραφής με βάση την παλαιογραφική μελέτη είναι αδύνατη, εφόσον οι γνώσεις μας γύρω από τη λατινική επιγραφική της Ηπείρου είναι ελάχιστες. Συνεπώς είναι κανείς υποχρεωμένος να στηριχτεί σε άλλα εξωτερικά χρονολογικά κριτήρια.

Έτσι η παρουσία του gentilicium Claudia της συζύγου δεν αφήνει καμιά αμφιβολία ότι η επιγραφή χρονολογείται μετά τα μέσα του 1ου μ.Χ. αιώνα, ενώ η μνεία της Ηπείρου ως αυτοτελούς επαρχίας μας επιτρέπει να θεωρήσουμε ως *terminus post quem* τη χρονολογία ίδρυσης της επαρχίας αυτής, δηλ. το 103-114 μ.Χ. Ως *terminus ante quem* πάλι θα μπορούσε να θεωρηθεί το 117 μ.Χ., δηλ.

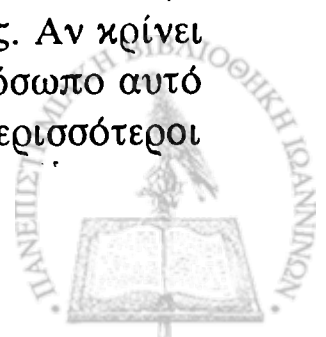

το έτος ανόδου στο θρόνο του Αδριανού, αφού από την εποχή του αυτοκράτορα αυτού οι ιππείς (equites) άρχισαν να αντικαθιστούν τους απελεύθερους στη δημόσια (αυτοκρατορική) διοίκηση, βλ. A. M. Duff, *Freedmen in the Early Roman Empire*, Cambridge 1958, 158 και 166. Εξάλλου, όπως παρατηρεί ο Σαδικάκης, η επιγραφή θα πρέπει να χρονολογηθεί λίγα μόνο χρόνια μετά το διαχωρισμό των επαρχιών Αχαΐας και Ηπείρου, αφού σε αυτή μνημονεύεται ακόμη κοινή οικονομική διαχείριση των δυο επαρχιών. Για όλους αυτούς τους λόγους η επιγραφή χρονολογείται στην εποχή των Αντωνίων και συγκεκριμένα στα τελευταία χρόνια βασιλείας του Τραϊανού. Αντίθετα ο E. Groag, *Die römischen Reichsbeamten von Achaïa bis Diocletien*, Wien 1939, 168 και σημ. 713, χρονολογεί εσφαλμένα την επιγραφή επί Κλαυδίου ή Φλαβίων, επειδή έχει την άποψη ότι η επαρχία της Ηπείρου ιδρύθηκε στα χρόνια του Νέρωνα.

Σχόλια

Στ. 1-2. Από τους δυο πρώτους αυτούς στίχους πληροφορούμαστε την ύπαρξη ιερού (sacrum) της Άρτεμης, πιθανώς στην ίδια θέση όπου βρέθηκε η επιγραφή. Προβληματική είναι η επονομασία *Τενακρα* της Άρτεμης. Η τοπωνυμία της περιοχής δεν προσφέρει καμιά ένδειξη ώστε να θεωρηθεί το *Τενακρα* τοπωνυμικό επίθετο. Σύμφωνα με τον Γερογιάννη, πρόκειται πιθανώς για ελληνική έκφραση που παραποιήθηκε για να γίνει πιο λατινοφανής. Έτσι, κατά την άποψή του, η επίκληση *Τενακρα* (= Τενάκρα) προήλθε από το ελληνικό "Τῆ ἐν ἄκρα"· επομένως η θεά θα επονομαζόταν Ἄρτεμις ἢ ἐν ἄκρα, σύμφωνα μ' ένα παράδειγμα από το Άργος, όπου η θεά ετιμάτο ως Ἄρτεμις Ἀκρία. Πρβ. όμως και M. Sasel-Kos, ό.π., η οποία αμφισβητεί την ερμηνεία του επιθέτου *Τενακρα* που προτείνει ο Γερογιάννης. Τέλος, ο Γερογιάννης ταυτίζει τον ρωμαϊκό σταθμό "Ad Dianam" με το ναό αυτό της Άρτεμης στη Φωτική, ενώ πιο σωστή είναι η τοποθέτησή του, όπως είδαμε, στο ύψωμα 59 (βλ. κατάλ. οικισμών, αρ. 8).

Στ. 3. Στον στίχο αυτό δίνεται το όνομα του προσώπου, που με τη σύζυγό του (στ. 5), είχε ανεγείρει το ναό της Άρτεμης. Αν κρίνει κανείς από τ' όνομά του (Callistus = Κάλλιστος), το πρόσωπο αυτό ήταν πιθανώς ελληνικής καταγωγής, όπως εξάλλου οι περισσότεροι

απελεύθεροι που χρησιμοποιούνταν στην αυτοκρατορική διοίκηση, βλ. Dagemberg- Saglio, *Dictionnaire*, σ. 1217, στη λ. *libertus*.

Στ. 3-4. Από τους στίχους αυτούς πληροφορούμαστε ότι ο Κάλλιστος ήταν απελεύθερος του αυτοκράτορα (*libertus Augusti*), από τον οποίο είχε διοριστεί ως υπάλληλος (*ab commentariis*) των επαρχιών Αχαΐας και Ηπείρου. Όπως είναι γνωστό, οι *a(b) commentariis* (ή *commentarienses provinciae*) είχαν ως καθήκον τους τη διαχείριση των οικονομικών στις επαρχίες βλ. A. v. Premerstein, *RE IV 1(1901)765 (e,13)*, στο λ. (*a) commentariis*.

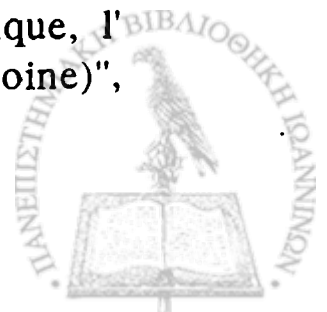
Στ. 5. Η *Claudia Primigenia* ήταν σύζυγος του *Callistus* και προερχόταν από οικογένεια, η οποία είχε λάβει την *civitas Romana* κατά την περίοδο βασιλείας της ιουλιο-κλαυδιανής δυναστείας.

Στ. 6. Από τον στίχο αυτόν πληροφορούμαστε ότι το παραπάνω συζυγικό ζευγάρι ανήγειρε, με δικά του έξοδα, το ναό της Άρτεμης και συγχρόνως ανέθεσε αγαλμάτιο (*signum* = απείκασμα) στη θεά· είναι αυτό που ο κορμός του βρέθηκε στην ίδια θέση με την επιγραφή.

Σύμφωνα με την περιγραφή του Γερογιάννη, το αγαλμάτιο είναι από λευκό μάρμαρο και του λείπουν το κεφάλι, ο τράχηλος, τα χέρια και τα πόδια· το σωζόμενο ύψος του είναι 0.40 μ. Η αμφίεση και η φαρέτρα δείχνουν καθαρά ότι πρόκειται για αγαλμάτιο της Άρτεμης, βλ. Γερογιάννη, ό.π., 197-198, για περισσότερες λεπτομέρειες.

ΕΠΙΤΥΜΒΙΕΣ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ

5. Αδημοσίευτη επιτύμβια ελληνική επιγραφή. Βρέθηκε στα ερείπια της Φωτικής και μεταφέρθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων, βλ. *BCH 79(1955)267*. Το κείμενο της επιγραφής περιέχει τον γνωστό απαγορευτικό τύπο παραβίασης του τάφου με την επιβολή προστίμου (500 δηναρίων) στο: *ιερωτάτω ταμείω*. Πρβ. π.χ. τον τύπο: ... *δς ἂν δέ ἕτερον πτώμα (ή σῶμα) τολμήση καταθέσθαι, δώσει προστ(ε)ίμου...δηνάρια τῷ ἱερωτάτω ταμείω*, βλ. D. Samsaris, "La vallée du Bas-Strymon à l' époque impériale (Contribution épigraphique à la topographie, l' onomastique, l' histoire et aux cultes de la province romaine de Macédoine)", *Δωδώνη* 18(1989), τευχ. 1, σ. 295, αρ. 156.

Χρονολογία:

Αν λάβουμε υπόψη το ποσό των 500 δηναρίων που ορίζεται ως πρόστιμο και το συγκρίνουμε με άλλα ποσά (5000, 10.000, 15.000 κλπ.δηνάρια) που απαντούν στην επιτύμβια επιγραφή, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η επιγραφή χρονολογείται στην πρώιμη αυτοκρατορική περίοδο, δηλαδή πριν από τη μεγάλη υποτίμηση του ρωμαϊκού δηναρίου.

6. Επιτύμβιος βωμός με ανάγλυφη διακόσμηση. Βρέθηκε στο "Βαλσαμάρι", τοποθεσία γειτονική της "Λαμποβήθρας", και μεταφέρθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων, βλ. Ι. Βοκοτοπούλου, *Οδηγός Μουσείου Ιωαννίνων*, Αθήναι 1973, 94. Στη μπροστινή πλευρά του βωμού είναι χαραγμένη λατινική επιτύμβια επιγραφή, σύμφωνα με την οποία, η Calpurnia Secunda έστησε το βωμό στη μνήμη του συζύγου της Iulius Acindynus (= Ακίνδυνος), εκτελώντας διαθήκη του.

Αν κρίνει κανείς από τα ονόματά τους, πρόκειται για συζυγικό ζευγάρι ελληνικής πιθανώς καταγωγής. Ο σύζυγος ανήκε σε οικογένεια που είχε λάβει την civitas Romana κατά την περίοδο βασιλείας της Ιουλίο-κλαυδιανής δυναστείας.

7. Επιτύμβια ναόσχημη στήλη από ασβεστόλιθο, διαστάσεων 0.70x0.55 μ. που βρέθηκε στο νεκροταφείο της Φωτικής, στη θέση "Λιμπόνι", και μεταφέρθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων. Μέσα στον ανάγλυφο ναΐσκο είναι γραμμένος ο πρώτος στίχος της επιγραφής με το όνομα της νεκρής και αμέσως παρακάτω οι δυο επόμενοι στίχοι. Κάτω από την επιγραφή υπάρχει ένα ανάγλυφο στεφάνι και ρόδακες. Μέσα στο στεφάνι υπάρχει σχηματοποιημένη παράσταση ενός αγγείου (υδρίας;).

Ηπειρωτική Εστία 2(1953)701. Hammond, *Epirus*, 743-744, αρ. 48. Πρβ. Βοκοτοπούλου, *Οδηγός Μουσείου Ιωαννίνων*, 84 (περιγραφή της στήλης χωρίς παράθεση του επιγραφικού κειμένου).

Rhodope vix(it)
ann(os) XVI Orinus
Aug(usti) libertae fec(it).

Χρονολογία: αυτοκρατορικοί χρόνοι.

Κριτικές παρατηρήσεις και σχόλια

Στ. 1. Πρόκειται για το θρακικό ορεινό Ροδόπη, που χρησιμοποιείται εδώ ως ανθρωπωνύμιο, όπως και σε άλλες επιγραφές, βλ. π.χ. CIL VI, 38424. 38704. XIV, 4485. AEp 1984, 89, αρ. 347.

Στ. 2. Η μικρή ηλικία (16 χρόνων) της νεκρής μαρτυρεί ότι αυτή ήταν κόρη κι όχι σύζυγος του Originus, ο οποίος έστησε το επιτύμβιο. Τ' όνομα του πατέρα είναι ελληνικό: *Originus* = Ὀρ(ε)ινός και ταυτόσημο με το λατινικό όνομα (cognomen) *Montanus*, που απαντά πολύ συχνά στις επιγραφές. Αν κρίνουμε από το όνομα της κόρης, πρόκειται εδώ για οικογένεια θρακικής καταγωγής, προερχόμενη από την ορεινή περιοχή της Ροδόπης.

Στ. 3. Από τον στίχο αυτόν πληροφορούμαστε ότι η νεκρή Rhodope (= Ροδόπη) ήταν απελεύθερη του αυτοκράτορα (*Augusti liberta*)· γενικά για τους αυτοκρατορικούς δούλους και απελεύθερους, βλ. G. Boulvert, *Les esclaves et les affranchis impériaux sous le Haut-Empire romain*, Aix-en-Provence 1964.

8. Επιτύμβια λατινική επιγραφή, που βρέθηκε το 1963, κατά τη διάνοιξη παρακαμπτήριου δρόμου, δυο χιλιόμετρα δυτικά από την Παραμυθιά, στο ρωμαϊκό νεκροταφείο της Φωτικής. Σώζεται ολόκληρο το δεξιό τμήμα της επιγραφής, διαστ. 0.70x1.40 μ. Η επιγραφή περιβάλλεται από ανάγλυφο πλαίσιο. Φυλαγόταν στην Παραμυθιά.

ΑΔ 19(1964), Χρονικά, Β', 312. BCH 91(1967)688 και εικ. 4. M. Šašel-Kos, ILGR, αρ. 166.

[. . .]memmi
 [. . .]onis et
 [. . .]ENC Medea
 [. . .]A
 5 [. . a]nn(os) XXXX
 [. . .]ROIIMVS
 [ben]e meritae
 [v. f. e]t sibi.

Χρονολογία: πρώτη αυτοκρατορική περίοδος.

Κριτικές παρατηρήσεις και σχόλια

Στ. 1: [...] *memmi* : όνομα γένους (gentilicium) σε γενική πτώση, Sasel-Kos. Στ. 2: [...] *onis* : κάποιο cognomen, όπως π.χ. [Capit]onis, [Front]onis, [Felici]onis, [Polli]onis. Πιθανότερη φαίνεται η συμπλήρωση [Capit]o, αφού το όνομα αυτό απαντά και στη ρωμαϊκή αποικία της Κασσάνδρειας (βλ. Σαμσάρη "Η ρωμαϊκή αποικία της Κασσάνδρειας", 405, αρ. 50), όπου το έφερε ένας libertus. // Στ. 3. Αναγράφεται το όνομα γένους (gentilicium) και το επωνύμιο (cognomen) της συζύγου. Το cognomen είναι ελληνικό: Medea = Μήδεια. // Στ. 6. Κάποιο όνομα, όπως π.χ. Euphronymus, Hieronymus, Sasel-Kos. // Στ. 8. Η συμπλήρωση από τη Sasel-Kos: [v.f.e]t sibi = v(ivus) f(ecit) et sibi.

Πρόκειται πιθανώς για επιτύμβιο που έστησε ο γιος στους νεκρούς γονείς του. Όπως δείχνουν τα ονόματά τους, η οικογένεια ήταν ελληνικής μάλλον καταγωγής.

9. Επιτύμβια ενεπίγραφη πλάκα, που βρέθηκε, κατά τον περασμένο αιώνα, εντοιχισμένη σε σπίτι της Παραμυθιάς· ύψ. 0.18, πλ. 0.26 μ.

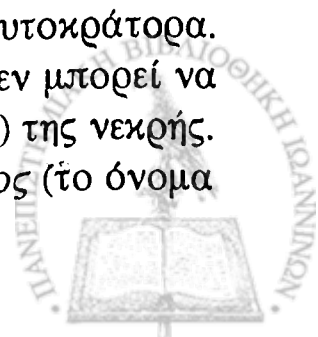
A. Κοντολέων, "Επιγραφαί Ηπείρου", BCH 16(1892)175, αρ. 4. CIL III, Suppl. 2, αρ. 12301. Δ. Ευαγγελίδη, "Επιγραφαί εξ Ηπείρου", ΑΕ 1914, 241, αρ. II.

Χρονολογία: πρώτη αυτοκρατορική περίοδος.

[T]heonica Aug(usti) s(erva)
vix(it) an(nos) [...]
Orestin[us;] [uxori ή filiae]
[fecit] [et sibi;]

Κριτικές παρατηρήσεις και σχόλια

Στ. 1: *Pheonica*, Κοντολέων και CIL. *No[n]ia?*, Ευαγγελίδης. Αν είναι σωστή η ανάγνωση, η νεκρή ήταν δούλη του αυτοκράτορα. Στ. 3. Δυστυχώς μας λείπει η ηλικία της νεκρής. Έτσι δεν μπορεί να κρίνει κανείς αν ο Orestin[us;] ήταν σύζυγος (ή πατέρας;) της νεκρής. *Orestin[us;]*: πρόκειται για το ελληνικό όνομα Ὀρестεῖνος (το όνομα

Ὁρέστης με τη λατινική κατάληξη *-ipus = -εἶνος*), που απαντά και στη ρωμαϊκή αποικία της Κασσάνδρειας, βλ. Σαμσάρη, "Ἡ ρωμαϊκή αποικία της Κασσάνδρειας", 403-404, αρ. 39 και 40.

10. Ασβεστολιθική ενεπίγραφη επιτύμβια πλάκα σπασμένη σε πέντε κομμάτια· ύψ. 1.21, πλ. 1.46, πάχ. 0.13. Είναι καταστραμμένη πάνω, αριστερά και δεξιά· φέρει ανάγλυφο πλαίσιο. Βρέθηκε σε τάφο λίγο βορειοανατολικότερα από την "Ὀβραϊκή" τοποθεσία της Παραμυθιάς. Στην ίδια θέση είχε βρεθεί και μια άλλη παρόμοια πλάκα με ανάγλυφο διάκοσμο (ράβδο ανάμεσα σε δυο πίθους και πιο κάτω καλαθίσκο) και με επιγραφή εντελώς φθαρμένη.

Α. Κοντολέων, "Επιγραφαί Ἠπείρου", BCH 16(1892)175, αρ. 2. CIL III, Suppl. 2, αρ. 12300. Δ. Ευαγγελίδης, "Επιγραφαί ἐξ Ἠπείρου", ΑΕ 1914, 241, αρ. I

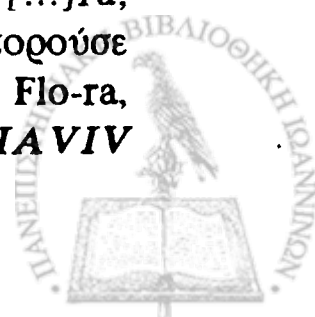
[Dis Mani]bus sacr(um)
[. . .]m[. . . .]ra vix(it) an(n)is
XXVIII
T. [F]laviu[s] Eunus uxori
5 et Tycae [fil]iae bene meritae
fec(it) et sibi.

Χρονολογία: β' μισό του 1ου- αρχές του 2ου μ.Χ. αιώνα.

Ἡ φράση *Dis Manibus* χωρίς συντομογραφία απαντά ως το β' μισό του 1ου και στις αρχές του 2ου μ.Χ. αι., βλ. G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, 28. Kl.- Pauly, III, 951, στο λ. *Manes*. Στην ίδια χρονολόγηση μας οδηγεί και η παρουσία του ρωμαϊκού ονόματος γένους *Flavius*.

Κριτικές παρατηρήσεις και σχόλια

Στ. 1. Είναι μια καθαρά λατινική επίκληση των θεών του κάτω κόσμου, βλ. Kl.-Pauly, III, 951, στο λ. *Manes*, όπου και η βασική βιβλιογραφία. Στ. 2: *vixi an(n)i[s]*, Κοντολέων· *vix(it) ann.*, CIL· *vixit an.*, Ευαγγελίδης· *M.....ra*, Κοντολέων και CIL· *[...]ra*, Ευαγγελίδης. Αν τελικά το πρώτο γράμμα δεν είναι Μ, θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί πολλά ονόματα λήγοντα σε *-ra*, όπως π.χ. *Flo-ra*, *Hibe-ra*, *Hila-ra*, *Lucife-ra*, *Su-ra*, *Ve-ra* κλπ. Στ. 4. *TEIAVIV*

FVNVS, Κοντολέων· *T. [Fl]aviu[s] Eupus*, CIL. Στ. 5. Το όνομα της κόρης είναι ελληνικό *Tyca* = Τύχη. Έτσι, κρίνοντας από το ελληνικό όνομα του πατέρα της (*Eupus* = Εύνους) κι από το αυτοκρατορικό *gentilicium* (*Flavius*), μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι πρόκειται για οικογένεια ελληνικής καταγωγής, η οποία είχε ευεργετηθεί με τη χορήγηση της *civitas Romana* από κάποιον αυτοκράτορα της φλαβιανής δυναστείας (ίσως από τον Βεσπασιανό).

11. Επιτύμβια ενεπίγραφη πλάκα από ασβεστόλιθο, που στις γωνίες της κοσμείται με ανάγλυφα άνθη. Η επιγραφή είναι χαραγμένη ανάμεσα σε δυο κιονίσκους, από τους οποίους κρέμεται ανάγλυφο στεφάνι που περιβάλλει τους τέσσερις τελευταίους στίχους. Βρέθηκε, στα τέλη του περασμένου αιώνα, στη θέση "Λιμπόνι" της Παραμυθιάς. Το 1953 την είδε ο Μουσελίμης σε σπίτι της Παραμυθιάς· δεν μας είναι γνωστή η κατοπινή της τύχη .

A. Κοντολέων, "Επιγραφαί Ηπείρου", BCH 16(1892)176, αρ. 6. CIL III, Suppl. 2, αρ. 12302. Σπ. Μουσελίμης, *Ηπειρωτική Εστία* 2(1953)701.

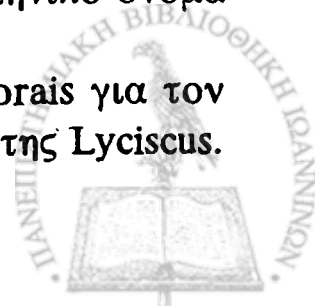
Sotis vixi(t) ann(os) XXV.
 Lyciscus vixi(t) an(nos) XXX.
 Horais filiae et gener[o]
 et Sotae viro
 5 bene merentibus
 fecit et
 sibi.

Χρονολογία: αυτοκρατορικοί χρόνοι.

Σχόλια

Στ. 1. *Sotis* = το ελληνικό όνομα *Σωτίς*. Στ. 2. *Lyciscus* = το ελληνικό όνομα *Λυκίσκος*, υποκοριστικό του *Λύκος*, δανεισμένο από την πανίδα της περιοχής· για το όνομα αυτό, βλ. LGPN I, 290. Στ. 3. *Horais* = το ελληνικό όνομα *Ώραις* (:). *Gener[o]*, CIL· *gener[i]*, CIL, Κοντολέων και Μουσελίμης. Στ. 4. *Sota* = το ελληνικό όνομα *Σωτάς*, για το οποίο βλ. LGPN I, 426.

Το οικογενειακό αυτό επιτύμβιο το έστησε η *Horais* για τον σύζυγό της *Sota*, για την κόρη της *Sotis* και το γαμπρό της *Lyciscus*.

Τα ελληνικά ονόματα που φέρουν όλα τα μέλη της οικογένειας μαρτυρούν σαφώς την ελληνική της καταγωγή.

12. Αετωματική ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη από ροδόχρωμο ασβεστόλιθο, διαστάσεων 0.36x0.735 μ. Κάτω από την αετωματική επίστεψη φέρει εγχάρακτη λατινική επιγραφή αποτελούμενη από τέσσερις στίχους. Προέρχεται από τη νεκρόπολη της Φωτικής· βρέθηκε το 1953 από τον Μουσελίμη εντοιχισμένη σε δεξαμενή και στη συνέχεια μεταφέρθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων.

Σπ. Μουσελίμης, *Ηπειρωτική Εστία* 2(1953)701. BCH 79(1955)267. Πρβ. Βοκοτοπούλου, *Οδηγός Μουσείου Ιωαννίνων*, 96-97 (απλή μνεία της επιτύμβιας στήλης).

Sosipatra
vixit an(nos) VII
Euthycus filia
fecit. Vale.

Χρονολογία: αυτοκρατορικοί χρόνοι.

Σχόλια

Στ. 1. *Sosipatra* = το ελληνικό όνομα *Σωσιπάτρα*. Στ. 3. *Euthycus* = το ελληνικό όνομα *Εϋθυκος*. Πρόκειται για τον πατέρα της νεκρής παιδούλας, ο οποίος έστησε το επιτύμβιο.

13. Τμήμα επιτύμβιας πλάκας, που βρέθηκε στη θέση "Λιμπόνι" της Παραμυθιάς.

A. Κοντολέων, "Επιγραφαί Ηπείρου", BCH 16(1892)176, αρ. 5. CIL III, Suppl. 2, αρ. 12304.

SEDFE
SYSHE
MIO

Χρονολογία: αυτοκρατορικοί χρόνοι.

Κριτικές παρατηρήσεις

Στ. 1. *FE = fe(cit;)*. Στ. 2. *HE = he(res;)*. Στ. 3. *MIO* : ρωμαϊκό όνομα γένους (gentilicium) σε δοτική πτώση, όπως π.χ. [Deci]mio, [Fir]mio, [Septi]mio.

14. Απότμημα ενεπίγραφης επιτύμβιας πλάκας, που βρέθηκε στη θέση "Λιμπόνι" της Παραμυθιάς.

A. Κοντολέων, "Επιγραφαί Ηπείρου", BCH 16(1892)175, αρ. 3. CIL, Suppl. 2, αρ. 12303.

[D]asimus et [το όνομα της συζύγου του]
parentes
[bene merenti fecerunt;]

Χρονολογία: αυτοκρατορικοί χρόνοι.

Σχόλια

Στ. 1: *ASIMVS*, Κοντολέων και CIL. Το όνομα [D]asimus, που προτείνουμε, είναι ιλλυρικό, βλ. I. Russu, *Ilirii (Istoria- Limba si Onomastica- Romanizarea)*, București 1969, 195. Αν είναι σωστή η συμπλήρωση του ονόματος, τότε το επιτύμβιο ανήκει σε κάποια ιλλυρική οικογένεια. Η άμεση γειτνίαση της ρωμαϊκής αποικίας της Φωτικής με την Ιλλυρία εξηγεί κάλλιστα την εδώ παρουσία Ιλλυριών ως απόμαχων στρατιωτικών ή δούλων.

15. Απότμημα επιτύμβιας στήλης εντοιχισμένο στην εκκλησία της Κοίμησης της Θεοτόκου στην Παραμυθιά· διαστ. 0.36x0.32x0.15 μ. Η επιγραφή είναι χαραγμένη στην κορυφή της στήλης· ύψ. γραμμ. 0.03 μ. Παρακάτω θα υπήρχε ανάγλυφη παράσταση που καταστράφηκε.

Hammond, *Epirus*, 740, αρ. 32 και εικ. 33 (σύμφωνα με απόγραφο του S. Clarke).

ANCAIF. vix(it)
HACNI O f(ec)i(t).

Χρονολογία: αυτοκρατορικοί χρόνοι.

Κριτικές παρατηρήσεις

Στ. 1. *AN Cai f(ilia) vix(it) [ann(os) ..]*. Στ. 2. *HACNI O F..I*, Hammond.

16. Τμήμα ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης μήκους 0.60 μ., εντοιχισμένο στην εκκλησία της Κοίμησης της Θεοτόκου στην Παραμυθιά. Η επιγραφή, της οποίας τα γράμματα έχουν ύψος 0.025 μ., δεν σώζεται ακέραιη.

Hammond, *Epirus*, 740, αρ. 33 και εικ. 34 (σύμφωνα με απόγραφο του S. Clarke). Ίσως να πρόκειται για την ίδια επιγραφή που αναφέρει ο Μουσελίμης, *Ηπειρωτική Εστία* 2(1953)701.

[- - - - vixit]
ann(os) XXXI MARIT
·T·I·MARDS fecit.

Χρονολογία: αυτοκρατορικοί χρόνοι.

Κριτικές παρατηρήσεις

Στ. 1. Στον στίχο αυτό θα αναγραφόταν το όνομα του νεκρού (ή της νεκρής;), Στ. 2: *marit[o ή ae]*. Στ. 3: το όνομα του συζύγου (;) που έστησε το επιτύμβιο.

17. Επιγραφή χαραγμένη σε μικρό τετράγωνο μολύβδινο πλακίδιο, που έχει πάχος ενός δακτύλου και πλάτος πέντε υφεκατοστομέτρων. Βρέθηκε στη θέση "Λιμπόνι" της Παραμυθιάς.

A. Κοντολέων, "Επιγραφαί Ηπείρου", BCH 16(1892)176, αρ. 7. CIL III, Suppl. 2, αρ. 12305.

Χρονολογία: αυτοκρατορικοί χρόνοι.

....
AVG

Παρατηρήσεις

Πιθανή συμπλήρωση της επιγραφής: *[lib(ertus)]* ή *[s(ervus)]/Aug(usti)*.

B. ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ ΤΗΣ ΑΠΟΙΚΙΑΣ
Χρυσανγή (Βέλιανη)

18. Ασβεστολιθική πλάκα τετραγωνισμένη στην κορυφή της και καταστραμμένη στις πλευρές και στο κάτω μέρος της· σωζόμενες διαστάσεις: 0.10x0.39x0.60 μ. Έφερε πολύστιχη επιγραφή με γράμματα ύψους 0.40 μ., από την οποία όμως σώζονται μόνον οι τρεις πρώτοι στίχοι και δυο γράμματα από τον τέταρτο στίχο.

Βρέθηκε το 1931 στη θέση "Παλιουριά" του σημ. χωριού Χρυσανγή, κοντά στην αριστερή όχθη του Κωκυτού ποταμού, και μεταφέρθηκε το 1939 στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων.

Hammond, *Epirus*, 736, αρ. 15 και πίν. XXII c. SEG 24(1969)160, αρ. 443.

Τοῦ κυρίου ἡμῶν αὐτο-
[κρά]τορος Καίσαρος Γ(αῖου)
[Ἰουλί]ου Οὐήρου Μαξ[ιμίνου;]
[Σεβασ]τ[ο]ῦ

5 [καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ]
[Γ(αῖου) Ἰουλ(ίου) Οὐήρου]
[Μαξίμου Καίσαρος]

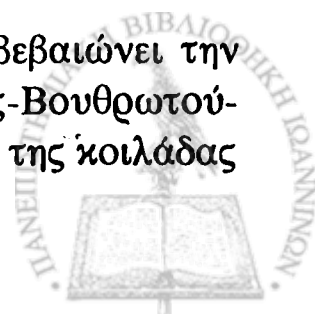
- - - - -
- - - - -

Χρονολογία: 235/8 μ.Χ.

Κριτικές παρατηρήσεις και σχόλια

Στ. 2: [κρά]τορος Καίσαρος Γ (ή Π), Hammond· [κρά]τορος Καίσαρος Γ., SEG. Στ. 3: [αίου] Σουήρου Μαξ., Hammond· [Ἰουλί]ου Οὐήρου Μαξ[ιμίνου (?)], SEG. Στ. 4: - - - - τ.υ- - - -, Hammond και SEG. Στ. 5-7. Η συμπλήρωση σύμφωνα με άλλα παραδείγματα μιλιαρίων. Στον τελευταίο στίχο θα αναγραφόταν η απόσταση (σε μίλια) πιθανώς από τη Φωτική.

Πρόκειται πιθανώς για μιλιάρη, το οποίο επιβεβαιώνει την ύπαρξη του διεθνούς ρωμαϊκού δρόμου Απολλωνίας-Βουθρωτού-Φωτικής-Νικόπολης (βλ. πιο πάνω, σ. 51), κατά μήκος της κοιλάδας

του Κωκυτού ποταμού, και μαρτυρεί την επισκευή του στα χρόνια του αυτοκράτορα Μαξιμίνου Α' του Θράκα, δηλ. στην αρχή της μεγάλης κρίσης της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Η επιγραφή αυτή έρχεται να προστεθεί κοντά σε άλλες παρόμοιες (πρβ. Cagnat, IGRP, αρ. 691), που δείχνουν το ενδιαφέρον του αυτοκράτορα αυτού για τα Βαλκάνια, προφανώς λόγω της καταγωγής του.

19. Ορθογώνια ασβεστολιθική στήλη, καταστραμμένη στην πάνω δεξιά γωνία και στο μέσο της κάτω πλευράς· σωζόμενες διαστάσεις: ύψ. 0.70 μ. , πλ. 0.50, πάχ. 0.175 μ. Φέρει επιγραφή δέκα στίχων με επιμήκη γράμματα που δεν είναι χαραγμένα με επιμέλεια· μετά τον τρίτο στίχο η επιγραφή έχει υποστεί μεγάλη φθορά κι έτσι είναι δυσανάγνωστη· ενώ από τους τρεις τελευταίους στίχους διασώθηκαν μερικά μόνο γράμματα.

Βρέθηκε το 1930 εντοιχισμένη στην παραστάδα της θύρας σε μια μικρή νεότερη εκκλησία, χτισμένη στα ερείπια βυζαντινής βασιλικής που σώζονται στη θέση "Χάλασμα", κοντά στο σημ. χωριό Χρυσανγή Παραμυθιάς. Το 1933 την είδαν στην ίδια θέση οι R. Cook και N.G.L. Hammond και έκαναν απόγραφο.

Δ. Ευαγγελίδης, ΠΑΕ 1930, 62-63. REG 45(1932)219. Hammond, *Epirus*, 738, αρ. 23. SEG 24(1969)159-160.

Χρονολογία: περίοδος συναρχίας Διοκλητιανού και Μαξιμιανού (286-305 μ.Χ.).

[Αγαθῆ τύχη:]
 τοῖς κυρίοις
 Γαῖω Βαλερίω
 Διοκλητιανῶ
 5 καὶ <σ>υνάρχ[οντι]
 Μαξιμιανῶ
 Σεβ(αστοῖς)
 καὶ τ- - γλ- - - ο.ω
 .αγ κ κ
 10 κ
 κ π μ

Κριτικές παρατηρήσεις και σχόλια

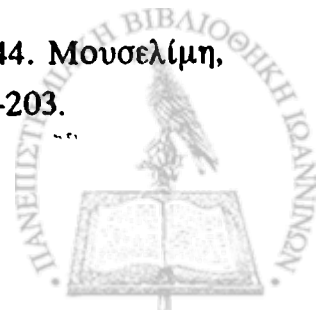
Στ. 3. Ἐλίω Βαλερίω, Ευαγγελίδης. Γαῖω Βαλερίω, Hammond και SEG. Στ. 5. Ἐλίω Αὐρ III., Ευαγγελίδης· και συνάρχοντι, Ευαγγελίδης· και <σ>υνάρχ[οντι], SEG. Στ. 7: σεβ.β..., Ευαγγελίδης· σε β β, Hammond· Σεββ., SEG. Στ. 8: καιωγε II ο ω, Ευαγγελίδης· ρα II γατ ο ω, Hammond· καιτ γλ ο II ο ω, Cook· και τ- -γλ- - - ο.ω, SEG. Στ. 9: παε.κμ..ρσ, Ευαγγελίδης· ωαγι κ κ, Hammond· .αγ κ κ, Cook. Στ. 10: κ....., Ευαγγελίδης· κ, Hammond. Στ. 11: κω...ρ, Ευαγγελίδης· κ π, Hammond· κ π μ, Cook.

Πρόκειται πιθανώς για μιλιάριο, το οποίο μαρτυρεί τη διέλευση από δω ρωμαϊκού δρόμου, που θα είχε επισκευαστεί στα χρόνια του Διοκλητιανού και ο οποίος δεν θα ήταν άλλος από το ανατολικό σκέλος του διεθνούς δρόμου Απολλωνίας-Βουθρωτού-Φωτικής-Νικόπολης (βλ. πιο πάνω, σ. 51). Στους πρώτους επτά στίχους μνημονεύονται οι δυο Αύγουστοι, ο Διοκλητιανός και ο Μαξιμιανός. Στους επόμενους στίχους θα αναφέρονταν ίσως οι Καίσαρες και στο τέλος η απόσταση (σε μίλια) πιθανώς από τη Φωτική.

Νουνεσάτι

20- 21. Δυο επιτύμβιες ασβεστολιθικές πλάκες εντοιχισμένες παλιότερα στη βρύση του εγκαταλειμμένου σήμερα χωριού Νουνεσάτι. Οι πλάκες έφεραν επιγραφές δυσανάγνωστες λόγω της μεγάλης φθοράς που είχαν υποστεί είτε με την πάροδο του χρόνου είτε με τη δεύτερη χρήση τους ως οικοδομικού υλικού για την κατασκευή της βρύσης (στον 14ο- 15ο αι.;). Ο Hammond δημοσίευσε τις επιγραφές βασιζόμενος σε απόγραφο που του είχε στείλει το 1932 κάποιος χωρικός. Αργότερα είδε τις επιγραφές στη βρύση ο δάσκαλος Σπ. Μουσελίμης αλλά δεν κατάφερε κι αυτός την πλήρη ανάγνωσή τους - προφανώς λόγω της φθοράς τους. Σύμφωνα με πληροφορίες, οι επιγραφές δεν υπάρχουν σήμερα στο εγκαταλειμμένο χωριό.

Hammond, *Epigrus*, 737, αρ. 19 = SEG 24(1969)160, αρ. 444. Μουσελίμη, *Θεσπρωτία*, 164-166 (και φωτογραφία). Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 202-203.

- α) [-]νια χαῖρε
 Ὀδοιπορέον πάροδος
 --- οὐχί τάφου ΤΡΕ....
 --- Ο.. ΗΕΛΟΙΟ.....
- β)ΔΕ ΤΥΜΕ
 ..ΟΗΟΥΝΑ-----
 ----- ΝΑΞΙ.....
 ...ΠΕΠΓΛΥΙΕΙ.....

Χρονολογία: οι επιγραφές χρονολογούνται στην αυτοκρατορική περίοδο με βάση τη μορφή των γραμμάτων (π.χ. V = Υ, C = Σ) και τις ligaturae (βλ. Μουσελίμη, *ό.π.*, 165).

Κριτικές παρατηρήσεις

α) επιγραφή: ----- χαῖρε / ΕΙΟΝ παροδ/ιτα, Hammond και SEG. [-]νια χαῖρε / Ὀδοιπορέον πάροδος / --- οὐχί τάφου τρε- - / - - οσ - - - ή έλοιο, Δάκαρης.

β) επιγραφή: ----- αν Ἡδ[ω]νεσάτης, Hammond και SEG. Κατά τον Hammond, στην αρχή του στίχου υπήρχε κάποιο ανθρωπωνύμιο με κατάληξη -αν· σύμφωνα με τον ίδιο, το όνομα Ἡδωνεσάτης είναι, όπως δείχνει η χαρακτηριστική του κατάληξη -ατης, εθνικό, που σχετίζεται ίσως με την περιοχή Ἰδωνία ή Ἡδωνία που αναφέρει ο Ψευδο-Σκύλακας.

Κρυόβρυση (Πέστιανη)

21α. Ανέκδοτη λατινική επιτύμβια επιγραφή, η οποία αναφέρεται ότι είναι εντοιχισμένη στην ανατολική πλευρά της κεντρικής εκκλησίας του χωριού Κρυόβρυση, βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 204. Non vidi.

Λαδοχώρι (Λέδεξα)

22. Επιτύμβια ελληνική επιγραφή σε κάλυμμα μαρμάρινης σαρκοφάγου. Προέρχεται, μαζί με άλλες τρεις σαρκοφάγους, από

οικογενειακό ταφικό θάλαμο, που αποκαλύφτηκε στο σημ. Λαδοχώρι, πολύ κοντά στην Ηγουμενίτσα.

ΑΔ 30(1975), Χρονικά Β', 211-213.

Ἄντ[ώ]νιος
 Εὐά[ρεσ]τος
 ἐτῶν κα',
 χαῖρε.

Χρονολογία: 2ος- 3ος μ.Χ. αιώνας.

Σχόλια

Στ. 1. Το ρωμαϊκό όνομα γένους Ἄντωνίος, που ήταν πολύ διαδομένο στην Ελληνική Ανατολή, δείχνει ότι πρόκειται για απόγονο οικογένειας, η οποία είχε λάβει παλιότερα τη Ρωμαϊκή πολιτεία από τον γνωστό μας Μ. Αντώνιο, βλ. Δ. Σαμσάρη, "Ατομικές χορηγήσεις της Ρωμαϊκής πολιτείας (civitas Romana) και η διάδοσή της στη ρωμαϊκή επαρχία Μακεδονία, Ι. Η περίπτωση της Θεσσαλονίκης, πρωτεύουσας της επαρχίας", *Μακεδονικά* 26(1987-88)336-337. Στ. 2. Η συμπλήρωση του ελληνικού αυτού ονόματος δεν μπορεί να θεωρηθεί βέβαιη. Κι αυτό, γιατί θα μπορούσε κανείς να προτείνει κι άλλες συμπληρώσεις, όπως π.χ. *Εὐά[ίνε]τος*, *Εὐά[ρα]τος*, *Εὐά[ρισ]τος*, *Εὐά[ρε]τος*. Στ. 3. Η μικρή ηλικία (21 χρόνων) του νεκρού δείχνει ότι πρόκειται για το γιο μιας οικογένειας Αντωνίων, που ανήκε στην τοπική αριστοκρατία, όπως μαρτυρεί η χρήση μαρμάρινης σαρκοφάγου και η κατασκευή ταφικού θαλάμου.

Καριώτι (Χούβιανη)

23. Τμήμα ασβεστολιθικής πλάκας, που βρέθηκε μέσα στο σημ. χωριό Καριώτι, ανάμεσα σε πολλές κεραμίδες στέγης και μαρμάρια κομμάτια πεσσού, κατά τη διάνοιξη των θεμελίων σπιτιού, στην τοποθεσία "Παλιοκλήσι", όπου υπήρχε παλιότερα εκκλησία.

Μουσελίμη, *Θεσπρωτία*, 167-168.

Χρονολογία: αυτοκρατορικοί χρόνοι.

VINSSKVN
ΛΑΡ III Γ
3 IFAN ORESTIR
ΙΑΕΟΥ ΡΟCΑΥΓ

Κριτικές παρατηρήσεις

Στ. 3: *Orestin[us;]*. Για το όνομα αυτό, βλ. πιο πάνω, αρ. 9.
Στ. 4: *ΙΑΕΟΥ* = το πατρωνυμικό του σε γενική πτώση. *ΡΟCΑΥΓ* = *[p]roc[uratoris;] Aug(usti)*;

24. Ορθογώνιο ασβεστολιθικό βάθρο επιτύμβιου αγάλματος (ή άλλου νεκρικού αναθήματος) διαστάσεων 1.30x0.67x0.28 μ. Σε μια από τις στενές πλευρές του διασώζεται τμήμα επιτύμβιας λατινικής επιγραφής. Βρέθηκε στη θέση "Χούβιανη", μέσα στο σημ. Καριώτι, ανάμεσα στα ερείπια παλιάς εκκλησίας που στη θέση της είναι σήμερα χτισμένο νεότερο σπίτι.

Μουσείλιμη, *Θεσπρωτία*, 168. ΑΔ 24(1969), *Χρονικά*, Β², 249. *Sasel-Kos*, ILGR, αρ. 167.

-]VE . SINE . VLA
[-]PRESI . INLVCTEO
[-]EIS . PARENTES.

Χρονολογία: αυτοκρατορικοί χρόνοι.

Σχόλια

Πρόκειται για επιτύμβιο που έστησαν οι γονείς για τα νεκρά παιδιά τους. Δυστυχώς δεν διασώθηκε στην επιγραφή το όνομα κανενός μέλους της οικογένειας.

Ζερβοχώρι

25. Επιτύμβια πλάκα από λευκό λίθο· διαστ. 0.63x0.44x0.12 μ.

Φέρει λατινική επιγραφή, της οποίας οι δυο τελευταίοι στίχοι έχουν υποστεί σοβαρή φθορά. Βρέθηκε στο σημ. Ζερβοχώρι.

Δ. Ευαγγελίδης, "Επιγραφαί ἐξ Ἠπείρου", ΑΕ 1914, 241, αρ. ΙΙΙ. Šašel-Kos, ILGR, αρ. 165.

[- - - -]
 Aristides vixit
 3 annos XXV
 [- -]ndiae FVI
 [- -]ni [. . . .] feceru(nt)

Χρονολογία: αυτοκρατορικοί χρόνοι.

Κριτικές παρατηρήσεις και σχόλια

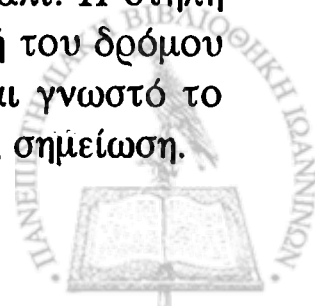
Πρόκειται για το επιτύμβιο ενός γόνου εκλατινισμένης ελληνικής οικογένειας. Στ. 1. Στον στίχο αυτόν θα αναφερόταν πιθανώς κάποιο ρωμαϊκό όνομα γένους (gentilicium). Στ. 2. Το επωνύμιο (cognomen) του νεκρού, το οποίο είναι ελληνικό: Aristides (= Ἀριστείδης). Στ. 4. [..]andiae fui(t), Ευαγγελίδης. Κατά την M. Šašel-Kos, ίσως πρόκειται για εσφαλμένη ανάγνωση του πρώτου εκδότη της επιγραφής.

Γλυκή

25α. "Πώματα" αγγείων με λατινικές σφραγίδες. Βρέθηκαν, ανάμεσα σε όστρακα (terra sigillata), κοντά στη βυζαντινή βασιλική, που τα ερείπιά της σώζονται στο σημ. χωριό Γλυκή, βλ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 200.

Νάρκισσος

25β. Κυλινδρική λίθινη στήλη (ύψους 2 μ. περίπου) με λατινική επιγραφή (ίσως μιλιάριο). Βρέθηκε στο σημ. χωριό Νάρκισσος, λίγα χιλιόμετρα ανατολικά από το Καναλάκι. Η στήλη καταστράφηκε ολοσχερώς το 1940 κατά την κατασκευή του δρόμου Καναλακίου-Παραμυθιάς κι έτσι σήμερα δεν μας είναι γνωστό το κείμενο της επιγραφής· βλ. Μουσελίμη, *Θεσπρωτία*, 146, σημείωση.

Βαλανιδούσσα

25γ. Ανέκδοτη επιτύμβια λατινική επιγραφή σε μικρή στήλη, που προέρχεται από το σημ. χωριό Βαλανιδούσσα, ΝΑ από το Καναλάκι (αναφορά 863/17-5-53 της ΙΑ' Εφορείας Αρχαιοτήτων), βλ. Dakaris, *Cassopaia*, 93 και σημ. 287. Non vidi.

Νεκρομαντείο Εφύρας

26-31. Έξι έντυπες ρωμαϊκές σφραγίδες σε πήλινα αγγεία και σε κεραμίδες στέγης, που βρέθηκαν σε δωμάτια ρωμαϊκών χρόνων του νεκρομαντείου της Εφύρας. Από τις σφραγίδες αγγείων μερικές απαντούν σε "πώματα" πυξίδων, ενώ οι περισσότερες σε λαβές αμφορέων. Σε ορισμένες πάλι περιπτώσεις βλέπουμε το ίδιο σφράγισμα τόσο σε αγγεία όσο και σε κεραμίδες στέγης.

Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1963, 90-91. Το Έργον 1976, 83. Α. Βλαχοπούλου, "Έντυπες σφραγίδες σε λαβές αμφορέων", *Δωδώνη* 8(1979)292-294.

α) ΟΥΙΟΣ

Το όνομα αυτό απαντά και σε παπύρους της Αιγύπτου, βλ. Fr. Preisigke, *Namenbuch der griech. Urkunden aus Aegypten*, 1967, στ. 248.

β) COS

Πρόκειται ίσως για το ρωμαϊκό gentilicium Cos[sinius] ή Cos[conius].

γ) P. CUR

P. Cur[ius;] ή P. Cur[iatius;].

δ) P. CURT

P. Curt[ius;] ή P. Curt[ilius;].

ε) IRCULO

[H]erculo;

στ) LATINI

L. Atini ή Latini;

Χρονολογία: μετά τον 1ο π.Χ. αιώνα.

Σχόλια

Οι υπογραφές σε κεραμίδες στέγης ανήκουν, χωρίς αμφιβολία, σε τοπικούς τεχνίτες, όπως συνήθως συνέβαινε. Σε τοπικούς όμως αγγειοπλάστες ανήκουν και οι υπογραφές σε αγγεία, αφού ορισμένες από αυτές απαντούν και σε κεραμίδες στέγης (Βλαχοπούλου). Επομένως τα σφραγίσματα αυτά μαρτυρούν την ύπαρξη τοπικών εργαστηρίων κεραμικής.

Μαργαρίτι

32. Επιτύμβια ασβεστολιθική πλάκα· διαστ. 1.10x0.80x0.20 μ. Φέρει λατινική επιγραφή καταστραμμένη στο αριστερό της μέρος, δηλ. στην αρχή των στίχων, και στο τέλος. Το 1932 την είδε ο Hammond εντοιχισμένη σε κρήνη του Μαργαριτίου. Η κρήνη έχει καταστραφεί εδώ και αρκετά χρόνια κι έτσι η τύχη της ενεπίγραφης αυτής πλάκας αγνοείται.

Hammond, *Epirus*, 737, αρ. 20 και πιν. XXIIIb. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, 202, σημ. 500 (απλή μνεία της επιγραφής).

[- -]us Lupu[s]
 [- -]ae uxori suae fecit
 annos XXX et
 [- -]mioni et
 5 [- -]opoli socris
 et [sibi;]

Χρονολογία: αυτοκρατορικοί χρόνοι.

Κριτικές παρατηρήσεις και σχόλια

Στ. 1. [- -]us : πρόκειται πιθανώς για την κατάληξη κάποιου ρωμαϊκού ονόματος γένους (πιθανώς αυτοκρατορικού), όπως π.χ. [Iuli]us, [Flavi]us, [Aeli]us κλπ. Το ρωμαϊκό cognomen Lupus απαντά πιο συχνά κατά την αυτοκρατορική περίοδο. Στ. 2. [- -]ae : το όνομα της συζύγου σε δοτική πτώση. Στ.3. *Annos XXX* : η ηλικία της νεκρής συζύγου. Στ. 4. [- -]mioni : το όνομα της πεθεράς του [- -]us Lupu[s]. Στ. 5. [- -]opoli : το όνομα του πεθερού του, που θα ήταν ίσως ελληνικό, αν κρίνει κανείς από την κατάληξή του.

Από το κείμενο της επιγραφής προκύπτει ότι το επιτύμβιο το είχε στήσει ο [- -]us Lurū[s] για τη νεκρή γυναίκα του και για τα πεθερικά του. Αν κρίνει κανείς από την αναγραφόμενη ηλικία της συζύγου (30 χρόνων), ο σύζυγος θα πρέπει να ήταν 35-40 χρόνων και τα πεθερικά του πάνω από 50 χρόνων.

Παλαιόκαστρο (Βράστανο)

33. Απότμημα ενεπίγραφης ασβεστολιθικής πλάκας (βωμού;) διαστάσεων 0.60x0.60x0.20 μ.: από την επιγραφή (λατινική) διασώθηκαν μερικά μόνο γράμματα. Βρέθηκε στη θέση "Λακκιά Μοναστήρι", κοντά στο σημ. χωριό Παλαιόκαστρο (Βράστανο), μέσα στα ερείπια ενός αρχαίου κτηρίου (πιθανώς ναού).

Σπ. Μουσελίμη, "Το Μαργαρίτι", *Ηπειρωτική Εστία* 9(1960)596· του ίδιου, *Θεσπρωτία*, 99.

CES PES
LCES

Χρονολογία: αυτοκρατορικοί χρόνοι.

Σχόλια

Στην επιγραφή αναγραφόταν ίσως η έκταση γης, που αποτελούσε ιδιοκτησία του ιερού ή η έκταση ενός μέρους της ιδιοκτησίας της που είχε εκμισθωθεί. Έτσι, στα υπολείμματα της επιγραφής θα μπορούσε κανείς ν' αναγνωρίσει τις λέξεις: [m]erces l(oci) pe[de]s L ή [in agro pe]des L. Πρβ. *In fronte pedes ... in agro pedes XVIII* (AEP 1982, αρ. 300) ή ... l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum). *In fronte pedes XXV, in agro pedes X[- -]* (AEP 1984, αρ. 184).

Αγιά

34. Επιτύμβια πλάκα θραυσμένη πάνω και κάτω, διαστάσεων 0.95x0.65 μ. Στο επάνω μέρος της υπάρχει ανάγλυφο στεφάνι από ρόδακες και σταφύλια και κάτω από αυτό λατινική επιγραφή αρκετά φθαρμένη. Βρέθηκε το 1968 στη θέση "Οξινή", κοντά στο σημ. χωριό Αγιά, και μεταφέρθηκε στο Γυμνάσιο Πάργας.

ΑΔ 23(1968), Χρονικά, 296 και πίν. 238 γ (ελλιπής ανάγνωση). ΑΕρ 1972, 566. Δάκαρη, Θεσπρωτία, 200 (πληρέστερη ανάγνωση). Šašel-Kos, ILGR, αρ. 162.

M(arcus) Anton[ius]
 Va[lens], vixit
 ann[os] [. .].

Χρονολογία: 1ος π.Χ. - 1ος μ.Χ. αιώνας.

Κριτικές παρατηρήσεις και σχόλια

Στ. 1: *M(arco) Anton[io]*, Šašel-Kos. *M. Anto[nius]*, Δάκαρης.
 Στ. 2: [-] *v(ixit) a(nnos)* [- -], Sasel-Kos. Ο νεκρός ανήκε σε οικογένεια Αντώνιων ελληνικής καταγωγής, που είχε λάβει την *civitas Romana* από τον γνωστό Μάρκο Αντώνιο, όπως δηλώνει και το κοινό προωνύμιο (*praenomen*) (βλ. Σαμσάρη, "Ατομικές χορηγήσεις της Ρωμαϊκής πολιτείας", *ό.π.*, 336-337). η χορήγηση θα είχε γίνει στον πατέρα του νεκρού.

III. ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αἴλιος Αἴλιανός

επίτροπος (procurator) της Ηπείρου και ευεργέτης της πόλης Φωτικής· έφερε τον τιμητικό τίτλο *δουκη(νάριος) εκ πρωτηκτόρων* και είχε χρηματίσει παλιότερα επίτροπος στην Παννονία και την Ιταλία. Για τις ευεργεσίες του το συνέδριον *Φωτικησίων* ενέκρινε σε ψήφισμά του την ανέγερση ανδριάντα του και τη χάραξη τιμητικής επιγραφής στο βάθρο του (267-284 μ.Χ.), βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 2.

2. Ἀντ[ώ]νιος Εὐά[ρεσ;]στος

απόγονος πλούσιας οικογένειας Αντώνιων, που είχε λάβει από παλιά την *civitas Romana* ή ανήκε σε οπαδούς του Μάρκου Αντώνιου, τους οποίους είχε εγκαταστήσει ο Αύγουστος από την Ιταλία σε διάφορες επαρχίες του ελλαδικού χώρου. Πέθανε σε ηλικία 21 χρόνων. Γνωστός από επιγραφή σε μαρμάρινη σαρκοφάγο (2ου-3ου μ.Χ. αι.) που βρέθηκε στο σημ. Λαδοχώρι, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 22.

3. Ἀντώνιος [άγνωστο cognomen]

πατέρας του προηγούμενου προσώπου (βλ. πιο πάνω, αρ. 2).

4. M(arcus) Anton[ius] Va[lens;]

Γνωστός από το επιτύμβιό του (1ου π.Χ.-1ου μ.Χ αι.) που βρέθηκε στην Αγιά Πάργας, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 34. Φαίνεται πως είχε κληρονομήσει την *civitas Romana* από τον πατέρα του, που θα την είχε λάβει από τον γνωστό στρατηγό Μάρκο Αντώνιο, του οποίου θα ήταν οπαδός.

5. M(arcus) Antonius [άγνωστο cognomen]

πατέρας του προηγούμενου προσώπου (βλ. πιο πάνω, αρ. 4). Η ονοματοδοσία του συμπεραίνεται από τα ονόματα του γιού του.

6. L(ucius) Atinius

αγγειοπλάστης, γνωστός από τη σφραγίδα του σε αγγεία που βρέθηκαν στο νεκρομαντείο της Εφύρας, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 31.

7. Callistus

Aug(usti) lib(ertus), ab commentariis Epiri et Achaiae, σύζυγος της Claudia Primigenia. Με δικά του έξοδα κατασκεύασε ένα ναό της Diana Tenacra με αγαλμάτιο της θεάς. Αναφέρεται σε αναθηματική επιγραφή της Φωτικής που χαραχτηκε με δική του φροντίδα και δαπάνη, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 4.

8. Calpurnia Prima

πιθανή αδελφή της Calpurnia Secunda (βλ. πιο κάτω, αρ. 9).

9. Calpurnia Secunda

σύζυγος του Iulius Acindynus (βλ. πιο κάτω, αρ. 21).

10. Calpurnius

πιθανό όνομα του πατέρα της Calpurnia Secunda (βλ. πιο πάνω, αρ. 9).

11. Claudia Primigenia

σύζυγος του Callistus (βλ. πιο πάνω, αρ. 7), με τον οποίο έκαναν την ανάθεση στην Diana Tenacra.

12. Claudius

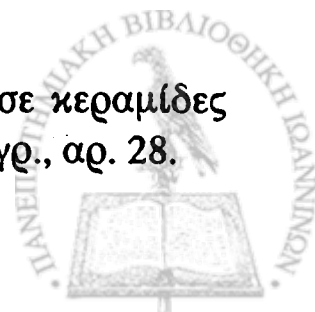
πιθανό όνομα του πατέρα της Claudia Primigenia (βλ. πιο πάνω, αρ.11).

13. Cos[sinius;]

κεραμοποιός, γνωστός από την έντυπη σφραγίδα του σε κεραμίδες στέγης από το νεκρομαντείο της Εφύρας, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 27.

14. P(oplus) Cur[ius;]

κεραμοποιός, γνωστός επίσης από τη σφραγίδα του σε κεραμίδες στέγης από το νεκρομαντείο της Εφύρας, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 28.

15. P(oplus) Curt[ius;]

κεραμοποιός, γνωστός κι αυτός από τη σφραγίδα του σε κεραμίδες στέγης από το νεκρομαντείο της Εφύρας, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 29.

16. [D]asimus

γνωστός από το επιτύμβιο των παιδιών του που βρέθηκε στη Φωτική, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 14. Όπως δείχνει το χαρακτηριστικό του όνομα, πρόκειται για άτομο ιλλυρικής καταγωγής.

17. Euthycus

πατέρας της Sosipatra. Γνωστός από το επιτύμβιο της κόρης του, που βρέθηκε στη Φωτική, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 12.

18. T. [F]laviu[s] Eunus

πατέρας της Tyca. Αναφέρεται στο επιτύμβιο (1ου-2ου μ.Χ. αι.) της γυναίκας του και της κόρης του, που βρέθηκε στη Φωτική, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 10.

19. [H]ercules (;)

αγγειοπλάστης, γνωστός από τη σφραγίδα του σε αγγεία που βρέθηκαν στο νεκρομαντείο της Εφύρας, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 30.

20. Horais

σύζυγος του Sota (βλ. πιο κάτω, αρ. 31).

21. Iulius Acindynus

σύζυγος της Calpurnia Secunda. Γνωστός από το επιτύμβιο που έστησε η γυναίκα του σύμφωνα με τη διαθήκη του και το οποίο βρέθηκε στη Φωτική, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 6. Ανήκε σε οικογένεια που είχε ευεργετηθεί με τη χορήγηση της civitas Romana από αυτοκράτορα της ιουλιο-κλαυδιανής δυναστείας.

22. Lyciscus

Πέθανε σε ηλικία 30 χρόνων. Σύζυγος της Sotis (βλ. πιο κάτω, αρ. 32) και γαμπρός του Sota (βλ. πιο κάτω, αρ. 31) και της Horais (βλ. πιο πάνω, αρ. 20).

23. Medea

Γνωστή από επιτύμβια επιγραφή της Φωτικής, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 8. Προφανώς συγγενείς με τα άλλα τρία πρόσωπα που αναφέρονται στην ίδια επιγραφή: [. . .]memmi, [. . .]onis και [. . .]ronymus (βλ. πιο κάτω, αρ. 38, 43, 46).

24. Orestin[us;]

σύζυγος της [T]heonica (βλ. πιο κάτω, αρ. 33), για την οποία έστησε το επιτύμβιο που βρέθηκε στη Φωτική, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 9.

25. Orestin[us;]

[p]roc[urator;] Aug(usti). Αναφέρεται σε επιγραφή από το σημ. χωριό Καριώτι, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 23.

26. Orinus

πατέρας της Rhodope (βλ. πιο κάτω, αρ. 29), για την οποία έστησε επιτύμβιο μνημείο που βρέθηκε στη Φωτική, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 7.

27. Οὔιος

κεραμοποιός, γνωστός από τη σφραγίδα του σε αγγεία και κεραμίδες στέγης από το νεκρομαντείο της Εφύρας, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 26.

28. Sex(tus) Po[m]peius Sabin[us]

praef(ectus) a[la]e Tauri[anae], proc(urator) A[u]g(usti) Epiri. Αναφέρεται σε τιμητική επιγραφή (αρχών του 2ου μ.Χ. αι.) της Φωτικής. Τιμήθηκε από τον [or]do Photic(ensium) με ανδριάντα για τις ευεργεσίες του προς την πόλη, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 3.

29. Rhodope

Aug(usti) liberta, κόρη του Orinus (βλ. πιο πάνω, αρ. 26). Πέθανε σε ηλικία 16 χρόνων. Το επιτύμβιό της, που το έστησε ο πατέρας της, βρέθηκε στη Φωτική, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 7.

30. Sosipatra

κόρη του Euthycus (βλ. πιο πάνω, αρ. 17). Πέθανε σε ηλικία 7 χρόνων.

31. Sota

σύζυγος της Horais (βλ. πιο πάνω, αρ. 20), πατέρας της Sotis και πεθερός του Lyciscus. Γνωστός από οικογενειακό επιτύμβιο που έστησε η σύζυγος Horais και το οποίο βρέθηκε στη Φωτική, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 11.

32. Sotis

κόρη του Sota και της Horais (βλ. πιο πάνω, αρ. 31 και 20).

33. [T]heonica

Aug(usti) s(erva), σύζυγος του Orestin[us] (βλ. πιο πάνω, αρ. 24), ο οποίος έστησε το επιτύμβιο μνημείο της, που βρέθηκε στη Φωτική, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 9.

34. Tyca

Η Tyca (= Τύχη) ήταν κόρη του T. Flavius Eupus (βλ. πιο πάνω, αρ. 18).

35. [ρωμαϊκό όνομα γένους] Aristides

Πέθανε σε ηλικία 25 χρόνων. Το επιτύμβιο μνημείο του, που το είχε στήσει κάποιος στενός συγγενής του (η σύζυγός του ή η μητέρα του;), βρέθηκε στο σημ. Ζερβοχώρι, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 25.

36. [- - i]us Lupus

σύζυγος της [- -]a. Γνωστός από το επιτύμβιο μνημείο που έστησε για τη σύζυγό του, που πέθανε σε ηλικία 30 χρόνων, και για τα πεθερικά του. Το μνημείο βρέθηκε στο σημ. Μαργαρίτι, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 32.

37. [- -]a

σύζυγος του [- - i]us Lupus (βλ. πιο πάνω, αρ. 36).

38. [. . .]nemmi

Αναφέρεται σε επιτύμβια επιγραφή της Φωτικής μαζί με τη Medea (βλ. πιο πάνω, αρ. 23).

39. [- -] mioni (δοτ.)

πεθερά του [- - i]us Lupus (βλ. πιο πάνω, αρ. 36).

40. [- -] mius

Το επιτύμβιο μνημείο του βρέθηκε στη Φωτική, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ.13.

41. [- -]ndia

σύζυγος (;) του [- - -] Aristides (βλ. πιο πάνω, αρ. 35).

42. [- -]nia

Το επιτύμβιο μνημείο της βρέθηκε στο εγκαταλειμμένο σήμερα χωριό Νουνεσάτι, βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 20.

43. [. . .]onis (γεν.)

Αναφέρεται σε επιτύμβια επιγραφή της Φωτικής, μαζί με τη Medea (βλ. πιο πάνω, αρ. 23) και άλλους.

44. [- -]opoli (δοτ.)

πεθερός του [- - i]us Lupus (βλ. πιο πάνω, αρ. 36).

45. [- - -]ra

σύζυγος του T.Flavius Eunus (βλ. πιο πάνω, αρ. 18).

46. [- -]ronymus

συγγενής της Medea (βλ. πιο πάνω, αρ. 23), με την οποία αναφέρεται στην ίδια επιτύμβια επιγραφή.

47. [- - - - -]

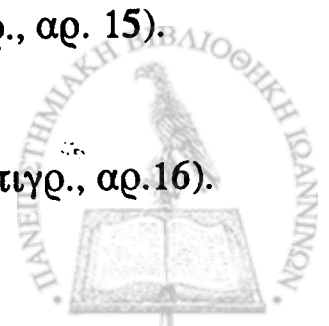
σύζυγος του Ιλλυριού [D]asimus (βλ. πιο πάνω, αρ. 16).

48. [- - - -] Cai f(ilia)

Το επιτύμβιό της βρέθηκε στη Φωτική (βλ. κατάλ. επιγρ., αρ. 15).

49. [- - - -]

Σε επιτύμβια λατινική επιγραφή της Φωτικής (κατάλ. επιγρ., αρ.16).

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΔ : *Αρχαιολογικόν Δελτίον*, Αθήναι

ΑΕρ : *L' Année épigraphique* (συντ. Α. Chastagnol - Μ. Le Glay- Ρ. Le Roux),
Paris

Cagnat, IGRP : R. Cagnat, *Inscriptiones Graecae ad res romanas pertinentes*,
Paris 1911

Δάκαρη, *Θεσπρωτία* : Σ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία* (πολυγραφ.), Αθήναι 1972 (στη
σειρά "Αρχαίες ελληνικές πόλεις", αρ. 15)

Dessau, ILS : H. Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*, I-III, Berolini 1892-1916
(Berolini 1962²)

Hammond, *Epirus* : N. G. L. Hammond, *Epirus. The geography, the ancient
remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas*,
Oxford 1967

LGPN I : *A Lexicon of Greek Personal Names, vol. I: The Aegean Islands,
Cyprus, Cyrenaica*, Oxford 1987 (έκδ. Ρ. Μ. Fraser και Ε. Matthews)

Μουσελίμη, *Θεσπρωτία* : Σπ. Γ. Μουσελίμη, *Αρχαιότητες της Θεσπρωτίας,
(Θρύψαλα, συντρίμμια και χαλάσματα). Παλαιοντολογία-
Προϊστορία- Ιστορικοί χρόνοι - Ρωμαιοβυζαντινή εποχή - Τουρκοκρατία*,
Γιάννινα 1980

ΠΑΕ : *Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας*, Αθήναι

Σαμσάρη, "Η ρωμαϊκή αποικία της Κασσάνδρειας": Δ.Κ. Σαμσάρη, "Η ρωμαϊκή
αποικία της Κασσάνδρειας (Colonia Iulia Augusta Cassandrensis)",
Δωδώνη 16(1987), τευχ. 1, σ. 353-437

Σαμσάρη : "Η ρωμαϊκή αποικία της Φωτικής" : Δ. Σαμσάρη, "Η ρωμαϊκή αποικία της Φωτικής (Πρώτες εκτιμήσεις σχετικά με την έκταση και τα όρια της επικράτειάς της)", *Ιστοριογεωγραφικά* 2(1987-88)23-31

Sasel- Kos, ILGR : M. Šašel- Kos, *Inscriptiones Latinae in Graecia repertae. Additamenta ad CIL III*, Faenza 1979

SEG : *Supplementum Epigraphicum Graecum* (έκδ. H.W. Pleket - R. S. Stroud), Amsterdam

RÉSUMÉ

LA COLONIE ROMAINE DE PHOTICE EN THESPROTIE DE L' EPIRE

Contribution historico-géographique et épigraphique

La présente monographie est consacrée à l' étude d' une colonie romaine inconnue jusqu' à maintenant dans la bibliographie internationale; il s' agit de la colonie de Photicè, dont ses ruines ont été découvertes près de Paramythia actuelle en Thesprotie de l' Epire. L' étude, divisée en deux parties, se base sur un matériel épigraphique de 37 inscriptions (grecques et latines) et sur les données des recherches historico-géographiques personnelles sur terrain entreprises au territoire de la colonie; ainsi on examine l' histoire (politique, sociale et économique), les cultes, la topographie et la prosopographie de la colonie en question.

PREMIERE PARTIE (pp. 15-76)

La première partie de la monographie comprend dix chapitres. Le **premier chapitre** (p. 17) se rapporte à la dénomination de la colonie et à l' identification de son site. Comme on voit, la ville est mentionnée dans les sources littéraires byzantines sous le nom Φωτική (et Φωτιστική), tandis que son épigraphie d' époque romaine témoigne de l' ethnique Φωτική(ν)σιοι et *Photicenses* · son nom tire l' étymologie du verbe grec φωτίζω (= éclairer, illuminer). Grâce à la découverte d' inscriptions mentionnant l' ethnique de ses habitants, on a pu identifier le site de Photicè avec les ruines mises au jour aux lieu-dits "Limboni" et "Lambovithra", près de la ville actuelle de Paramythia en Thesprotie.

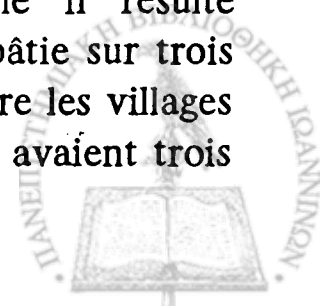
Dans le **second chapitre** (p. 19) on examine le statut juridique de la ville de Photicè et le cadre administratif le plus large.

Ainsi, en se basant sur l' institution de l' *ordo Photicensium*, rencontrée dans l' épigraphie de la ville, on présume qu' elle avait le statut de la *colonia romana*. Au point de vue administratif, la colonie de Photicè, comme aussi la Thesprotie, comprise dans son territoire, et de même toute l' Epire appartenaient, jusqu' à l' an 27 av. J.- C., à la vaste province romaine de Macédoine et après l' an 27 à la nouvelle province romaine d' Achaïe. Depuis le début du IIe s. ap. J.- C., Photicè et toute la Thesprotie appartenaient à la nouvelle province procuratorienne d' Epire. Enfin, après les réformes administratives de Dioclétien, elles faisaient partie de la province d' *Epirus Vetus*.

Le troisième chapitre (p. 20) se rapporte à la fondation de la colonie et plus précisément aux problèmes concernant la chronologie de la fondation, le caractère de la colonisation et la destinée de la colonie à l' époque byzantine. D' après tous les indices, la colonie a été fondée par César (48-45 av. J.- C.) et plus tard Auguste avait peut-être fait une deuxième *deductio*. La place stratégique de la colonie, son vaste territoire et la nature de son sol prouvent qu' elle avait un caractère rural et surtout d' élevage. Il apparaît que la colonie avait survécu jusqu' à la fin de l' époque byzantine, puisqu' elle est mentionnée dans les sources littéraires jusqu' au XIe siècle; mais, à cette époque, elle avait été abaissée à une petite ville (πολίχνη) en conservant pourtant le statut juridique de la *civitas*.

Dans le **quatrième chapitre** (p. 23), concernant le centre urbain de la colonie, on examine son site et sa place d' habitation. Ainsi, on constate que le site, trouvé aux pieds méridionaux du mont Korilas et près des sources de la rivière de Kôkytos, avait beaucoup d' avantages économiques et stratégiques: d' une part, la vallée fertile de Kôkytos était appropriée à diverses cultures agricoles et le mont voisin de Korilas était favorable à l' élevage; d' autre part, le site exerçait le contrôle sur un défilé par lequel passait la route romaine d' Apollonie - Buthrôto - Photicè - Nicopolis. Comme il résulte des trouvailles archéologiques *in situ*, la ville était bâtie sur trois hauteurs allongées à la forme de trapèzes, trouvées entre les villages actuels de Kephalovriso et d' Aghios Donatos. Il y en avaient trois

nécropoles trouvées à l' ouest, à l' est et au sud de la ville. La ville romaine n' était pas fortifiée avec des murs; tandis que la ville byzantine disposait une forteresse voisine pour la protection de ses habitants au cas de danger.

Le cinquième chapitre (p. 27) se rapporte au territoire de la colonie romaine de Photicè; il comprend trois sous-chapitres, dans lesquels on examine l' étendue et les limites de son territoire, ses caractéristiques géographiques, ainsi que la topographie historique et l' organisation d' habitation. Concrètement, en se basant surtout sur des critères géographiques, on aboutit à la conclusion que le territoire de la colonie avait compris toute l' ancienne Thesprotie et il s' étendait de la montagne de Tsamantas jusqu' à la montagne de Zalongos et de la montagne de Paramythia jusqu' à la mer ionienne; c.-à-d. il comprenait dans ses limites les vallées de Kalamas et d' Achéron. Il était voisin des territoires de Bouthrôto (au nord), de Nicopolis (au sud) et de Dodone (à l' est) et il avait en total 1700 km², dont les 1100 km² (65%) étaient montagneux.

Le deuxième sous-chapitre se rapporte aux monts, aux fleuves, aux lacs et aux rives, ainsi qu' aux vallées et au climat, à la flore et à la faune de son territoire (= Thesprotie). Enfin, dans *le troisième sous-chapitre* on examine la densité, la dimension et la disposition spatiale des agglomérations (*vici*) dans l' espace du territoire de la colonie; et aussi son réseau défensif. Sur la base des recherches précédentes et celles-ci personnelles sur terrain, on a localisé une totalité de trois forteresses et de 34 agglomérations romaines, dont on connaît seulement les noms antiques suivants : *Ad Dionem*, *Glicis limen* (=Γλυκύς λιμήν), *Ἑλίνα*, *Εὐροία-Ὀμφάλιο*, *Κίχυρος- Ἐφύρα*, *Πανδοσία*, *Τορύνη*, *Τορώνη* et *Φανοτή*. En ce qui concerne leur répartition topographique, on voit que leur majorité se trouve dans les zones de plaine et de littoral; cela montre bien un abandon de la région montagneuse de la Thesprotie à l' époque impériale, évidemment grâce à la *pax Romana*.

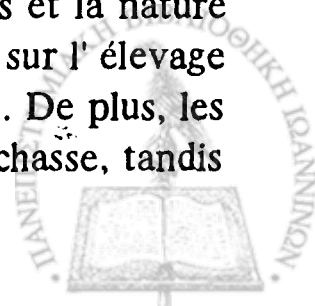
Dans **le sixième chapitre** (p. 46) on examine les voies terrestres et maritimes qui traversaient le territoire de Photicè et assuraient par conséquent la communication entre l' Occident et l' Orient. Par la recherche relative on conclut que par les côtes

thesprotiques passait une voie maritime importante qui à partir des côtes dalmatiques conduisait au port de Nicopolis et ensuite au golfe patraïque. Une autre voie romaine, terrestre cette fois, parcouraient le territoire de la colonie en se partageant en deux bifurcations (occidentale et orientale); il s'agit de la voie d' Apollonie-Buthrôto-Photicè-Nicopolis qui conduisait en Thessalie et en Grèce du Sud; on connaît deux stations de cette voie sur le territoire de Photicè: *Ad Dionam* et *Glicis limen*. L' image du réseau routier est complété, si l' on prend en considération les divers petits branches routiers de la voie précédente.

Le septième chapitre (p. 55) comprend deux sous-chapitres, où l' on étudie la population et la société de la colonie de Photicè. Le *premier sous-chapitre* se rapporte à la composition ethnique, la densité et l' importance numérique de la population. Concrètement on y constate que dans le centre urbain de la colonie la population était mixte formée surtout de deux éléments ethniques (grec et romain) et d' une minorité d' Illyriens et de Thraces (?). Par contre, la population agreste du territoire était dans sa grande majorité grecque; mais, il y avait aussi une minorité de colons romains dispersés dans toute l' étendue du territoire. En ce qui concerne la densité de la population, on la compte à neuf habitants par un kilomètre carré; tandis que la totalité de la population semble arriver au nombre de 20.000 (10.000 au centre urbain et 10.000 au territoire). Enfin, dans le *second sous-chapitre* concernant la société, on conclut que les colons romains étaient d' abord ceux qui constituaient la classe des *honestiores* ; tandis que les autres habitants (grecs) du territoire constituaient la *plebs rustica (humiliores)* . Mais ensuite on avait une infiltration graduelle des Grecs dans la classe sociale supérieure; de la sorte que l' on constate dans le centre urbain, au IIe et surtout au IIIe s. ap. J.- C., une société et une aristocratie mixte (gréco-romaine).

Dans le **huitième chapitre** (p. 61) on examine l' économie (privée et publique) de la colonie. Les sources littéraires et la nature du sol montrent bien que son économie se basait surtout sur l' élevage de boeufs, de chèvres, de vaches, de chevaux et de porcs. De plus, les montagnes, riches en forêts, fournissaient de bois et de chasse, tandis

que les côtes et les fleuves favorisaient la pêche. Parmi d' autres activités économiques on doit compter les carrières de marbre et les ateliers locaux de céramique où l' on fabriquait des vases et des briques. En ce qui concerne le commerce, il apparaît que l' on exportait surtout de boeufs et importait des vases italiennes (*terra sigillata*) et des produits des ateliers attiques de sculpture. Enfin, dans le domaine de l' économie publique, il est à noter parmi les dépenses de la ville ceux qui concernent l' érection de monuments honorifiques, la construction de routes, de temples, de bains etc.; tandis que parmi les recettes on pourrait compter les impôts et les diverses contributions des citoyens; d' ailleurs la ville semble profiter beaucoup de l' institution de l' évergétisme.

Le neuvième chapitre (p. 67) se rapporte aux cultes (romains et grecs) de la colonie. Ainsi, on constate le manque de témoignages relatifs à des cultes romains; mais tous les indices nous permettent de présumer la présence du culte officiel de l' empereur. Par rapport au cultes grecs, on signale d' une part l' adoration des dieux Hadès et Dione et d' autre part la grande diffusion des cultes d' Artémis et de Dionysos. Enfin, on remarque l' existence d' une association religieuse ("thiase") de Dionysos.

Dans le **dixième chapitre** (p. 71) on examine les conséquences résultées par la colonisation romaine et la symbiose gréco-romaine dans la colonie de Photicè. Donc, à propos de la langue écrite, on constate, à l'aide de l' épigraphie, la prédominance de la langue latine jusqu' à la fin du IIe s. ap. J.- C.; tandis qu' au IIIe s. ap. J.- C. c' était la langue grecque qui prédominait presque entièrement sur l' épigraphie de la colonie en question. Par contre, dans la langue parlée on avait un progrès remarquable de la latinisation, si l' on juge de la présence, jusqu' à maintenant, d' un groupe de population latinophone (les valaques, οι βλάχοι).

En ce qui concerne la romanisation anthroponymique, la prépondérance numérique des noms romains dans l' onomastique de la colonie montre bien le progrès de ce phénomène. Ainsi, on constate que, sur la totalité de 49 noms grecs et romains, les quinze (c.-à-d. le 30%) sont grecs et les trente-quatre (c.-à-d. le 70%) romains; tandis qu' on pourrait encore ajouter assez de noms des valaques (comme

p.ex. Βέρος < Verus, Ρώσσιος < Roscius) empruntés de l'onomastique romaine. Parmi les facteurs les plus décisifs de la romanisation anthroponymique, on pourrait compter les mariages mixtes (entre les Grecs et les Romains) et les octrois individuels de la *civitas Romana* à des pérégrins de la Thesprotie; le progrès de ce dernier phénomène se reflète bien sur la prosopographie où l'on remarque la présence de personnes d'origine grecque adoptées des gentilices romains (impériaux et d'autres).

En conclusion, il apparaît que la colonie romaine de Photicè avait été destinée de fonctionner comme un foyer de romanisation en Thesprotie; mais finalement elle était arrivée au résultat contraire, puisque, à l'époque du Bas-Empire, elle avait été hellénisée. Parmi les facteurs principaux de l'hellénisation de Photicè, on pourrait compter les suivants: 1° le milieu ethnique grec et la prédominance de la culture grecque; 2° le mélange ethnique entre les colons romains et les habitants grecs du pays; 3° l'infiltration graduelle des Grecs dans l'aristocratie coloniale; 4° l'égalisation sociale de deux groupes ethniques (grec et romain) étant une conséquence de leur égalisation juridique après l'édition de la *constitutio Antoniniana* (en 212 ap. J.-C.).

DEUXIEME PARTIE (pp. 77-146)

Dans la deuxième partie qui est divisé en trois chapitres, nous étudions la topographie historique, l'épigraphie et la prosopographie de la colonie romaine de Photicè. Dans le **premier chapitre** (p. 79), qui se rapporte à la topographie historique, on a rédigé un catalogue des agglomérations et forteresses romaines du territoire de Photicè sur la base des recherches précédentes et personnelles. Le catalogue comprend 34 agglomérations et trois forteresses qui sont présentées sur la base de leurs noms anciens (en lettres capitales) et dans les cas - étant les plusieurs - où l'on ne connaît les noms anciens des agglomérations romaines, on met le nom du village (ou ville) actuel près duquel l'agglomération se localise ou avec lequel elle s'identifie. Excepté les trois forteresses, trouvées près des villages de Polyneri, de Plaisio et de Myloi, les agglomérations en question sont, par région, les suivantes:

A. Région de Paramythia - Vallée de Kôkytos : Paramythia, Krystallogigi (Lambovo), Haghia Kyriaki (Popovo), Karioti (Chouviani), ELEA-VELIA (près de Chrysavgi), Gardiki.

B. Vallée de Kalamas : ΦΑΝΟΤΗ (près de Géroplatanos), mansio AD DIONAM, Sayada, Asproklisi - Smertos, Kestrini, ΤΟΡΩΝΗ (près de Lygia).

C. Région de Filiates-Tsamantas : Filiates, Myloi ("Kasnetsi"), Plaisio (Plesivitsa), Vavouri-Lia, Gardiki-Kephalochori, Keramitsa, Rizo (Arahova).

D. Région d' Egumenitsa-Mazarakia-Plataria : Egumenitsa, Ladochori (Ledeza), Kryovrisi (Pestiani), Vasilikos (Makrochora)-Nounesati, Mazarakia-Mesovouni (Kurtesi), Polynéri (Kutsi), Faskomilia (Nista).

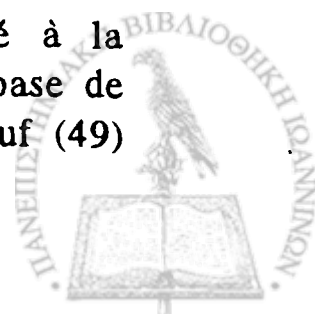
E. Région de Margariti-Parga : Margariti, Paléokastro (Vrastano), ΤΟΡΥΝΗ (Parga d' aujourd' hui), Haghia Kyriaki (Sintiela), Anthoussa (Rapeza?), Agia, Perdika ("Dymokastro": l' ancienne ΕΛΙΝΑ).

F. Vallée du Bas-Achéron : station romaine GLICIS LIMEN (=ΕΛΕΑΣ ΛΙΜΗΝ), ΚΙΧΥΡΟΣ - ΕΦΥΡΑ (Mesopotamo d' aujourd' hui), ΠΑΝΔΟΣΙΑ (l' actuel Kastri), ΕΥΡΟΙΑ (l' actuel Glyki).

Le deuxième chapitre (p. 113) comprend un catalogue de 34 (+3) inscriptions (grecques et latines), parmi lesquelles il y a de trois inscriptions publiques, une inscription votive, deux milliaires, une inscription de démarcation (?), six timbres amphoriques et de tuiles et 21 (+3) inscriptions funéraires.

Parmi les 34 (+3) inscriptions de la colonie romaine de Photicè, les 17 inscriptions ont été trouvées dans le centre urbain de la colonie et les autres 17 (+3) inscriptions sur son territoire et plus précisément aux villages actuels suivants: Chrysavgi (Veliani), Nounesati, Kryovrisi (Pestiani), Ladochori (Ledeza), Karioti (Chouviani), Zervochori, Glyki, Narkissos, Valanidoussa, Mesopotamo (nécromanteio d' Achéron), Margariti, Paléokastro (Vrastano) et Agia.

Le troisième chapitre (p. 141) est consacré à la prosopographie de la colonie romaine de Photicè. Sur la base de témoignages épigraphiques, on y a enregistré quarante-neuf (49)

personnes, dont les quinze (c.-à-d. le 31,2%) portent un nom grec, les six (c.-à-d. le 12,5%) un nom romain, les neuf (c.-à-d. le 18,8%) portent deux noms romains, les deux personnes un nom grec et un nom romain, d' autres deux personnes trois noms romains, une personne deux noms romains et un nom grec; les noms des autres personnes ne sont lisibles sur les inscriptions.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Δεν περιλαμβάνονται τα ονόματα συγγραφέων (αρχαίων και νεότερων) και τα ακόλουθα λήμματα που απαντούν πολύ συχνά: άποικοι (ρωμαίοι κ.ά.), Ελλάδα, Έλληνες, Ήπειρος, Θεσπρωτ(ία,-οί), κάστρα, Ρωμαίοι, ρωμαϊκές αποικίες, Ρωμαϊκό κράτος, *territorium*, Φωτική.

- Αγιά, σημ. χωριό στην περιοχή της Πάργας 29, 53, 104, 105, 139, 141
Αγία Κυριακή (Πόποβο), σημ. χωριό της περιοχής Παραμυθιάς 23, 54, 80, -- (Σιντιέλα), σημ. χωριό της περιοχής Πάργας 36,53,102,103,-- εκκλησία 82, -- νερόμυλοι 113
Άγιος Γεώργιος, βλ. Γαρδίκι
Άγιος Δονάτος, σημ. χωριό 24,-- ναός 83, -- επίσκοπος Εύροιας 108
Άγιος Νικόλαος, Ξωκλήσι 87
Αγορά (Δραγουμή), σημ. χωριό 83
Αγρίππας 66
Άδης, λατρεία του 69,-- είσοδος του 34
Αδριανός, αυτοκράτορας 116, 118
Αδριατική 48
Αδριατικός χώρος 46
Αετός, σημ. χωριό 38, 84, -- βουνό 35, -- όρμος 35
Αθήνα 49
Αϊ- Γιαννάκη όρμος 35, 36, 10
Αίγυπτος (πάπυρος) 137
Αϊ- Δονάτου κάστρο 26
Αίλιος, ρωμαϊκό *gentilicium* 74
Αίλιος Αίλιανός, επίτροπος Ηπείρου 66, 114, 116, 117, 141
Ακαρνανία 47
Άκτιο 20, -- ναυμαχία 37, 40, 48, 102
Αμβρακία (σημ. Άρτα) 49
Αμμουδιάς όρμος 37, 50, 105
Αμπελιά, σημ. χωριό 35, 53, 97
Ανατολή 46, 47, 134
Ανθούσα (Ράπεζα;), σημ. χωριό 103
ανθρωπωνυμία (ελληνική) της Φωτικής 72, -- ρωμαϊκή 74
Αντωνίνος ο Ευσεβής 116
Αντωνίνων δυναστεία 74, 116
Αντώνιος, ρωμαϊκό *gentilicium* 74, -- Ευάρεστος 134,141, -- Μάρκος, ο γνωστός ρωμαίος στρατηγός 134, 140, 141
Άορνος, η Αχερουσία λίμνη 34
Απόλλωνας 69
Απολλωνία 47, 48, 52, 86, 88, 90, 93, 100, 101, 102, 105, 108, 130
Αράχωβα, βλ. Ριζό

- αργιλωρυχεία 63
 Άργος 120
 Αργυρότοπος, σημ. χωριό 99, 100
 Αρίλλα όρμος 36, 105
 Άρριστείδης, ανθρωπωνύμιο 136
 Αρπίτσα, βλ. Πέρδικα
 αρητινά αγγεία 65
 Άρτα 49, βλ. και Αμβρακία
 Άρτεμη 119, 120, 121, -- ιερό της 62, -- λατρεία της 68, 69, -- ναός της 121
 Μ. Ασία 31
 Αρχάγγελος, σημ. χωριό 52
 Ασπροκλήσι 38, 85, 86
 Αύγουστος 21, 66, 88, 141
 Μ. Αυρήλιος, αυτοκράτορας 115, 116
 αυτοκρατορολατρεία 65, 67
 Αφροδίτη 69
 Αχαΐα, ρωμαϊκή επαρχία 19, 120, 121
 Αχέροντα κοιλάδα 23, 28, 43, 49, 101, 105, -- νεκρομαντείο 69, -- πεδιάδα 39, 63
 Αχέροντας (Μαυροπόταμος ή Φαναριώτικος), ποταμός 34, 35, 37, 41, 46, 48, 50, 52, 54, 56, 62, 63, 64, 106, 107, 108
 Αχερουσία, λίμνη 34, 48, 107, 108
 Βαβούρι, σημ. χωριό 91, 92
 βακχικές τελετές 68
 Βαλανιδούσσα, σημ. χωριό 52, 137
 Γ. Βαλέριος Διοκλητιανός 131
 Βαλκάνια 131
 Βαλκανική χερσόνησος 58
 Βαλκανικός χώρος 46
 "Βαλσαμάρι", τοποθεσία κοντά στην Παραμυθιά 122
 Βάλτου (ή Λυγιάς) όρμος 35, 88, -- όρμος της Πάργας 36, 47, 102, 103
 Βαρλαάμ, ακρωτήρι 36, 104
 Βασιλικός (Μακροχώρα), σημ. χωριό 50, 96
 Βατάτσας ακρωτήρι 35
 Βελά 33
 Βέλιανη 82. Βλ. και Χρυσουγή, -- μοναστήρι 82
 Βενετία 31
 Βερβέρα, σημ. χωριό 49
 Βέρος, ανθρωπωνύμιο 74
 Βεσπασιανός 126
 "Βίγλα", τοποθεσία κοντά στο σημ. χωριό Κεραμίτσα 93
 βλάχοι της Ηπείρου 11², 72, 73, 75
 Βοσνίας- Ερζεγοβίνης Αρχαιολογικό Μουσείο 119
 Βοττιαία, περιοχή της αρχαίας Μακεδονίας 28
 Βουθρωτό, ρωμαϊκή αποικία 20, 27, 29, 30, 47, 49, 52, 53, 80, 84, 86, 88, 90, 92, 93, 96, 97, 100, 101, 102, 105, 108, 130
 Βράστανο, βλ. Παλαιόκαστρο
 Βραχανάς, βουνό 98
 Βρινδήσιο 47
 Βροσίνα, σημ. χωριό 29, 33, 53, 54, 92, 93
 Βρυσέλλα, σημ. χωριό 51
 Βρύση, σημ. χωριό 100

- Γαρδίκι (Παραμυθιάς), σημ. χωριό 82, 83, -- (Φιλιατών), σημ. Αγ. Γεώργιος 52, 92
- Γεροπλάτανος (Ντόλιανη), σημερινό χωριό 19, 83
- Γκούμανη, βλ. Τιτάνη
- Γλούστα, βλ. Κεφαλοχώρι
- Γλυκή, σημ. χωριό 28, 51, 52, 64, 65, 83, 108, 136
- Γλυκός λιμνή (= Ελέας λιμνή) 37, 108
- Γλώσσα, βλ. Χειμέριο
- Γολάς, σημ. χωριό 38
- "Γουλάς", ύψωμα κοντά στο σημ. χωριό Γαρδίκι (Παραμυθιάς) 82
- "Γράβες", τοποθεσία κοντά στα σημ. χωριά Ασπροκλήσι και Σμέρτος 64, 86
- Γραικοχώρι 38, 50, 95
- δαλματικές ακτές 21
- Δάφνη, σημ. χωριό 54, -- ρέμα 33, 38, 53, 54, 89, 93, 94
- δεκουριώνες 116, 118
- Δίας 69
- Δίο, ρωμαϊκή αποικία 20, 28
- Διοκλητιανός 20, 45, 114, 115, 117, 131, 132
- Διώνυσος, λατρεία του 68
- Διόσκουροι 69
- Διώνη, λατρεία της 68, 69, -- ιερό της 49, 68
- Δολιανά 33
- Δομιτιανός, αυτοκράτορας 79
- δουκηνάριος εκ πρωτηκτόρων 114, 116, 141
- Δούσκο (Μερόπη), βουνό 33
- Δραγουμή, βλ. Αγορά
- Δύμη, ρωμαϊκή αποικία 20
- "Δυμόκαστρο" (αρχ. Ελίνα), τοποθεσία στην περιοχή του σημ. χωριού Πέρδικα 53, 103, 104. Βλ. και Ελίνα
- Δυρράχιο 47
- Δύση 46, 47
- Δωδώνη 54, 80
- Εγνατία οδός 48, 53
- Εκάτη 69
- εκρωμαϊσμός (ανθρωπωνυμικός) 74, 75
- Έλαια (= Ελέα), αρχαία ελληνική αποικία στη Θεσπρωτία 37, 63, 82, 105, -- σημ. χωριό 51
- Έλαιατις 37, 63, 64, 82
- Ελέα, βλ. Έλαια
- Ελέα - Velia (σημ. Χρυσουγή), αρχαία πόλη της Θεσπρωτίας 81
- Ελέας λιμνή 37, 105
- Ελευθέρι, σημ. χωριό 53
- Ελίνα (σημ. Δυμόκαστρο), αρχαία πόλη της Θεσπρωτίας 41, 45, 47, 104
- Έλλα, αρχαία (πελασγική) πόλη 18
- ελλιμένα 66
- επίτροπος Ήπειρου 114, 115, 116, 141, -- Παννονιῶν 114, 141
- εργαστήρια κεραμικής 64

- Ερμής 69
 Εϋθυκος 127
 Εϋνους 126
 Εύροια (σημ. Γλυκή), αρχαία πόλη της Θεσπρωτίας 28, 41, 108
 Εύροιας επίσκοπος 108
 Εφύρα=Κίχυρος (σημ. Μεσοπόταμο), αρχαία πόλη της Θεσπρωτίας 28, 34, 50, 106, 107, 142, 143

 Ζαλόγγου βουνά 28, 32, 52
 Ζερβοχώρι 135, 136, 145
 Ζούμπρι, βουνό 95

 Ηγουμενίτσα 24, 36, 43, 47, 50, 51, 54, 94, 95, 106, 134, -- Διοικητήριο 94, 95, -- λιμάνι 46, 47; -- όρμος (Συβότων λιμνή) 38, 50, 53, 94
 Ήδωνεσάτης 133
 Ήδωνία 133
 Ήδωνίδα, φυλετική περιοχή της Μακεδονίας 28
 Ηλείοι άποικοι 21
 Ήρα 69, 85
 Ηρακλής 69

 Θάσος 91
 Θεσπρωτικά όρη 32, 34
 Θεσσαλία 17, 49
 Θεσσαλοί 17, σημ. 5
 "θίασος" διονυσιακός 68
 Θράκες 55
 Θύαμις, ποταμός της αρχαίας Θεσπρωτίας, ο σημ. Καλαμάς 28, 33

 Ίδωνία 133
 Ιερώτατονταμείον 70, 121
 Ίλλυρία 55, 128
 ιλλυρική οικογένεια 128, -- ομάδα (εθνική) 55
 ιλλυρικό όνομα 128
 Ίλλυριοί 128
 Ιόνιο πέλαγος 28, 32, 46
 Ιόνιος χώρος 46
 Ίούλιος Οϋήρος Μαξιμίνος Σεβαστός 130
 Γ. Ίούλιος Οϋήρος Μάξιμος Καίσαρ 130
 ιουλιο- κλαυδιανή δυναστεία 121, 122, 143
 Ιουλιών δυναστεία 74
 Ιουστινιανός 26
 Ιταλία 21, 46, 114, 115, 116, 141
 Ιταλοί πολίτες 21
 Ιωάννινα 54
 Ιωαννίνων Αρχαιολογικό Μουσείο 68, 121, 122, 127, 130, -- νομός 32, 33

 Καίσαρας 20
 Καλαμάς ποταμός (= αρχ. Θύαμις) 29, 33, 35, 38, 41, 46, 48, 49, 50, 51, 54, 56, 62, 63, 84, 86, 87, 90, -- ακρωτήριο 35, -- κοιλάδα 23, 28, 31, 39, 43, 49, 83, 86, 89, 101, -- λεκάνη 38
 "Καλιάς", άλλη ονομασία του λόφου "Κασνέτσι" 89

- Κάλλιστος, βλ. Callistus
- Καλπακιώτικος, παραπόταμος του
Καλαμά 33, 38, 51, 53, 54, 89
- Καμίτσανη, οικισμός του Τσαμαντά
52, 53, 89
- Καναλάκι, σημ. χωριό 34, 52, 136, 137
- Καραβοστάσι, όρμος 36, 105
- Καρβουνάρι, σημ. χωριό 81
- Καρδίτσα 49
- Καριώτι (Χούβιανη), σημ. χωριό 80,
81, 134, 135, 144
- Καρτέρι, σημ. χωριό 53
- "Κασνέτσι", λόφος κοντά στο
παλιοχώρι Μύλοι 38, 41, 45, 49, 89, 91
- Κασσάνδρεια, ρωμαϊκή αποικία 20,
30, 42¹, 58, 59, 125
- Κασσώπη, αρχαία πόλη 41, 52
- Καστρί, σημ. χωριό, όπου τα ερείπια
της αρχαίας Πανδοσίας 34, 48, 50,
107, -- αντέρεισμα της Μουργκάνας
91, -- άλλη ονομασία του λόφου
"Κασνέτσι" 89
- "Κάστρο", άλλη ονομασία του
αντερείσματος "Καστρί" 91
- Καστροσυνιά, σημ. χωριό 51
- Κεραμίτσα, σημ. χωριό 33, 54, 93,
94, -- βουνοκορυφή 32
- Κερέντζας λιμάνι 37
- Κέρκυρα 47, -- Αρχαιολογικό Μουσείο
της 96
- Κεστρία, αρχαία πόλη 35
- Κεστρίνη (Τσιφλίκι), σημ. χωριό
86, 87, -- περιοχή της αρχαίας
Θεσπρωτίας 30, 62
- Κεστρινία, βλ. Κεστρίνη
- Κεστρίνοι 30
- Κεφαλόβρυσο, σημ. χωριό 24
- Κεφαλοχώρι (Γλούστα), σημ. χωριό
92
- κηνσείτωρ 114, 116
- Κίχυρος=Εφύρα (σημ. Μεσοπόταμο),
αρχαία πόλη της Θεσπρωτίας
41, 50, 106
- Κλαύδιος, αυτοκράτορας 79, 120
- Κλαυδίων δυναστεία 74
- Κοίμηση της Θεοτόκου, εκκλησία
στην Παραμυθιά 128, 129
- Κοκκινιά, σημ. χωριό 29
- Κόμανα, ρωμαϊκή αποικία της
Μ. Ασίας 30
- Κονίσπολη, χωριό στο σημερινό
αλβανικό έδαφος 52, 86
- Κόνιτσα, σημ. κωμόπολη 53
- Κορίλας, κορυφή της βουνοσειράς
της Παραμυθιάς 23, 24, 32,
34, 39
- Κόρινθος, ρωμαϊκή αποικία 20, --
λιμάνι της 47
- Κουρτέσι, βλ. Μεσοβούνι
- Κουσοβίτικο ποτάμι 29. Βλ. και
Λαγκαβίτσα
- Κούτσι, βλ. Πολυνέρι
- κράτιστος, τιμητικός τίτλος 115,
· 116
- Κρυόβρυση (Πέστιανη), σημερινό
χωριό 50, 96, 133
- Κρυονερίου όρμος 36, 102
- Κρυσταλλοπηγή (Λάμποβο), σημ.
χωριό 80
- Κυπάρισσος, σημ. χωριό 51, 84

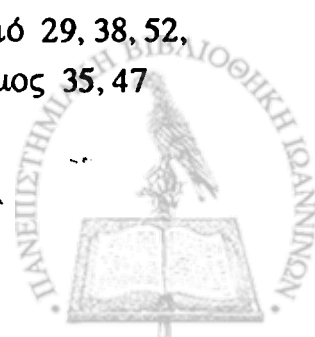
- Κωκυτός, ποταμός της Θεσπρωτίας
18, 23, 34, 37, 51, 81, 106, 130, --
κοιλιάδα του 43, 63, 79, 108, 131,--
ποταμολεκάνη 81
- Κώντσικας, σημ. χωριό 49, 90
- Λαγκαβίτσα (Κουσοβίτικο) ποτάμι
29, 33, 53, 92
- Λαδοχώρι (Λέδεξα), σημ. χωριό 43,
50, 63, 65, 94, 95, 133, 134, 141
- "Λακκιά Μοναστήρι", τοποθεσία
κοντά στο σημερινό χωριό
Παλαιόκαστρο 101, 139
- "Λαμποβήθρα", τοποθεσία κοντά
στην Παραμυθιά 18, 113, 114, 122
- Λάμποβο, βλ. Κρυσταλλοπηγή
λατινική γλώσσα 71, 72
- λατομείο(-α) 63, 64, 86, 87
- Λέδεξα, βλ. Λαδοχώρι
- Λέπιδος 21
- "Λημικού" ακρόπολη (αρχαία) 52
- Λια, σημ. χωριό 52, 91
- "Λιμπόνι" (σημ. Κρουονέρι),
τοποθεσία κοντά στην Παραμυθιά
18, 69, 79, 80, 113, 117, 119,
122, 126, 127, 128, 129
- Λίστα, σημ. χωριό 52, 92
- Λιχνός, ορμίσκος 36
- Λομβαρδία 31
- Λούρος, ποταμός 28,-- κοιλιάδα του 49
- Λούτσα, σημ. χωριό 51
- Λυγαριά, βλ. Λυγιά
- Λυγιά (ή Λυγαριά), χερσόνησος 33,
35, 52, 88, -- σημ. χωριό 51, --
όρμος, βλ. Βάλτου όρμος
- Λυκίσκος 126
- Λύκος 126
- Μαζαράκι, σημ. χωριό 33
- Μαζαρακιά, σημ. χωριό 38, 50, 53,
94, 97, -- πεδιάδα της 101
- Μακεδονία, ρωμαϊκή επαρχία 19,
21
- Μακρονόρος 86, 87
- Μακροχώρα, βλ. Βασιλικός
- Μάλι Κλιάδι, κορυφή των βουνών
του Μαργαριτίου 32, 96
- Μαλούνι, σημ. χωριό 54, 93
- Μαξιμιανός, συνάρχοντας του
Διοκλητιανού 131, 132
- Μαξιμίνος Α' ο Θράκας,
αυτοκράτορας 131
- Μαργαρίτι 50, 100, 138, 145, --
βουνά του 32, 37, 38, -- πεδιάδα
του 36, 38, 98, 99, 100, 101, 102,
103, 105
- "Μασκλινίτσα", τοποθεσία κοντά
στο σημ. χωριό Κεστρίνη 52,
64, 87
- Μαυρονέρι, σημ. χωριό 53
- Μαυροπόταμος, βλ. Αχέροντας
- Μεγάλη Ράχη, κορυφή των
βουνών του Μαργαριτίου 32,
50, 101, -- βουνοκορυφή του
- Τσαμαντά 32, 33
- Μενίνα, βλ. Νεράιδα
- Μερόπη, βλ. Δούσκο
- Μεσοβούνι (Κουρτέσι), σημ. χωριό
53, 97
- Μεσοπόταμο, σημ. χωριό, όπου

- τα ερείπια της αρχαίας Εφύρας
34, 106
- μεταλλεία 63
- Μεταμόρφωσης ξωκλήσι 101
- Μήδεια 124
- μιλιάρια 72, 130
- Μολοσσία 23, 29, 52, 53, 54, 80, 92,
93
- Μόρφι, σημ. χωριό 35, 38, 50, 81, --
τοποθεσία κοντά στο σημ. χωριό
Παλαιόκαστρο 38, 101
- Μουργάνα, κορυφή των βουνών του
Τσαμαντά 32, 91, 92
- Μούρτου όρμος 36
- Μύλοι, παλιοχώρι 41, 45, 89, 90, --
πεδιάδα 38, 90
- μύστες διονυσιακής λατρείας 68
- Νάρκισσος, σημ. χωριό 136
- Νέα Ήπειρος 114
- Νεάπολη (σημ. Καβάλα): 95'
- νεκρομαντείο (νεκρομαντείο) Αχέ-
ροντα - Εφύρας 28, 34, 41, 50, 63,
64, 69, 106, 107, 137, 141, 142, 143
- Νεοχώρι 51
- Νεράιδα (Μενίνα), σημ. χωριό 33,
38, 48, 51, -- κοιλάδα 54
- Νέρωνας 120
- Νικόπολη (Ηλείου) 12², 19, 21, 27,
40, 47, 49, 51, 52, 53, 67, 79, 80, 84
86, 88, 90, 93, 96, 97, 100, 101, 102,
105, 108, 130
- Νίστα, βλ. Φασκομηλιά
- Νουνεσάτι, παλιοχώρι 50, 96, 132,
146
- Ντάλας, παραπόταμος του Αχέροντα
54
- Ντόλιανη, βλ. Γεροπλάτανος
- Νωρικό, ρωμαϊκή επαρχία 114, 115,
116
- Ξάνθος, παραπόταμος του Πάβλα
52
- "Ξυλοκάστρα", ύψωμα κοντά στο
σημ. χωριό Μεσοπόταμο 106
- "Οβραϊκή", τοποθεσία της
Παραμυθιάς 125
- Οκταβιανός 20, 37, 48
- Ομφάλιο, αρχαία πόλη της
Θεσπρωτίας 41, 108
- "Οξινή", τοποθεσία κοντά στο σημ.
χωριό Αγιά 53, 104, 139
- Όρεινός 123
- Όρεστεϊνος 124
- Όρέστης 125
- Ούιος, κεραμοποιός 144
- Πάβλας ποταμός 49, 52, 62
- Παγανιάς όρμος 35
- Παλαιά Ήπειρος, ρωμαϊκή επαρχία
20, 22, 114
- Παλαιόκαστρο (Βράστανο), σημ.
χωριό 38, 50, 101, 139
- Παλιοχώρι, σημ. χωριό 38, 84
- "Παλιόκαστρο", τοποθεσία κοντά
στο σημ. χωριό Κεραμίτσα
93, -- τοποθεσία κοντά στο
σημ. Μεσοβούνι 9
- Παλιοκλήσι, σημ. χωριό 38, 84, --

- τοποθεσία κοντά στο σημ. χωριό
Καριώτι 134
- "Παλιουριά", τοποθεσία στο σημ.
χωριό Χρυσαιγή 81, 130
- Παναγίας ακρωτήρι 36
- Πανδοσία (σημ. Καστρί), αρχαία
πόλη της Θεσπρωτίας 34, 41, 45,
48, 50, 83, 107
- Παννονίες 114, 115, 116
- Παρακάλαμος, σημ. χωριό 33
- Παραμυθιά, σημ. κωμόπολη του Ν.
Θεσπρωτίας 18, 24, 26, 39, 51, 69,
79, 80, 81, 89, 114, 119, 123, 124,
125, 126, 127, 128, 129, 131, 136, --
βουνά 23, 29, 32, 34, 37, 39, 79,
80, 82, 108, -- πεδιάδα 34, 37, --
Σκάλα 54, 80
- Παραμυθιώτικος ποταμός 104, 105
- Πάργα (= αρχαία Τορούνη) 29, 36, 48,
53, 100, 102, 103, 105, 139, 141, --
βουνά της 32, 38, 98, -- επαρχία
28, 57
- Πατραϊκός κόλπος 47
- Πάτρας λιμάνι 47
- Πέλλα, ρωμαϊκή αποικία 28
- Πέντε Εκκλησιές, σημ. χωριό 29,
33, 54
- Πέρδικα (Αρπίτσα), σημ. χωριό 53,
104, -- όρμος 36, -- πεδιάδα 38
- Πέστιανη, βλ. Κρυόβρυση
- Πετούσι, σημ. χωριό 23
- Πηγαδούλια, σημ. χωριό 84
- Πιερία, περιοχή της αρχαίας
Μακεδονίας 28
- Πλαίσιο (Πλησιβίτσα), σημ. χωριό
41, 45, 90, 91
- Πλακωτή, σημ. χωριό 33
- Πλαταριά, σημ. χωριό 50, 94, --
όρμος 36, 47, 98, 99, 100, --
πεδιάδα 38, 53, 98, 99, 100
- Πλησιβίτσα, βλ. Πλαίσιο
- Πολυνέρι (Κούτσι), σημ. χωριό 41,
45, 53, 98, 99
- Πομπήιος 74
- Πόποβο, βλ. Αγία Κυριακή
- Ποσειδώνας 69
- Πρέβεζα 49, 50, 52, 81, 106, --
νομός 28, 30, 57
- Προφήτη Ηλία Ξωκλήσι 88
- Πύργος (Λυγιάς ή Ραγιού) 35, 38
- Ραβενή, σημ. χωριό 33, 54
- Ραβέννας ανώνυμος γεωγράφος
48
- Ραγιού πεδιάδα 38, -- πύργος
(Λυγιάς), βλ. Πύργος
- Ράπεζα, βλ. Ανθούσα
- Ριζά, σημ. χωριό 51
- Ριζό (Αράχωβα), σημ. χωριό 54,
93, 94
- Ροδόπη, ανθρωπωνύμιο 56, 123, --
περιοχή 123
- Ρώμη 46, 47
- Ρώσσιος, ανθρωπωνύμιο 74
- Σαβίνος, βλ. S. Pompeius
Sabinus
- Σαγιάδα, σημ. χωριό 29, 38, 52,
85, 86, 90, -- όρμος 35, 47
- Σάραπης 69

- Σεβαστό, σημ. χωριό 53
- Σέλλα (= Έλλα), αρχαίο (πελασγικό)
τοπωνύμιο 18
- Σελλήεις, αρχαίος ποταμός 18
- Σιντιέλα, βλ. Αγία Κυριακή
- Σκάλα Ελληνικού 36, 105, -- Ζω-
ριάννου ή Φιλιατών 33, 38, 48,
51, -- Παραμυθιάς 23, 54, 80
- Σκορπιόνας, σημ. χωριό 99, 100
- Σμέρτος, σημ. χωριό 38, 85, 86, 90
- Σουλίου βουνοσειρά 28, 29, 32, 34,--
λάκκα 34
- Σπλάντζας (ή Φαναριού) λιμάνι 37
- Στύλος, ακρωτήριο 35
- Συβότων λιμνή (= σημ. όρμος Ηγου-
μενίτσας) 35, 47, 94
- συνέδριον Φωτική(ν)σίων 19, 113,
114, 116, 118, 141
- Σωσιπάτρα 127
- Σωτᾶς 126
- Σωτίς 126
- Τενάκρα, επωνομασία της Άρτεμης
120
- Τετραρχία 48, 49
- Τίρια, παραπόταμος του Καλαμά 33
- Τιτάνη - Gitana (σημ. Γκούμανη),
αρχαία πόλη της Θεσπρωτίας 33,
51, 68, 84, 89
- Τορόνη (σημ. Πάργα), αρχαία πόλη
της Θεσπρωτίας 36, 41, 44, 48,
102, 103
- Τορώνη (σημ. Λυγιά), αρχαία πόλη
της Θεσπρωτίας 41, 44, 87, 88
- Τραϊανός 118, 120
- Τρύφωνας, ρέμα 33, 53, 54, 93, 94
- Τσαμαντάς, σημ. χωριό 52, 88, --
βουνά 29, 32
- "Τσαρκιές", τοποθεσία κοντά στο
Νουνεσάτι 96
- Τσιφλίκι, βλ. Κεστρίνη
- Τσουρίτσας ρέμα 92
- ύψωμα 59 (Επιτελικό χάρτη) 84,
85, 120
- Φαναριού (= Σπλάντζας) λιμάνι
37, -- πεδιάδα 34, 107
- Φαναριώτικος ποταμός, βλ.
Αχέροντας
- Φανοτή (σημ. Γεροπλάτανος),
αρχαία πόλη της Θεσπρωτίας 19,
38, 41, 45, 51, 54, 83, 84
- Φαρμακοβούνι, κορυφή των βουνών
των Φιλιατών 32
- Φασκομηλιά (Νίστα), σημ. χωριό
99, 100
- Φιλιάτες 51, 53, 88, 89, 90, 92,
93, -- βουνά 29, 30, 32, 33, --
λεκάνη 33
- Φίλιπποι, ρωμαϊκή αποικία 20,
28, 30, 59, 95¹
- Φλαβίων δυναστεία 74, 120, 126
- Φοινίκη (Phenice) 49
- Φωτικείς 66
- Φωτική(ν)σιοι, το εθνικό των
κατοίκων της Φωτικής 17,
113, 114, 116
- Φωτίναιον, αρχαία θεσσαλική
πόλη 17

- Φωτιστική, άλλη (σπανιότερη)
ονομασία της Φωτικής 17, 18
- Χαλκιάς όρμος 35
- Χάονες 30
- Χαονία, περιοχή της αρχαίας
Ηπείρου 30
- "Χάλασμα", τοποθεσία κοντά στο
σημ. χωριό Χρυσανγή 81, 131
- Χειμέριο (σημ. Γλώσσα), ακρωτήριο
37, 106
- Χιονίστρα, βουνό της Θεσπρωτίας
23, 32, 39
- Χότκοβα, λίμνη 18, 23, 35, 80
- "Χούβιανη", τοποθεσία στο σημ.
χωριό Καριώτι 81, 135. Βλ.
και Καριώτι
- Χρυσανγή (Βέλιανη), σημ. χωριό 50,
51, 66, 81, 82, 83, 130
- "Χώρα", ύψωμα κοντά στο σημ.
χωριό Γεροπλάτανος 83
- Ώραις 126
- ager publicus 12
- a(b) commentariis Epiri et Achaïae
119, 121, 142
- Achaïa, ρωμαϊκή επαρχία 119, 142
- Acroceraunio 49
- Ad Dianam, ρωμαϊκός σταθμός (=Ad
Dionem) 49, 68, 69, 85, 120
- Ad Dionam, ρωμαϊκός σταθμός 41,
48, 49, 50, 51, 68, 84, 85, 105
- ala Tauriana 117, 118
- Anicius Gallus, ρωμαίος πραιτορά
51, 54
- Antonius, ρωμαϊκό gentilicium 74.
M. Antonius Valens 141
- Aristides 136, 145
- Artemis Tenacra 65, 66
- L. Atinius, αγγειοπλάστης 142
- augustales 67
- Aulon (= Αυλών) 49
- Avernus, η Αχερουσία λίμνη 34
- Bavares Mesegnenses 116
- Brindisi 47
- Buthroton (Butrinto) 27, 49, 86
- Caecina 79
- Callistus, libertus Augusti, ab
commentariis Epiri et Achaïae
66, 119, 120, 121, 142
- Calpurnia Prima 142, -- Secunda
122, 142
- Calpurnius 142
- capitolium (Φωτικής) 26
- cardo decumanus 24, 26, --
maximus 24
- censitor 115, 116
- civitas Romana 60, 74, 122, 126,
134, 141, 143
- Claudia Primigenia, σύζυγος του
Callistus 119, 121, 142
- Claudius/ a, ρωμαϊκό gentilicium
74, 142
- Collina, ρωμαϊκή φυλή 118
- colonia agraria 21
- commentarienses provinciae
121

- constitutio Antoniniana 60, 61, 75
 conubium 60
 Cossinius, κεραμοποιός 142
 curia (=βουλευτήριο) της Φωτικής 26
 P. Curtius, κεραμοποιός 143
 P. Curius, κεραμοποιός 14

 Dasimus, πρόσωπο ιλλυρικής
 καταγωγής 128, 143
 decuriones 116, 118
 deductio 20
 Diana 85, -- Tenacra 119, 142
 Di Manes 125
 Diona 85
 ducenarius 115

 egregius, τιμητικός τίτλος 115
 Epirus Nova 114, -- Vetus 20, 22, 114
 equites 115, 120
 Eunus 126
 Euthycus 127, 143

 familia gladiatorum 115
 Flavius, ρωμαϊκό gentilicium 74, 125,
 126. T. Flavius Eunus 125, 143
 forum (Φωτικής) 26

 Gallia Cisalpina 31
 Gitana (= Τιτάνη) 51, 89
 Glicis limen (=Γλυκός λιμνήν),
 ρωμαϊκός σταθμός 41, 50, 105, --
 = Ελέας λιμνήν 105
 Guidonis Geographia 48
 Hercules, αγγειοπλάστης 143

 honestiores 60
 Horais (= Ώραις) 126, 143
 Hostilius, ρωμαίος ύπατος 51
 humiliores 60
 Itinerarium Antoninianum 48, 105
 Iulius, ρωμαϊκό gentilicium 74,
 Acindynus 122, 143

 liberti Augusti 61, 119, 121, 123, 129
 Lupus 138, 139, 145
 Lyciscus 126, 143

 mansio 84
 Mauretania Caesariensis 114, 117, --
 Tingitana 118
 Medea 123, 144
 Montanus 123

 negotiatores 62, 65

 Ordo Photicensium 19, 116, 117, 118
 Orestinus 124, 135, -- procurator
 Augusti 114
 Orinus 123, 144

 pax Romana 26, 45
 peregrini 60
 Phenice (Φοινίκη) 49
 Photicenses, ο λατινικός τύπος
 του εθνικού των κατοίκων της
 Φωτικής 17, 66, 113
 plebs rustica 60
 Pompeius, ρωμαϊκό gentilicium 74.
 S. Pompeius Sabinus, procurator
 Augusti Epiri 66, 117,

- 118, 144
Pomponius Atticus 62
praefectus alae Taurianae 117, 118
praeses της Mauretania Caesariensis
 114, 117
procurator Augusti 67, 115, 117,
 135, 141
protector 115
- Rhodope (=Ροδόπη), ανθρωπωνύμιο**
 55, 123, -- **liberta Augusti** 144
rosalia 70
Roscius, ανθρωπωνύμιο 74
- servi Augusti** 61, 124, 29, -- **coloniae**
 61, -- **privati** 61, -- **publici** 61
signum της Άρτεμης 121
- Sosipatra** 127, 144
Sota 126, 145
Sotis 126, 145
- Tabula Peutingeriana** 48, 105
Τεναγρα, επονομασία της Άρτεμης
 68, 120
terra sigillata 65, 106, 108, 136
Theonica, serva Augusti 124, 145
Tyca 126, 145
- Velia (= Ελέα)** 81, 82
Verus, ανθρωπωνύμιο 74
vicissima hereditatium 115
vici 43, 52, 66, 79
villae rusticae 43, 84

ΠΗΓΕΣ

Ι. ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ

Α. Ελληνικές

- Αθην. ΙΙΙ, 73 b [= FGtH Π Α, 81. 85]:
33¹, 32²
Δειπνοσ. ΙV, 376: 62¹
Αιλιαν., Περὶ ζώων, ΧΙΙ, 2: 62¹
ΧΙΙΙ, 19: 41
Ποικ. ιστ., ΧΙΙ, 40: 41¹
Άνν. Κομν., Αλεξ. ΙV, 33: 37
Απολλ. Ι, 5, 3: 34¹
Αριστοτ., Ζώων Ιστ., ΙΙΙ, 16, 7: 52¹
Γεωργ. Κύπρ., 1666: 17¹
Δίων Κασσ. Ι, 12, 2: 37
Ηροδ. ΙΙ, 55: 41³
VII, 146: 17
Ησιοδ., Ἑοῖαι, απόσπ. 240: 40³
Θεοφρ., Περὶ φυτῶν Ιστ., ΙV, 8, 8:
63²
Θουκ. Ι, 46, 3: 37²-³
Ι, 46, 4: 33¹, 37
Ιεροκλ., Συνέκδ., 652, 5 και appendix
37α: 17¹, 22²
Ομ., Οδ. 10, 514: 34²
11, 14: 34¹
Δ. 10, 513. 23, 72: 34¹
Παυσ. Ι, 11, 2: 33¹
Ι, 17, 5: 34², 37²
Παυσ. VII, 21, 2: 41³
VIII, 7, 2: 37¹
X, 12, 10: 41³
Πίνδ., Νεμεον. ΙV, 50: 61³
52: 40³
85: 34¹
Πυθ. ΧΙ, 21: 34¹
Απόσπ. 58: 41³
Πλατ., Φαιδ. 61: 34²
Πλουτ., Ἀντώνιος, 62, 3: 48¹, 102¹
Πολυβ. XXXIV, 12, 2α: 48
Προκοπ., Περὶ κτισμ., ΙV, 1, 37-38
IV, 4: 17¹, 18
Πτολ. ΙΙΙ, 13, 3: 33¹
14, 5: 37²
Σούδα, στη λ. λαρινοί βόες: 62¹
Στεφ. Βυζ., λ. Καμμανία: 30²
λ. Φατίναιον: 17
Στραβ. VI, C 324, 25: 40³
VII, 7, 4: 48
VII, 7, 5: 27¹, 33¹, 37², 105², 106
VII, 7, 9: 42
Σωζόμενου, Εκκλ. Ιστ., 7, 26: 108³
Ψευδο - Σκυλ. 30: 35¹, 37²

B. Λατινικές

- Caes., *De bello civ.*, III, 12, 4: 20³
 Cicero, *Ad Atticum*, I, 5. 13, 1. 16
 II, 1, 11. 7. 16. 20
 VI, 3. VII, 2: 33¹, 62²
 Corn. Nep., *Atticus*, 14, 3: 62²
 Hor., *Sat.* II, 6, 114: 41
 Liv. VIII, 24, 2: 34¹
 XLII, 38, 1: 89²
 XLV, 26: 51², 54³
 Lucan. IV, 440: 41
 Lucr. V, 1060 κ.ε.: 41
- Mart. XII, 1: 41
 Ovid., *Met.* V, 539: 34¹
 Plin., *HN* IV, 1: 35², 46¹, 50³
 IV, 4: 27¹, 33¹
 VIII, 48: 41¹
 XIV, 7, 6. XV, 51: 63¹
 Tacit. *Ann.*, V, 10: 27²
 Varro, *De re rustica*, II, 5, 18: 62²
 II, 9: 41
 Verg., *Aen.* VI, 295: 34¹
Georg. III, 404: 41

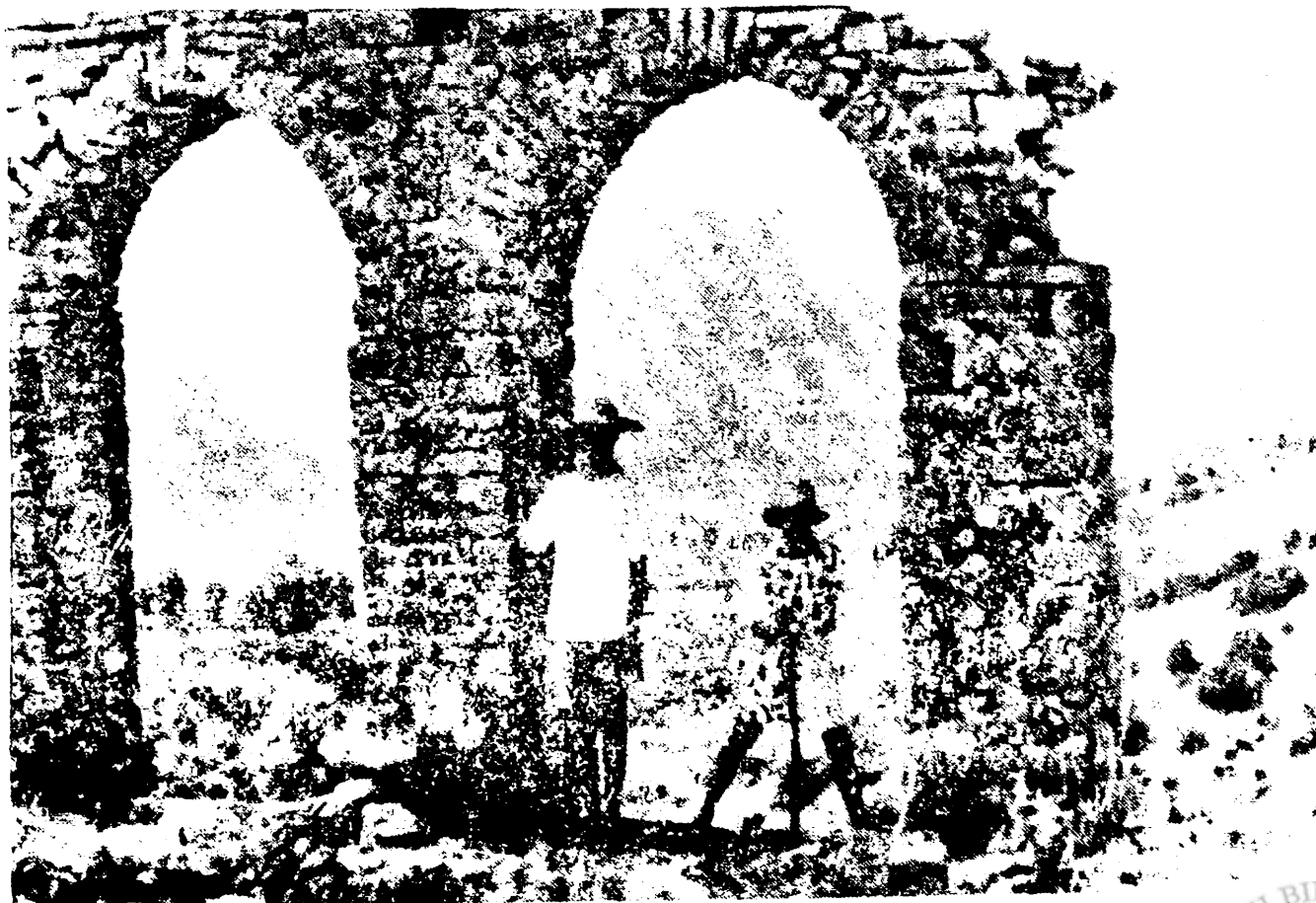
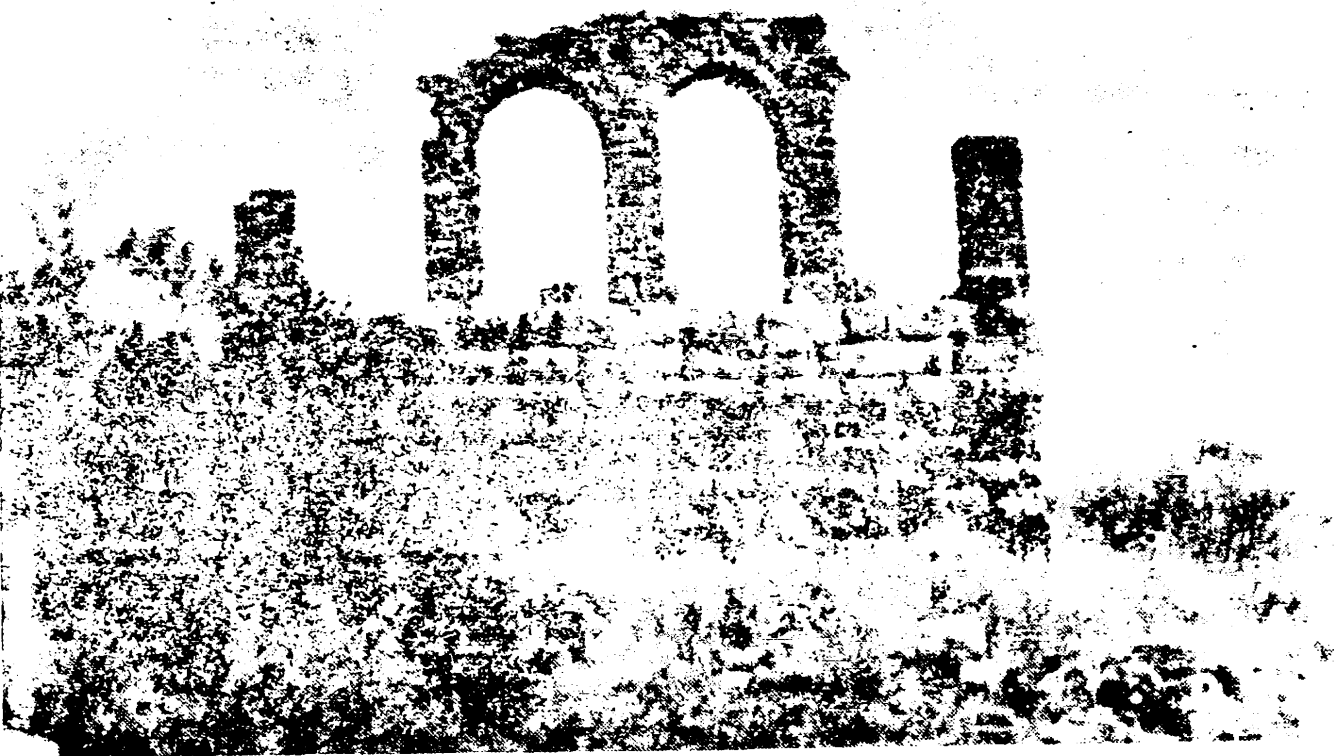
II. ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΕΣ

- ΑΕρ 1972, 566: 140
 1983, 255, αρ. 896: 117
 ΑΔ 19(1964), Χρονικά, Β³, 312: 123
 23(1968), Χρονικά, 296: 140
 24(1969), Χρονικά, Β², 249: 135
 30(1975), Χρονικά, Β¹, 211-213:
 134
 BCH 79(1955)267: 121, 127
 91(1967)688: 123
 Βλαχοπούλου Α., "Έντυπες σφραγίδες
 σε λαβές αμφορέων", *Δωδώνη*
 8(1979)292-294: 137
 Βοκοτοπούλου Ι., *Οδηγός Μουσείου*
Ιωαννίνων, Αθήναι 1973, 84: 122
 94: 121
 CIL III, Suppl. 2, αρ. 12298: 119
 12299: 117
 12300: 124
 12301: 125
- 12302: 126
 12303: 127
 12304: 128
 12306: 129
 Δάκαρης, ΠΑΕ 1963, 90- 91: 137
Θεσπρωτία, 200- 204: 132, 133,
 136, 138, 140
Cassopaia, 93: 137
 Dessau H., ILS III 2, Berolini 1962³,
 αρ. 9478: 114
 Ευαγγελίδης Δ., "Επιγραφαί ἐξ
 Ηπείρου", ΑΕ 1914, σ. 239-
 240, αρ. 21: 114
 σ. 241, αρ. I, II, III: 124, 125, 136
 ΠΑΕ 1930, 62- 63: 131
 Forni G., *Annali della Facoltà di*
Lettere e Filosofia, Universi
degli Studi di Macerata 15(1982)
 700- 701: 117

- Γερογιάννη Κ., "Ο εν Ηπείρω
ρωμαϊκός σταθμός "Ad Dianam",
ΑΕ 1924, Αρχ. Χρονικά, 195-198:
119
- Gerojannis C., *Wiss. Mitt. aus
Bosnien und Herzegovina*
8(1901)204-207: 119
- Grégoire H., "Inscription de Photiké"
BCH 31(1907)38-41: 114
- Hammond, *Epirus*,
σ. 736, αρ. 15: 130
σ. 737- 738, αρ. 19, 20, 23: 131,
132, 138
σ. 740, αρ. 32, 33: 128, 129
σ. 743- 744, αρ. 48: 122
- Κοντολέων Α., "Επιγραφαί εξ
Ηπείρου", BCH 16(1892), σ. 174-
176, αρ. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7: 119, 124,
125, 126, 127, 128, 129
RA 16¹ (1890)139: 117
- Μουσελίμης Σπ., *Ηπειρωτική Εστία*
2(1953)701: 122, 126, 127, 129
9(1960)596: 139
Θεσπρωτία, σ. 99: 139
σ. 146: 136
σ. 164-166: 132
σ. 167-168: 134, 135
- Παναγιωτίδης Δ., εφημ. *Νεολόγος*
(Κων/λη, 15/27 Φεβρ.1890):119
(Κων/λη, 10-5- 1890): 117
- Sasel- Kos, ILGR, αρ.
162: 140
164: 119
165: 136
166: 123
167: 135
- Το Έργον 1976, 83: 137
SEG 24(1969)159-160, αρ. 443: 130
444: 132
SGDI 1561 C: 104

Ερείπια ΦΑΝΟΤΗΣ

